

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ**

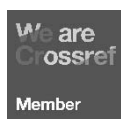
ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ

**Збірник наукових праць
№ 4 (69) 2019**

**Виходить 4 рази на рік
Заснований у березні 1997 р.**

**Збірник наукових праць
«Правовий часопис Донбасу»**

**Кривий Ріг
2019**

Рекомендовано до друку Вченою радою ДЮІ МВС України
(протокол № 4 від 26.12.2019)

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ № 4 (69) 2019

Виходить 4 рази на рік
Заснований у березні 1997 р.

Збірник включено до переліку фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук (Бюлетень ВАК України. — 2010. — № 4).

Перереєстровано (додаток 6 до наказу Міністерства освіти і науки України від 28.12.2017).

У збірнику розглядаються загально-теоретичні та історичні аспекти держави і права, висвітлюються актуальні питання адміністративного, кримінального, трудового

та господарського права, проблеми боротьби зі злочинністю

© Відповідальність за точність поданих термінів, фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів

© Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів

© Розсилається до державних установ та наукових бібліотек України

© Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН

України у розділі «Наукова періодика України», а також на веб-сторінці видання на сайті ДЮІ МВС України www.ljd.dli.donetsk.ua

Засновник та видавець:

Донецький юридичний інститут
Свідчення про державну
реєстрацію КВ № 22761-12661 ПР від
30.05.2017.

Адреса редакції та видавця:
Дніпропетровська обл.,
м. Кривий Ріг,
вул. Степана Тільги, 21

Редакційна колегія

Головний редактор – Бесчастний В. М. – ректор Донецького юридичного інституту МВС України (далі – ДЮІ МВС України), доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління, професор, заслужений юрист України;
заступник головного редактора – Зозуля Є. В. – професор кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

відповідальний секретар – Деревянко Б. В. – професор кафедри господарсько-правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

редактор – Рутвян О. І. – завідувач редакційно-видавничого відділення відділу організації наукової роботи;

члени редколегії:

- Бачила В. В. – начальник Академії МВС Республіки Білорусь, кандидат юридичних наук, доцент (Республіка Білорусь);
- Ларій Ю. С. – директор Департаменту науки, розвитку проєктів і співробітництва Академії «STEFAN CEL MARE», доктор права, доцент (Республіка Молдова);
- Наджафгулієв Рафіг Іслам огли – доцент кафедри адміністративної діяльності органів внутрішніх справ Академії Поліції МВС Азербайджанської Республіки, доктор філософії з права (Азербайджанська Республіка);
- Волобуєв А. Ф. – професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;
- Громенко Ю. О. – доцент кафедри господарсько-правових дисциплін ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;
- Клемпарський М. М. – професор кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;
- Короткова Ю. М. – професор кафедри гуманітарних дисциплін ДЮІ МВС України, доктор педагогічних наук, доцент;
- Куракін О. М. – декан факультету № 3 ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;
- Лопатинська І. С. – доцент кафедри іноземних мов ДЮІ МВС України, кандидат педагогічних наук;
- Лоскутов Т. О. – професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;
- Мердова О. М. – завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;
- Назимко Є. С. – перший проректор ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;
- Ніколенко Л. М. – завідувач кафедри юридичних дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;
- Одерій О. В. – професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;
- Пайда Ю. Ю. – доктор юридичних наук, доцент, проректор ПЗВО «Кам'янець-Подільський податковий інститут»;
- Пашутін В. В. – доцент кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;
- Санніков Д. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого;
- Халимон С. І. – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри управління оперативно-розшуковою діяльністю Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького.

© Донецький юридичний інститут МВС України, 2019

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА	9

РОЗДІЛ I ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Беліченко Олександра Валентинівна ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА ВЧЕНИМИ КИЇВСЬКОЇ ІСТОРИКО- ЮРИДИЧНОЇ ШКОЛИ	10
Марусяк Олександр Васильович КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ ТА ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ПРИЙНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ І ВВЕДЕННЯ ЇЇ В ДІЮ»: ДІАЛЕКТИЧНА ЄДНІСТЬ ЧИ ЮРИДИЧНЕ ПРОТИСТАВЛЕННЯ?.....	17
Марущак Олександр Анатолійович ДО ПИТАННЯ ПРО КЛАСИФІКАЦІЮ ФУНКЦІЙ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ	25
Северінова Олександра Борисівна ПРАВОВА ДОКТРИНА ТА ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МІЖДЕРЖАВНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	32

РОЗДІЛ II ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

Склема Тетяна Юріївна НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА ТРУДОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ ЗА КОРДОНОМ	39
Хоббі Юлія Сергіївна ДІЛОВА РЕПУТАЦІЯ ЛІКАРЯ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	44

РОЗДІЛ III АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Григоренко Олексій Вікторович НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ ЯК СУЧАСНИЙ ОРГАН ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ	50
Лелеко Андрій Миколайович ІНСТИТУТ «МІГРАЦІЙНОГО РЕЖИМУ» В СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ	56
Ткаченко Юрій Сергійович ВЗАЄМОДІЯ ІНСТИТУЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА З ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ	65

Холодненко Дмитро Вікторович

ПОНЯТТЯ КОНТРОЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ . . . 70

РОЗДІЛ IV
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО.
КРИМІНОЛОГІЯ

Беліков Костянтин Аркадійович

СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМ ЗАПОБІГАННЯ
ВУЛИЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ 75

Лобач Анатолій Миколайович

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА ОТРИМАННЯ
ОСВІТИ ЗА НОРМАМИ ЧИННОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА
АЗІЙСЬКИХ ДЕРЖАВ 85

Назимко Єгор Сергійович, Мицька Олександр Іванович

УДОСКОНАЛЕННЯ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ШТРАФУ, ЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ
ДО НЕПОВНОЛІТНІХ, З УРАХУВАННЯМ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ 95

РОЗДІЛ V
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Бабенко Ольга Георгіївна

ДОПИТ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОГО 102

Ганенко Ігор Сергійович

ІМУНІТЕТ СУДДІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ
АНАЛІЗ 109

Потоцький Мирослав Михайлович

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ЗАТРИМАННЯМ ОСОБИ ЗА ПІДОЗРОЮ
У ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНУ 115

Руденко Тамара Володимирівна, Руденко Анатолій Петрович

АДВОКАТСЬКА МОНОПОЛІЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЯК ПОРУШЕННЯ
ПРАВА ЛЮДИНИ НА ВІЛЬНИЙ ВИБІР ЗАХИСНИКА СВОЇХ ПРАВ 123

Шульга Андрій Олександрович

ЕЛЕМЕНТИ ІНСТИТУТУ НАРОДОВЛАДДЯ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК ФАКТОР МОРАЛЬНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОЦЕСІ 131

РОЗДІЛ VI
ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ
В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Живіцька Інна Андріївна

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ
КУРСАНТАМ ЮРИДИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ 135

Новікова Ольга Олександрівна, Пономаренко Катерина Вікторівна ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВСТАВНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ЮРИДИЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)	145
Павлиш Тетяна Григорівна ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КУРСАНТІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ . .	152
Сальнікова Наталія Валеріївна ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ У ВІДОМЧИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ	161
РОЗДІЛ VII АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ	
Бардачов Віктор Володимирович ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬ ПРАЦІВНИКИ ПОЛІЦІЇ	168
Бесчастний Віктор Миколайович ЕТИЧНА ПОВЕДІНКА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ І ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД	176
Пересада Ольга Михайлівна РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ	183
ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ, ЯКІ ПУБЛІКУЮТЬСЯ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ»	190
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	192

CONTENTS

Welcome speech of Editor in Chief	9

SECTION I
THEORY AND HISTORY OF LAW.
CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Belichenko Oleksandra PROCEDURAL LAW RESEARCH OF THE SCIENTISTS OF KYIV HISTORY AND LAW SCHOOL	10

Marusiak Oleksandr THE CONSTITUTION OF UKRAINE AND THE LAW OF UKRAINE «ON ADOPTION OF THE CONSTITUTION OF UKRAINE AND ITS ENACTMENT INTO EFFECT»: DIALECTICAL UNITY OR LEGAL CONTRAST?	17

Marushchak Oleksandr TO THE REPORT ABOUT THE CLASSIFICATION OF THE FUNCTIONS OF THE MODERN STATE	25

Severynova Oleksandra LEGAL DOCTRINE AND ITS APPLICATION IN MODERN CONDITIONS OF EUROPEAN INTERSTATE INTEGRATION.....	32

SECTION II
COMMERCIAL LAW.
CIVIL LAW.
LABOR LAW

Sklema Tatyana LEGISLATIVE AND LEGAL GUARANTEES OF THE RIGHTS OF UKRAINIAN CITIZENS TO WORK ABROAD	39

Khobbi Yuliya DOCTOR'S BUSINESS REPUTATION: LEGAL ASPECT	44

SECTION III
ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS.
FINANCE LAW.
INFORMATION RIGHT

Grigorenko Oleksiy NATIONAL POLICE OF UKRAINE AS A MODERN PUBLIC ADMINISTRATION BODY.....	50

Leleko Andriy INSTITUTE OF «MIGRATION REGIME» IN MODERN DOMESTIC ADMINISTRATIVE LEGAL DOCTRINE.....	56

Tkachenko Yuriy INTERACTION OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS WITH PUBLIC ADMINISTRATION BODIES	65

Kholodnenko Dmytro THE CONCEPTS OF THE PUBLIC ADMINISTRATION CONTROL FUNCTION	70

SECTION IV
CRIMINAL LAW,
CRIMINOLOGY

Belikov Kostiantyn THE CURRENT STATE OF THE SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF PROBLEMS OF STREET CRIME PREVENTION	75
Lobach Anatoliy ACCORDANCE WITH THE NORMS OF THE CURRENT CRIMINAL LEGISLATION OF ASIAN STATES	85
Nazymko Yehor, Mytska Oleksandr IMPROVING THE PENALTY OF A FINE APPLICABLE TO MINORS, TAKING INTO ACCOUNT FOREIGN EXPERIENCE.....	95

SECTION V
CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS,
OPERATIVE SEARCH ACTIVITY

Babenko Olga INTERROGATION OF A MINOR SUSPECT.....	102
Ganenko Ihor ON THE QUESTION OF THE IMMUNITY OF JUDGES IN CRIMINAL PROCEEDINGS	109
Pototskyi Myroslav JUDICIAL CONTROL OVER THE DETENTION OF A PERSON SUSPECTED OF COMMITTING A CRIME	115
Rudenko Tamara, Rudenko Anatoliy THE LAWYER'S MONOPOLY IN THE CRIMINAL PROCESS AS THE VIOLATION OF THE HUMAN RIGHTS ON THE FREE CHOICE OF THE DEFENDANT OF THEIR RIGHTS.....	123
Shulha Andriy ELEMENTS OF DEMOCRACY IN THE STAGE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION AS A FACTOR OF MORALITY IN A CRIMINAL PROCESS.....	131

SECTION VI
TRAINING OF SPECIALISTS IN THE SYSTEM OF PROFESSIONAL LEGAL EDUCATION IN HIGHER
EDUCATION INSTITUTIONS WITH SPECIFIC CONDITIONS OF EDUCATION

Zhyvitska Inna PECULIARITIES OF TEACHING A PROFESSIONAL ENGLISH LANGUAGE TO CADETS OF LAW SPECIALTIES	135
Novikova Olga, Ponomarenko Kateryna FEATURES OF FUNCTIONING OF INTRODUCTORY STRUCTURES IN LEGAL DISCOURSE (ON MATERIAL OF UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES).	145
Pavlysh Tetiana FORMATION OF INFORMATION COMPETENCE OF COURSES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS WITH SPECIFIC CONDITIONS OF LEARNING	152

Salnikova Natalia

THE QUALITY OF EDUCATIONAL SERVICES IN THE DEPARTMENTAL UNIVERSITIES.....	161

SECTION VII

ACTUAL ISSUES OF POLICE ACTIVITY AND TRAINING SPECIALISTS FOR UNITS OF THE NATIONAL
POLICE OF UKRAINE

Bardachov Viktor

FOREIGN EXPERIENCE IN PREVENTING CRIMES COMMITTED BY POLICE OFFICERS.....	168

Beschastnyi Viktor

Ethical BEHAVIOUR OF POLICE OFFICERS: EUROPEAN AND DOMESTIC EXPERIENCE	176

Peresada Olga

THE ROLE OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN ENSURING THE INFORMATION SECURITY OF THE STATE: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS	183

REQUIREMENTS FOR THE ARTICLES PUBLISHED IN THE COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS "LAW JOURNAL OF DONBASS"	190

INFORMATION ABOUT AUTHORS.....	192

Шановні колеги!

Від себе особисто та від імені редакційної колеги збірника наукових праць «Правовий часопис Донбасу» дякую всім тим, хто впродовж 2019 року виявляв інтерес до видання Донецького юридичного інституту МВС України: опублікував результати своїх наукових досліджень, сприяв поширенню серед науковців країни інформації про видання, наповнював кожен випуск цікавими статтями, надавав відгуки, критикував, одним словом – дбав про те, щоб з кожним новим номером збірник ставав усе кращим і відповідав сучасним вимогам до фахових видань України.

У 2017 році збірник наукових праць ДЮІ МВС України «Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності» отримав нову назву – «Правовий часопис Донбасу» – як вияв патріотизму колективу вищу-переселенця і почав новий етап в історії свого розвитку.

Всеукраїнська громадська організація «Асоціація українських правників», співорганізатор Всеукраїнського конкурсу «На краще правниче видання», уже другий рік поспіль відзначає фахове видання ДЮІ МВС України дипломом II ступеня в номінації «періодичні видання», що свідчить про продуктивну роботу редколегії, авторів, видавця. У 2019 році 105 науковців із різних закладів вищої освіти України опублікували свої статті в збірнику «Правовий часопис Донбасу», але ми сподіваємося, що добра слава про видання стрімко поширюватиметься і за межі України.

У новому 2020 році ми продовжимо робити видання привабливим і цікавим як для визнаних, авторитетних світил правничої науки, так і для молодих та креативних учених-початківців. Сподіваємося на подальшу плідну й результативну співпрацю з нашими постійними авторами та запрошуємо до публікації нову когорту талановитих та шанованих правників.

Вітаю всіх з Новим роком та Різдвом Христовим! Бажаю миру, злагоди, порозуміння, реалізації цікавих ідей та сміливих задумів, здійснення найзаповітніших мрій, у всіх починаннях – успіху, і головне – віри в себе, у завтрашній день, у людей, у Бога!

Головний редактор
«Правового часопису Донбасу»
доктор юридичних наук,
професор, Заслужений юрист України

Віктор Бесчастний

РОЗДІЛ І

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

удк: 342.4

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-10-16>

Беліченко Олександра Валентинівна,
аспірант

(Навчально-науковий інститут права, психології
та інноваційної освіти, Національний університет
«Львівська політехніка», м. Львів)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9423-0488>

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА ВЧЕНИМИ КИЇВСЬКОЇ ІСТОРИКО- ЮРИДИЧНОЇ ШКОЛИ

Статтю присвячено висвітленню поглядів видатних вітчизняних учених – членів Київської історико-правової школи ХІХ століття – на особливості розвитку та формування процесуального права як складової політико-правової системи на різних етапах розвитку й еволюції української спільноти.

Ключові слова: історико-юридична школа; кримінальний процес; цивільний процес; суд; судочинство.

Постановка проблеми. На сьогодні однією з найцікавіших та одночасно малодослідженою в сучасному історико-правовому полі є правнича думка вітчизняних учених ХІХ – поч. ХХ століття. Незважаючи на те, що останнім часом пожвавився інтерес до вивчення окресленої проблематики, чимало її аспектів залишаються поза увагою правознавців і потребують більш детального аналізу. Це стосується вивчення історії університетської історико-правової думки на теренах України взагалі та поглядів учених на процесуальне право в історичному зрізі, зокрема. Особливу значущість тут мають праці правників Київської історико-юридичної школи, котрі є не лише джерелом знань про особливості функціонування процесуального права на українських землях, але й ґрунтовною розвідкою, яка доводить цілісність розвитку вітчизняної правової системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На превеликий жаль, сьогодення констатує, що роль університетської науки дореволюційної Росії, зокрема вчених Київського університету, у дослідженні історії права, особливо такої її складової, як процесуальне право, є однією з найменш вивчених. Кількість наукових праць, що демонструють вивчення саме цього аспекту окресленої проблематики, є досить обмеженою. Частково у своїх монографічних роботах цієї теми торкалися такі вчені, як П. С. Березін, О. М. Ковальчук; у дисертаційному дослідженні – Л. Г. Заблоцька; а також у наукових статтях – Т. І. Бондарук, С. М. Мельник, І. С. Гриценко. Проте перелічені наукові праці не дають підстави стверджувати, що проведено системний комплексний аналіз рівня досліджень і генези процесуального права членами Київської історико-правової школи.

Метою дослідження є аналіз наукового доробку, з'ясування поглядів на конкретні аспекти процесуального права в його історичному зрізі та використання методологічного підґрунтя вченими Київської історико-юридичної школи.

Виклад основного матеріалу. Вагомий внесок у дослідження генези процесуального права зробив один із засновників Київської історико-юридичної школи М. Ф. Владимирський-Буданов. У ґрунтовній праці з історії вітчизняного права «Обзор истории русского права» він окремо присвячує цілий розділ дослідженню як процесуального права загалом, так і взаємодії судоустрою та судочинства в різні історичні періоди його діяльності. [1, с. 9]. На думку вченого, у добу Київської Русі державними органами, на які покладалися функції судів та судочинства, виступали князь (його судова влада розповсюджувалася на всі землі, а поза межами його резиденції він здійснював судочинство особисто через проїжджий суд або через постійних чиновників (посадники, тіуни), що діяли від його імені), бояри (судили самостійно, замінюючи княжий суд, або ж разом із князем), а також віче, яке могло збиратися паралельно з проведенням судових розглядів князя чи бояр [1, с. 705–706].

Як вважає автор, процес у ті часи був змагальний та складався з таких стадій:

1) установа процесуальних сторін; 2) ведення судового розгляду; 3) виконання судових постанов чи рішень. Процесуальні сторони йменувалися «позивачами» чи «суперниками», адже між ними намагалися не робити ніякої різниці, поки не буде доведена чиясь провина. Тогочасні джерела права не фіксують такого елемента судового процесу, як посередництво. Учений дійшов висновку, що держава не виступала позивачем у судових справах, через що не було диференціації між цивільним і кримінальним процесами. Проте держава могла допомагати приватному позивачеві в переслідуванні обвинуваченого, покласти ці обов'язки на общину чи взагалі могла втручатись у процес, зокрема заборонити потерпілому відпускати злочинця, відповідно до мирової, без покарання [1, с. 709–710].

М. Ф. Владимирський-Буданов підкреслював, що, відповідно до статей «Руської правди», суд відбувався у вигляді змагальності процесуальних сторін перед суддею, котрий визначав правдивість та силу доказів, що використовувалися як засоби захисту сторін. [1, с. 716]. У своїй праці історик розглядав інститут свідків (послухи та видоки) з двох сторін: з одного боку, видоками були особи, що стали свідками злочину, а послухами – особи, що свідчили із чуток; з іншого боку, видоком був простий свідок у прямому сенсі цього слова, а послухом був пособник, на якого «посилалися» сторони. Згодом у «Руській правді» ці два поняття змішалися: і видоки, і послухи починають відігравати однакову роль послухів, причому відбувається взаємозаміна цих понять. На думку вченого, найкращим доказом того, що послухи були не просто свідками, є той факт, що закон вимагав їхню відповідну кількість у різних справах (у справах про особисті образи потрібні були по два послухи від сторони) [1, с. 717].

Процес у давню епоху, як вважав учений, починався, проводився з ініціативи та закінчувався прийняттям рішень самих сторін. Рішення суду спочатку було усним, проте згодом видавалось у вигляді грамот: правої (якщо суд відбувся) та безсудної (сторона обвинувачена у зв'язку з неявкою) [1, с. 725].

Однодумець М. Ф. Владимирського-Буданова та співзасновник школи Ф. І. Леонтович більше уваги приділяв дослідженню литовсько-руського права. На його думку, рада великих князів литовських, яка згодом стала адміністративним органом, брала участь в управлінні литовською державою та відігравала важливу роль у тогочасному судочинстві. До початку XV століття боярська дума чи рада не мала статусу окремої установи, і судьями виступали великі чи удільні князі, хоча коли справа стосувалася важливих державних інтересів та дотримання принципу народної «старини», то могли залучатися для поради «кращі люди» – місцеві бояри чи інше класове населення, що користувалося повагою у князів [2, с. 131–132].

Учений, аналізуючи різноманітні судові акти, довів, що великий князь литовський Казимир Ягеллончик разом із панами-радою вирішував у судовому порядку найважливіші питання, що стосувалися поземельної шляхти чи ті справи, які потребували особливого розслідування, а також авторитетного роз'яснення. Князь разом зі своїми панами-радою виносили вироки, які зачіпали інтереси панів, шляхти, міщан, а також стосовно службових зловживань місцевими урядовцями. Сам господар без своєї ради міг судити лише справи стосовно майнових та боргових відносин господарських осіб, які підпадали під господарську юрисдикцію. Також такому «судовому союзу» могли надходити в апеляційному порядку справи від обласних судів. Якщо, наприклад, скарга включала багато аспектів чи князь був зайнятий іншими справами, то він міг доручити одному чи кільком панам з ради попередньо дослідити матеріали справи або провести розслідування на місці (земельні спори), зробити звіт стосовно справи та виступити з ним перед господарем та панами радними для подальшого вирішення [2, с. 283]. Окрім апеляційних справ, обов'язково розглядалися цим союзом найважливіші справи з вотчинних питань та образи честі й доброго імені окремих шляхтичів. Ці справи розглядалися тільки князем із панами-радою першочергово у відведених законом чотири терміни.

Розглянувши коло суб'єктів у судовому процесі, автор з'ясував, що князь із радою могли розглядати справи не лише стосовно шляхтичів, а й інших соціальних прошарків населення. Важливими для розгляду вважалися справи, що стосувалися скарг населення окремих адміністративно-територіальних одиниць на свавілля та зловживання владою місцевих старост або чиновників [2, с. 287].

Учений стверджував, що документи та акти Великого князівства Литовського свідчать про наділення однаковими компетенціями копних та вервних судів [4, с. 164]. Судді до вервного суду обирали з «добрих людей» територіальною громадою-вервом. Вервні судді були незалежними, їхня діяльність відбувалася без втручання посадових осіб: вони вирішували справи та карали винних на власний розсуд. Вирок такого суду найчастіше виконував сам потерпілий, адже громада під час процесу дозволяла чи забороняла потерпілому здійснити розправу над злочинцем [4, с. 205]. Цей суд істотно відрізнявся від князівського суду динамічністю та меншою формальністю [4, с. 187–188].

Ф. Леонтович висунув теорію про існування двох видів копних судів: селянських та шляхетських. Бувало, що шляхтичі збиралися на копні суди для вирішення земельних спорів без селянства [5, с. 44, 48]. Про зібрання копи у важливих земельних справах сповіщав місцевий підкоморій своїми листами [3, с. 103].

Відомий історик та теоретик права Г. В. Демченко розглядав у процесуальному праві такий інститут народного представництва в суді, як «добрі люди», чи «судні мужі» [6, с. 1]. В актах копних судів XVI ст. неодноразово згадується про сторонніх «добрих людей», що повинні перебувати на копі [6, с. 5]. На думку вченого, такий порядок судочинства вже встановлено давно: десяцькі могли судити разом із цими «добрими людьми», а в деяких випадках виступати в ролі цих людей. Отже, це представництво в суді було визнано давнім судовим звичаєм у XVI ст. [6, с. 6].

Оскільки тогочасний судовий процес здійснювався в усній формі, то основними повноваженнями зазначеної інституції було підтвердження дійсності судового процесу та істинності рішень. Окрім того, «добрі люди» були знавцями права, судових порядків та звичаїв, допомагали судити, оцінювати та приймати рішення. Вони ставали найважливішими помічниками судді [6, с. 16]. Учений дійшов висновку, що «добрі люди» були представниками інтересів однієї зі сторін, вони виступали в ролі довірених чи уповноважених помічників, тобто були активними учасниками під час судового розгляду. «Добрі люди» – не лише представники сторін, вони водночас є представниками народу, в їхній особі місцеве населення має досвідчених, довірених «мужів», на чий авторитет можна поклатися, чия думка відіграє роль у суспільстві [6, с. 20–21].

Г. В. Демченко відзначав, що давня форма вирішень судових спорів носила характер цивільного договору між позивачем та відповідачем, договірний характер проникав дуже глибоко в судочинство тієї доби. Постать судді відгравала дуже важливу роль у судочинстві, адже внаслідок відсутності чітких норм права сторони довіряли судді та його думці, це був наріжний камінь у судовому процесі [6, с. 17].

Дослідник звернув увагу на те, що в «Руській правді» ніде не зазначено про прямі вимоги проведення суду перед суддею та «добрими людьми». Проте, проаналізувавши її статті, він зробив висновок, що процес завжди відбувався та розвивався у присутності сторонніх осіб. Він стверджує, що, по-перше, люди вказували, ловили та видавали обвинуваченого; по-друге, у присутності людей позивач викликав на суд відповідача; по-третє, вони допомагали виконанню вироків; по-четверте, у деяких випадках самі несли відповідальність замість чи з обвинуваченим; по-п'яте, люди є необхідними свідками під час укладення договору сторонами у спірній справі. Люди виконують самостійну роль, що має важливе значення, тому науковець вважає, що вони самі чинять суд [6, с. 25–26].

Відомий історик права М. О. Максимейко у своїй праці «Опыт критического исследования Русской Правды» відзначає, що друга редакція «Руської правди» приділяє особливу увагу особі князя, який, зокрема, наділений судовою владою, без його дозволу не можна було притягнути до відповідальності чи піддати тортурам, на його користь надходили кримінальні штрафи. У «Руській правді» також згадується про судове мито, яке сплачується княжим чиновникам – мечникам [7, с. 23–24]. Князь відіграє основну роль у судочинстві: він заміняє общину, що колись попередньо здійснювала суд [7, с. 48].

Науковець дослідив, що суд та судочинство в окремих князівствах провадив не князь, а його намісник разом із помічниками. Констатується, що поруч із княжою намісницькою судовою владою були також церковні, земські, приватні (третейські) судові органи. Ця судова влада могла належати архієпископу, його наміснику й ключнику, посаднику та тисяцькому, а також судовим засідателям та приставам, виборчій колегії доповідачів та іншим суддям, що свідчить про невичерпний перелік осіб судового процесу [7, с. 24–25].

Аналізуючи Коротку «Руську правду», М. О. Максимейко зауважує, що п'ятнадцята стаття розкриває повноваження представників такої інституції, як 12 свідків, за допомогою яких потерпіла сторона доводить наявність збитків, заподіяних зникненням речей [7, с. 30–31].

Автором розгорнуто охарактеризовано сутність юридичного поняття «звід», котре виражалось через процедуру послідовного звернення покупців холопа до його продавців. Якщо у особи знайдуть украденого холопа, а він стверджуватиме, що законно його придбав, то потрібно тоді звертатися до продавця, а відтак можна дійти й до третього продавця [8, с. 31–32].

Деякі вчені Київської історико-юридичної школи у своїх дослідженнях висвітлювали питання ведення судочинства в часи перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського, поміж них виокремимо І. О. Малиновського та М. М. Ясинського.

Професор І. О. Малиновський, дослідивши Литовські статuti у трьох редакціях, визначив, що подання кримінальних позовів за загальними правилами здійснювалося приватними особами. Цей давній порядок переслідування злочинців був актуальним під час розгляду справ у приватноправовому аспекті. Хоча були й винятки: переслідуванням особливо важливих злочинців займалися посадові особи в разі відсутності приватних обвинувачів (чоловік убиває дружину чи навпаки, родичі чи діти відмовляються від кримінального переслідування винних). Кримінальне переслідування осіб, що уникли суду чи покарання, здійснювалося тоді посадовими особами без приватних обвинувачів. Завданням кримінальних судів було розкриття злочинів та покарання винних; з урахуванням приватноправового характеру злочину основною метою було відновлення порушених інтересів осіб. Згідно з Литовськими статутами, невинний потерпілий повинен бути винагороджений за свої страждання [9, с. 12–14].

І. О. Малиновський довів, що смертної кари можна було уникнути за таких умов, як викуп винного в потерпілого, «випрошення» винного друзями чи гостями, а також у випадку, коли сам потерпілий пожаліє злочинця. Також гвалтівник міг урятуватися від смертної кари, якщо жертва захоче вийти за нього заміж, або ображений чоловік міг пробачити дружину, яка погодилася на своє викрадення іншими особами [9, с. 15–16].

Виклик до процесуальних сторін суду, як стверджував учений, здійснювався через вручення повістки або позову. Як правило, їх вручав возний. Неявка до суду по обвинуваченню могла каратися залежно від тяжкості вчиненого злочину: незначні злочини могли розглядатися заочно, без винного; якщо злочини були більш тяжкого характеру, тоді до обвинуваченого могли застосувати різного виду покарання (наприклад, виволання) [10, с. 34–35].

І. О. Малиновський доводить, що в ті часи починає функціонувати така інституція, як адвокатура: шляхтич для захисту своїх інтересів міг до суду взяти із собою шістьох своїх приятелів або адвоката (прокуратора). Прокуратору могли пред'явити дисциплінарні стягнення за дії, що нашкодили інтересам його клієнтові (наприклад, за надання суду фальшивого документа прокуратор-шляхтич позбавлявся честі, а особа нешляхетного походження – життя через смертну кару) [10, с. 35].

Досліджуючи Литовські статuti, автор звертає увагу на нове ставлення до поняття «злочин». Законодавець вимагає покарання для винного за особливо тяжкі вчинені ним злочини. Політичний злочинець ніяк не міг уникнути покарання. Смертну кару застосовували до жінко- чи чоловіковбивці, а також до тих, хто намовив християнина змінити віру [9, с. 16–17].

І. О. Малиновський також виділив інквізиційний аспект Литовських статутів, який полягав у тому, що іноді злочинця могли не знайти або ж злочин був не доведений, проте можна було притягнути до відповідальності осіб, які брали участь у пошуку злочинця. Якщо буде доведена вина таких осіб, то вони могли бути страчені, піддаватися тортурам чи зобов'язані сплачувати «шкоду» потерпілому. Тортури в ті часи розглядалися не як покарання, а як судовий засіб досягнення мети [10, с. 37].

Академік М. М. Ясинський зазначав, що у Литовсько-Руській державі господарським судом є суд великого князя, який реалізує свої повноваження та інтереси за допомогою такого інституту. Причому вчений, на протипагу поглядам М. Ф. Владимирського-Буданова, відокремлює судову інстанцію на чолі з панами-радою від суду господаря. Також історик виділяє асесорський суд, що виконує самостійну роль суду на основі делегованих князем йому повноважень. Комісарський суд збирався спеціально для вирішення однієї конкретної справи (найчастіше – земські позови), а ще існував маршалківський суд, який функціонував на отриманих маршалком від князя повноваженнях у сфері судочинства [11, с. 103].

Великий князь підкреслював свої можливості чинити правосуддя всюди, на будь-якому місці, задовольняючи інтереси кожного, хто шукає правосуддя в ньому. Здійснення судочинства він вважав не тільки своїм правом, але й прямим обов'язком [12, с. 5].

Княжий суд мав назву суду господарського, або ж суду перед обличчям господарським, а рішення такого суду називалися вироками господарськими і, на переконання вченого, до введення трибуналу він був найвищим судовим органом із дуже широким спектром повноважень. М. М. Ясинський також стверджував, що литовсько-руські господарські суди відрізнялися від польських королівських судів своїм складом та різноманіттям форм [12, с. 19–20].

Суд панів-ради, на думку дослідника, є повноцінною судовою інстанцією сенаторів, що чинить судочинство та стає найвищою судовою ланкою за відсутності князя. Судові рішення цієї інстанції можна було оскаржувати перед князем [12, с. 25].

Литовський статут 1529 року надавав місцевим сеймам, а згодом і загальному сеймові судові функції. М. М. Ясинський убачав це позитивним, адже на цих сеймах головною була пани-рада, їхні засідання часто збігалися з приїздом господаря [11, с. 104].

Науковець підкреслив, що до утворення трибуналу були апеляції чи «відкликання», які не були заявами сторін щодо незадовільного рішення, а виступали лише скаргами на суддю про винесення ним недобросовісного та неправильного рішення [12, с. 146].

Відбувся переворот у судовому процесі: був утворений трибунал, що складався з виборних від шляхетства, а очільник держави вже не брав участі в судочинстві цього органу [13, с. 41].

На думку М. Ясинського, у кінці XVI століття, за зразком та формою Коронного трибуналу Польщі, виникає Литовський трибунал, який складався тільки з представників шляхетського стану та був найвищою апеляційною установою [12, с. 250].

Висновки. Київська історико-юридична школа займала важливе місце в тогочасній історико-правовій науці Росії і була провідною у вивченні історії вітчизняного процесуального права. Ученим вдалося за допомогою історико-порівняльного методу глибоко розробити історико-правові проблеми зазначеної галузі права на різних етапах його функціонування. Це дає можливість відтворити відносно цілісну картину генези розвитку процесуального права на території українських земель упродовж багатьох століть. Особливої уваги заслуговує аналіз органічного поєднання власних правових засад із рецепцією інших правових джерел.

Викладене дозволяє стверджувати, що праці вчених Київської історико-юридичної школи стали своєрідною платформою для подальшого вивчення генези оригінального вітчизняного процесуального права.

Список використаних джерел

1. Бондарук Т. І. Західноруське право: дослідження і дослідники / відп. ред. І. Б. Усенко. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2000. 160 с.
2. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. Москва : Издательский дом «Территория будущего», 2005. 800 с.
3. Владимирский-Буданов М. Ф. Разбор сочинения М. Н. Ясинского «Главный литовский трибунал, его происхождение, организация и компетенция. Вып. 1 : Происхождение Главного литовского трибунала». Санкт-Петербург : Типография Императорской Академии наук, 1904. 58 с.
4. Демченко Г. В. Из истории судоустройства в древней России. Варшава : Типография Варшавского учебного округа, 1909. 63 с.
5. Леонтович Ф. И. Областные суды в Великом княжестве Литовском / *Журнал Министерства юстиции*. Санкт-Петербург, 1910. № 10. С.85–128.
6. Леонтович Ф. Крестьяне Юго-Западной России по Литовскому праву XV и XVI столетий. Киев, 1863. С. 88.
7. Леонтович Ф. Русская Правда и Литовский Статут в видах настоятельной необходимости включить литовское законодательство в круг истории русского права / редкол. : Ю. С. Шемшученко и др. / *Антологія української юридичної думки*. Київ, 2002. Т. 2. Історія держави і права України : Руська Правда. С. 155–223.
8. Леонтович Ф. И. Рада великих князей литовских / *Журнал Министерства народного просвещения*. Санкт-Петербург, 1907. № 9. С. 122–178; № 10. С. 273–331.
9. Максимейко М. Інтерполяції в тексті поширеної Руської правди / *Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права*. Київ : з друк. УАН. Вип. 6. 1929. 527 с.
10. Максимейко Н. А. Опыт критического исследования Русской Правды: Выпуск первый. Краткая редакция / Императорский университет Св. Владимира. Харьков : Типография и Литография М. Зильбербергъ и С-вья. Донець-Захаржевская ул., д. № 6, 1914. 217 с.
11. Малиновский И. Ф. Учение о преступлении по Литовскому статуту / *Университетские известия*. Киев : Типография Императорского университета Св. Владимира. 1894. № 8. С. 1–51.
12. Попелюшко В. А. Вопросы судопроизводства в работе И. Малиновского «Учение о преступлении по Литовскому статуту». *Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання»* (м. Острог, 16–17 листопада 2012 року). Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. С. 35–37.
13. Ясинский М. Н. Главный литовский трибунал, его происхождение, организация и компетенция. Киев : Типография Н. А. Гирич, 1901. Вып. 1. 260 с.

Беличенко Александра Валентиновна,

аспирант

(Учебно-научный институт права, психологии и инновационного образования, Национальный университет «Львовская политехника», г. Львов)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9423-0488>

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОЦЕДУРАЛЬНОГО ПРАВА УЧЁНЫМИ КИЕВСКОЙ ИСТОРИКО-ЮРИДИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ

Статья освещает взгляды известных отечественных учёных – членов Киевской историко-правовой школы XIX века – на особенности развития и формирования процессуального права как составляющей политико-правовой системы на разных этапах развития и эволюции украинского сообщества.

Ключевые слова: историко-юридическая школа; уголовный процесс; гражданский процесс; суд; судопроизводство.

Belichenko Oleksandra,

graduate student

(Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, Lviv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9423-0488>

PROCEDURAL LAW RESEARCH OF THE SCIENTISTS OF KYIV HISTORY AND LAW SCHOOL

The article reveals the views of outstanding domestic scientists - the members of the Kyiv History and Law School of the 19th century on the features of the development and formation of procedural law as a component of the political and legal system at different stages of growth and evolution of the Ukrainian community. A significant contribution to the research of the genesis of Ukrainian procedural law by one of the founders of the Kyiv History and Law School M.F. Vladymyr-Budanov is analyzed in this paper. The scientist demonstrates in his works the peculiarities of the functioning of the courts as one of the parts of the legal system at that time. The author describes the stages of procedure; he considers the process was a competitive one where such an important institution as mediation was used. The like-minded person of M.F. Vladymyr-Budanov and the co-founder of the school I. Leontovych discloses the essence of the court process and litigation of Lithuanian-Russian law in his scientific studies. The researcher shows the peculiarities of functioning and competence of some judicial institutions in a unified judicial hierarchy. The well-known historian and theorist of law G.V. Demchenko describes the institute of representations in court proceedings in the procedural law of the XVI century, and he also researches the features of separate procedural actions in different editions of *Ruska Pravda*. The Professor I. Malynovskyi points to a private legal character of a judicial process under the Lithuanian Statutes in his studies of the litigation features. According to the scientist, such an important institution of litigation, as the bar, began to emerge in the Lithuanian-Russian period. The academician M. Yasynskyi suggests his own special view on the judicial system of Lithuanian-Russian state.

Key words: Historical School of Law; Criminal procedure; Civil procedure; court; proceeding.

Надійшла до редколегії 05.12.2019

удк: 342.41

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-17-24>

Марусяк Олександр Васильович,

доктор філософії з галузі права

(Центр політико-правових реформ, м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4113-0624>

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ ТА ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ПРИЙНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ І ВВЕДЕННЯ ЇЇ В ДІЮ»: ДІАЛЕКТИЧНА ЄДНІСТЬ ЧИ ЮРИДИЧНЕ ПРОТИСТАВЛЕННЯ?

Статтю присвячено аналізу діалектичної взаємодії Конституції України та Закону України «Про прийняття Конституції України і введення її в дію» через методологічну парадигму нормопроектувальної техніки. За допомогою техніко-юридичного методу досліджено питання правової природи та юридичної чинності обох нормативно-правових актів. Автором висунуто наукову концепцію єдності юридичної онтології цих документів з одночасним застереженням, що Закон України «Про прийняття Конституції України і введення її в дію» своїм існуванням більше завдячує незрілим та суперечливим традиціям законодавчої техніки тодішнього конституцієдавця, ніж реальній об'єктивній необхідності його прийняття.

Ключові слова: Конституція України; Основний закон; прийняття Конституції України; Закон України «Про прийняття Конституції України і введення її в дію»; справа про набуття чинності Конституцією України; установа влада; нормопроектувальна техніка.

Постановка проблеми. Відсутність чіткої та загальноприйнятої національної парадигми нормопроекування, яка б беззастережно застосовувалася у процесі правотворення всіма органами державної влади та місцевого самоврядування, є однією з найсерйозніших проблем українського конституціоналізму. Нерідко непослідовність і нелогічність викладу правового матеріалу, непродуманість і поспішність процедури прийняття¹ нормативно-правових актів часто породжують проблеми стосовно юридичної сили, чинності та дії, а також конституційності і/або законності цих документів, та й взагалі питання щодо правозастосування. І справа навіть не в тому, що в Україні все ще немає окремого акта із цих питань (на кшталт Закону України «Про нормативно-правові акти»), а переважно в низькому рівні правової культури та юридичної грамотності основних суб'єктів правотворення, що разом із відсутністю стабільної та узгодженої техніко-юридичної традиції унеможливує прийняття якісних за формою та змістом правових актів. Незважаючи на те, що Конституція України є Основним законом держави та фундаментом для національної правової системи, процес її прийняття не обійшовся без казусів. Узяти хоча б до уваги Закон України «Про прийняття Конституції України і введення її в дію», який з точки зору нормопроекування є своєрідним юридичним парадоксом без будь-яких раціональних обґрунтувань необхідності існування такого документа.

¹ Незважаючи на те, що з точки зору стилістики сучасної української літературної мови в подібних словосполученнях рекомендується вживати дієслово «ухвалити» замість «прийняти» (напр., «ухвалити закон», «Конституція ухвалена» і т.д.), у цій статті використовується дієслово «прийняти» та його похідні форми через те, що законодавець та Конституційний Суд України переважно вживає саме його (зокрема у всіх цитованих документах у статті).

Ступінь наукової розробки теми. На сьогодні феномен Конституції України як Основного закону прямо чи опосередковано досліджено великою кількістю вітчизняних науковців. Серед них є як конституціоналісти, так і адміністративісти, зокрема В. Б. Авер'янов, М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, Ю. П. Битяк, А. З. Геоґріца, А. А. Єзеров, В. М. Кампо, І. П. Ковальов, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, В. В. Кравченко, А. Р. Крусян, З. І. Лунь, О. В. Оніщенко, М. П. Орзіх, Н. М. Пархоменко, В. Ф. Погорілко, Т. С. Подо-рожня, М. В. Савчин, О. В. Скрипнюк, І. Д. Сліденко, І. Є. Словська, П. Б. Стецюк, А. А. Стрижак, В. В. Сухонос, В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, В. Л. Федоренко, О. Ф. Фрицький, М. В. Цвік, В. М. Шаповал, С. В. Шевчук, Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик та ін.

Разом із тим слід констатувати, що будь-яких докладних розробок, присвячених питанню взаємозв'язку та взаємодії Конституції України й Закону України «Про прийняття Конституції України і введення її в дію», немає. Навіть сам факт ухвалення Парламентом останнього документа в наукових дослідженнях, як правило, згадувався побіжно, як мало-значущий факт, без акцентування особливої уваги на його юридичній природі. Однак наявна теоретико-методологічна модель ієрархії нормативно-правових актів України, запропонована науковцями, ніяк не дозволяє однозначно класифікувати цей закон за якими-небудь адекватними критеріями. Через це будь-які питання щодо співвідношення (і гіпотетичної взаємозалежності) юридичної природи та чинності цього документа і Конституції України залишаються відкритими та актуальними для комплексного дослідження.

У зв'язку із цим, **метою статті** є дослідження юридичної природи Закону України «Про прийняття Конституції України і введення її в дію» в контексті чинної Конституції України. Досягнення поставленої мети видається можливим через техніко-юридичний аналіз наявних діалектичних взаємозв'язків між цими двома правовими актами.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження Перша і єдина Конституція незалежної України [4] була прийнята о 09 год 20 хв за літнім східноєвропейським (EEST) часом у п'ятницю 28 червня 1996 року 315-ма голосами народних депутатів України на 107-му засіданні п'ятої сесії Верховної Ради України II (XIII) скликання¹, обраної на позачергових виборах народних депутатів України 27 березня 1994 року.

Дещо згодом, о 09 год 33 хв, на цьому ж засіданні Парламент 338-ма голосами народних депутатів додатково ухвалив Закон України «Про прийняття Конституції України і введення її в дію» (тут і далі — Закон № 254/96-ВР [6]) — документ, який нова Конституція України не вимагала й взагалі не передбачала. Цей короткий за змістом законодавчий акт підтвердив прийняття Конституції України, а також, у зв'язку із цим, визнав Конституцію (Основний закон) України від 20.04.1978 (з усіма наступними змінами й доповненнями) [3] та Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» від 08.06.1995² [2] такими, що втратили чинність.

12 липня 1996 року в Маріїнському палаці відбулось урочисте підписання Головою Верховної Ради України Олександром Олександровичем Морозом та Президентом Украї-

¹ За старою системою нумерації скликань це була Верховна Рада України XIII скликання; за новою системою, уведеною у 2000 р., — це Верховна Рада України II скликання. Див. Закон України «Про визначення порядку обчислення скликань Верховної Ради України» від 01.02.2000. [5]

² Конституційний договір 1995 р. по суті затвердив проект Закону України «Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні» (схваленого Парламентом 18.05.1995, але не введеного в дію в установленому порядку). Текст цього законопроекту став невід'ємною органічною складовою Конституційного договору.

ни Леонідом Даниловичем Кучмою Закону № 254/96-ВР¹, але саму ж Конституцію України так і не було підписано.

Наступного дня, 13 липня, обидва акти були офіційно опубліковані в газеті «Голос України» (випуск № 128), а 23 липня — у нормативному бюлетені Парламенту «Відомості Верховної Ради України»: випуск № 30, статті 141 (Конституція України) та 142 (Закон № 254/96). Цікаво, що, незважаючи на те, що Закон № 254/96 хронологічно був прийнятий після Конституції України, Конституція не має самостійного офіційного номера-ідентифікатора нормативно-правового акта: він повністю збігається з відповідним номером вищезазначеного закону лише з додаванням до нього малої літери «К» — № 254к/96-ВР.

Якщо повноваження Парламенту на прийняття нової Конституції були передбачені п. 1 ч. 3 ст. 97 Конституції 1978 р. та п. 1 ч. 1. ст. 17 Конституційного договору 1995 р., то прийняття Верховною Радою України окремого закону про введення в дію Конституції, безперечно, було продовженням радянської традиції нормотворення, адже ухвалення додаткових актів про введення в дію інших, уже прийнятих документів, було загальнопоширеною практикою в СРСР, а також невід'ємним елементом законодавчого процесу на етапі становлення українського парламентаризму в 1990-х рр. Однак, на відміну від радянської доктрини державного права, яка розглядала Конституцію як просто окремий вид закону (нехай навіть і «основного» за назвою), Конституція України 1996 р. є *lex fundamentalis* — правовим актом найвищої юридичної сили, унікальна юридична природа якого відрізняється від усіх інших правових документів (у т. ч. і від законів), — і цей факт завжди був аксіоматичним для українського конституціоналізму. Тому наявність додаткового законодавчого акта, яким уводиться в дію Конституція України, породжує певну техніко-юридичну невизначеність. Коли ж насправді була прийнята Конституція України: у момент її голосування в третьому читанні й загалом, чи з моменту ухвалення Закону № 254/96-ВР? А також коли Конституція України фактично набула чинності: з дня прийняття (28 червня 1996 р.), з моменту підписання Закону № 254/96-ВР (12 липня 1996 р.) чи з дня офіційного опублікування обох документів (13 липня 1996 р.)?

Незважаючи, здавалося б, на очевидну банальність таких запитань сьогодні, у 1996 р. Верховний Суд України все ж не мав чіткої та однозначної юридичної відповіді на них, що й послужило підставою для конституційного звернення Олександра Леонідовича Барабаша, народного депутата України Верховної Ради України I (XII) скликання, до Конституційного Суду України стосовно офіційного тлумачення частини першої статті 58, частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України щодо моменту набуття чинності Конституцією України [1]. Для цілей цього дослідження немає потреби детально описувати предмет судового спору у Верховному Суді України проти Центральної виборчої комісії України, стороною в якій був заявник, оскільки все це розгорнуто описано в його конституційному зверненні від 14.01.1997 та в Рішенні Конституційного Суду України стосовно офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України від 03.10.1997 (тут і далі — Рішення від 03.10.1997) [8]. Тут важливо наголосити лише на тому, що О. Л. Барабаш як приклад неоднозначного застосування Конституції України навів правові позиції Верховного Суду України в ухвалі від 08.07.1996 та в листах від 26.09.1996 і 12.11.1996, які фактично заперечували дію Конституції України до 13 липня 1996 р. (тобто до дня офіційного опублікування тексту Конституції України). При цьому цікаво, що тодішній Голова Верховного Суду України Віталій Федорович Бойко, який 4 липня 1996 року доповідав на 112-му пленарному засіданні Верховної Ради України щодо призначення Парламентом суддів Верховного Суду України, посилався на Конституцію України від 28.06.1996 як на чинну [11].

¹ Єдиний закон, в опублікованому офіційному тексті якого підписи Голови Верховної Ради України та Президента України розміщені *vis-à-vis*.

У чому ж була «проблема» з набуттям чинності Конституцією України? Відповідь криється в окремих, на перший погляд, суперечливих конструкціях самої Конституції України. З одного боку, Основний закон установив такі загальні правила для набрання чинності будь-якими законами: 1) «закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування» (ч. 5 ст. 94); 2) «закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом», а також «закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними» (ст. 57). Але з іншого боку, Конституція України сама ж проголосила, що вона «набуває чинності з дня її прийняття» (ст. 160), і «день прийняття Конституції України є державним святом — Днем Конституції України» (ст. 161).

Тому основний науково-практичний здобуток Рішення від 03.10.1997 полягає в тому, що Конституційний Суд України розставив усі крапки над «і» в цьому питанні. Зокрема, по-перше, Суд чітко розтлумачив таке:

Положення ч. 5 ст. 94 Конституції України стосовно набуття чинності законом не раніше дня його опублікування потрібно розуміти так, що дія цієї частини статті не поширюється на набуття чинності Конституцією України (абз. 1 п. 1 мотивувальної частини, п. 1 резолютивної частини Рішення).

Моментом набуття чинності Конституцією України є момент оголошення результатів голосування за проєкт Конституції України загалом на пленарному засіданні Верховної Ради України, а тому Конституція України набула чинності в день її прийняття Верховною Радою України — 28 червня 1996 р. (абз. 6 п. 3 мотивувальної частини, п. 2 резолютивної частини Рішення).

Набуття чинності Конституцією України не можна пов'язувати з прийняттям Закону № 254/96-ВР (абз. 4 п. 3 мотивувальної частини Рішення).

Словосполучення «набуває чинності» (ст. 160) і «набирає чинності» (ч. 5 ст. 94), які вживаються в Конституції України, мають синонімічні значення і означають, що відповідні нормативні правові акти вступили в силу.

А по-друге, у цьому Рішенні Конституційний Суд України офіційно сформулював концепцію про те, що Конституція України як Основний закон держави за своєю юридичною природою є актом установчої влади¹, що належить народу (абз. 2 п. 2 мотивувальної

¹ Уперше про концепцію «установчої влади» Конституційний Суд України опосередковано згадав у своєму попередньому Рішенні у справі щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України ст. 98 Конституції України від 11.07.1997, № 3-зп [9]: «Конституція України прийнята Верховною Радою України від імені Українського народу (преамбула Конституції України), який відповідно до статті 5 Конституції України має виключне право визначати і змінювати конституційний лад в Україні. Це право не може бути узурповано державою, її органами або посадовими особами (там само). Отже, прийняття Конституції України Верховною Радою України було безпосереднім актом реалізації суверенітету народу, який тільки одноразово уповноважив Верховну Раду України на її прийняття. Це підтверджується пунктом 1 статті 85 Конституції України, яка не передбачає права Верховної Ради України на прийняття Конституції України, а також статтею 156 Конституції України, згідно з якою законопроект про внесення змін до розділів, які встановлюють засади конституційного ладу в Україні, після його прийняття у Верховній Раді України має затверджуватися всеукраїнським референдумом» (абз. 1 п. 4 мотивувальної частини).

У Рішенні від 03.10.1997 Суд деталізував зміст цієї концепції таким чином: «Конституція України як Основний Закон держави за своєю юридичною природою є актом установчої влади, що належить народу. Установча влада по відношенню до так званих встановлених влад є первинною: саме в Конституції України визнано принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову (частина перша статті 6) та визначено засади організації встановлених влад, включно законодавчої. Прийняття Конституції України Верховною Радою України означало, що у даному випадку установча влада була здійснена парламентом. Закони є актами встановленої Конституцією України законодавчої влади і, більше того, актами єдиного органу законодавчої влади – Верховної Ради

частини Рішення), тоді як положення ст. 94 Конституції України стосовно набрання чинності законом віднесені до законів — актів органу законодавчої влади.

Отже, Конституція України як акт установчої влади народу є самодостатнім юридичним документом і незалежно від того, що вона не була підписана 12 липня 1996 р., була опублікована 13 липня 1996 р. і після неї був прийнятий ще Закон № 254/96-ВР про її введення в дію, усе ж таки набула чинності в день її прийняття, а саме в момент оголошення результатів голосування за проект Конституції України загалом (о 09 год 20 хв 28 червня 1996 р.), і її дія не залежить від чинності Закону № 254/96-ВР.

Постає питання: а якщо подивитися на цю ситуацію інакше?

Якщо вимога ст. 94 Конституції України щодо набрання чинності законодавчими актами не раніше дня їхнього опублікування не стосується Конституції України, то чи стосується вона тоді Закону № 254/96-ВР? Якщо так, то коли ж тоді набув чинності Закон України № 254/96-ВР — у момент його прийняття, підписання, опублікування чи через 10 днів з дня його опублікування, як того й вимагає стаття 94 Конституції України? Яка тоді юридична природа цього закону і в яких діалектичних взаємозв'язках із Конституцією України він перебуває? На жаль, як вже зазначалося, ні законодавець, ні наявна юридична доктрина не дає чіткої та однозначної відповіді на ці запитання.

Розв'язання цієї проблеми залежить передусім від розуміння того, що Конституція України не передбачає необхідності її затвердження чи введення в дію за допомогою окремого закону. Прийняття нової Конституції вже й так було проголошено в її преамбулі¹ («Верховна Рада України від імені Українського народу — громадян України всіх національностей... приймає цю Конституцію — Основний Закон України»), а факт набуття її чинності зафіксовано у ст. 160. У такому випадку незрозуміла мета статті 1 Закону № 254/96-ВР, яка ще раз проголосила «прийняти Конституцію України» уже після фактичного прийняття останньої.

Крім того, п. 1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України засвідчує, що закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності Конституцією, є чинними в частині, що їй не суперечать, а отже, Конституція 1978 року та Конституційний договір 1995 року, які регулювали ті ж самі однопредметні відносини, що й нова Конституція України, мали б автоматично втратити чинність після набуття чинності останньою. У самому ж Конституційному договорі декілька разів наголошувалося, що він діє виключно на період до прийняття нової Конституції України; крім того, у ньому також містилася норма про те, що до прийняття нової Конституції України положення чинної на той момент Конституції 1978 р. діють лише в частині, що узгоджується з Конституційним договором. Конституційний Суд України також звернув на це увагу в Рішенні від 03.10.1997.²

України. Це зумовлює їх субординацію відносно Конституції України, з чого можна зробити висновок, що норми частини п'ятої статті 94 Конституції України щодо набрання чинності законом не раніше дня його опублікування не можуть бути віднесені до самої Конституції України» (абз. 1-3 п. 2 мотивувальної частини).

¹ Насправді, вступний текст до Конституції ніяк не названий в самому документі. Термін «преамбула» просто є звичаєвим і вже давно усталений у юридичній доктрині та практиці законотворення незалежної України.

² «В Конституції України відсутнє положення щодо визнання після її прийняття такими, що втратили чинність, Конституції (Основного Закону) України від 20 квітня 1978 року... й Конституційного Договору між Верховною Радою України та Президентом України... від 8 червня 1995 року. Відповідні положення містяться у статтях 2 та 3 Закону України «Про прийняття Конституції України і введення її в дію». Проте набуття чинності Конституцією України не можна пов'язувати з прийняттям цього Закону. Конкретна сфера суспільних відносин не може бути водночас врегульована однопредметними нормативними правовими актами однакової сили, які за змістом суперечать один одному. Звичайною є практика, коли наступний у часі акт містить пряме застереження щодо повного або часткового скасування попереднього. Загальновизнаним є й те, що з прийняттям

Тому Верховній Раді України слід було включити норми про скасування попередньої Конституції України 1978 р. та Конституційного договору 1995 р. в розділ XIV «Прикінцеві положення» чи розділ XV «Перехідні положення» (на власний вибір) Конституції України замість того, щоб приймати зайвий Закон № 254/96-ВР. Можливо, народні депутати просто не бажали включати згадку про Конституцію радянської епохи чи про Конституційний договір, укладений в умовах гострої соціально-політичної кризи, у текст нової Конституції незалежної України, однак, імовірніше, цей закон своїм існуванням завдячує незрілим традиціям законотворення тодішнього конституцієдавця, а також динаміці перебігу подій самої «конституційної ночі». До того ж народні депутати спершу самі не зрозуміли, коли вони дійсно прийняли Конституцію України. Як видно зі стенограми 107-го засідання Верховної Ради України (а також із численних відеозаписів, у яких зафіксовано процес прийняття Конституції), більшість присутніх на засіданні подумали, що саме момент голосування за весь текст Конституції в другому читанні о 09 год 18 хв («за» — 321 голос) і був урочистим моментом прийняття Основного закону¹. Голова засідання натомість закликав депутатів до порядку й наголосив: «Це ми проголосували проект Конституції в цілому в другому читанні. Тепер треба проголосувати в третьому читанні в цілому проект Конституції України» [10]. Тому не дивно, що прийняття Закону № 254/96-ВР о 09 год 33 хв також могло бути недалекоглядним кроком з точки зору теорії і практики нормопроектування.

Однак прийняття Закону № 254/96-ВР є вивершеним фактом, тому питання визначення його юридичної природи нікуди не зникає. Очевидно, що чинність Конституції України не залежить від чинності цього закону, оскільки він був прийнятий уже постфактум, коли Конституція України вже була чинна. Також абсолютно ясно, що це два окремих документи, за які послідовно голосували і які приймалися в Парламенті. Конституція України не є складовою частиною цього закону, і між ними не існує подібного взаємозв'язку, як, наприклад, між Регламентом Верховної Ради України та Законом України «Про Регламент Верховної Ради України», який затвердив цей Регламент [7]. Також сама ж назва Закону № 254/96-ВР («Про прийняття Конституції України і введення її в дію») є дещо оманливою, оскільки Конституція точно не була введена ним у дію, а була прийнята ще перед ним. Закон було б доцільніше назвати по-іншому, на кшталт «Про визнання Конституції (Основного закону) України 1978 року та Конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» такими, що втратили чинність». Звісно, така назва документа була б громіздкою, але вона точно відповідала б внутрішньому змісту цього закону.

Однак Закон № 254/96-ВР і не можна назвати звичайним законом. Як і Конституція України, він був прийнятий конституційною більшістю від складу Верховної Ради України (навіть більшою кількістю голосів народних депутатів, ніж сама Конституція). Також до цього закону неможливо застосувати положення ст. 94 Конституції України (про набрання чинності законом через 10 днів із дня його офіційного опублікування, якщо сам закон не передбачив іншої дати набрання чинності), оскільки внаслідок подібних умовиводів існує ризик аналізу дії цього акта *ab absurdo*. Як уже зазначалося, номер-ідентифікатор цього закону є по суті номером Конституції України як документа в реєстрі законодавства; Закон № 254/96-ВР є підписаний і Головою Верховної Ради України, і Президентом України, а Конституція — ні.

нового акта, якщо інше не передбачено самим цим актом, автоматично скасовується однопредметний акт, який діяв у часі раніше. До того ж сам Конституційний Договір, по суті, передбачав утрату ним чинності і скасування чинної на момент його підписання Конституції з прийняттям нової Конституції України» (абз. 4-5 п. 3 мотивувальної частини).

¹ Однак часто в навчальній і публіцистичній літературі чомусь помилково вказують саме на 09 год 18 хв як на момент прийняття Конституції України

Яку адекватну юридичну конструкцію тоді можна запропонувати для того, щоб «знайти» місце для Закону № 254/96-ВР у національній системі законодавства та описати його правову природу? Закон № 254/96-ВР, хоча і є окремим юридичним документом, але все ж таки фактично є невід'ємним компонентом Конституції України, тому його можна розглядати як своєрідний інструментальний додаток до неї. Цей закон не має самостійного юридичного буття, а його чинність цілковито залежить від чинності Конституції України (а не навпаки). Саме тому до цього закону не застосовуються правила ст. 94 Конституції України, і момент його прийняття є одночасно моментом набрання чинності. У такому випадку можна сміливо стверджувати, що Верховна Рада України, приймаючи Закон № 254/96-ВР, усе ще діяла як орган установчої, а не законодавчої влади, як і тоді, коли приймала Конституцію України.

Висновки. Отже, Конституція України є самодостатнім правовим актом, який не потребує будь-яких інших юридичних документів для прийняття та введення її в дію; чинність Конституції України не залежить від чинності Закону № 254/96-ВР. Конституція України і Закон № 254/96-ВР є двома окремими документами, але зі спільною юридичною онтологією: Закон № 254/96-ВР завершує нормативний текст Конституції України, додаючи ті інструментальні норми, яких немає в оригінальному тексті Конституції України, та надає таким чином Конституції України завершеного вигляду. Саме тому Конституція України й не потребувала окремого підписання, бо Президент України уже підписав Закон № 254/96-ВР — додаток до Конституції. Саме тому Конституція і не має окремого номера-ідентифікатора, відмінного від номера цього закону, бо вона разом з ним і так перебуває в діалектичній єдності, утворюючи цілісну правову матерію.

Наукова концепція спільної юридичної онтології Конституції України та Закону № 254/96-ВР не є абсолютно ідеальною, однак вона принаймні пропонує адекватну юридичну модель для опису тієї реальності, яка виникла внаслідок непродуманих дій Верховної Ради України під час прийняття Конституції України. У будь-якому разі необхідно наголосити, що Закон № 254/96-ВР своїм існуванням більше завдячує використанню Парламентом архаїчних моделей нормопроекування, ніж об'єктивній необхідності прийняття таких актів.

Список використаних джерел

1. Конституційне звернення громадянина Барабаша Олександра Леонідовича про офіційне тлумачення статей 58, 94 та 160 Конституції України від 14.01.1997. Матеріали справи № 1-8/1997 до рішення Конституційного Суду України № 4-зп/1997. URL : <http://ccu.gov.ua/docs/374> (дата звернення: 12.10.2019).
2. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995, № 1к/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1995. № 18. Ст. 133.
3. Конституція (Основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки : прийнята на позачерговій VII сесії Верховної Ради УРСР IX скликання 20.04.1978, № 888-IX. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1978. № 18. Ст. 268.
4. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Про визначення порядку обчислення скликань Верховної Ради України : закон України від 01.02.2000 № 1420-XIV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2000. № 8. Ст. 52.
6. Про прийняття Конституції України і введення її в дію : закон України від 28.06.1996 № 254/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 142.
7. Про Регламент Верховної Ради України : закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2010. № 14–15, № 16–17. Ст. 133.
8. Рішення Конституційного Суду у справі за конституційним зверненням Барабаша Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набуття чинності Конституцією України) від 03.10.1997 № 4-зп. *Офіційний вісник України*. 1997. № 42. С. 59.

9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України Постанови Верховної Ради України від 1 жовтня 1996 року «Про тлумачення статті 98 Конституції України» (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України) від 11.07.1997 № 3-зп. *Офіційний вісник України*. 1997. № 29. С. 85.

10. Стенограма 107 пленарного засідання Верховної Ради України 28 червня 1996 року, частина 8. URL : <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3894.html> (дата звернення: 10.10.2019).

11. Стенограма 112 пленарного засідання Верховної Ради України 4 липня 1996 року. URL : <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3899.html> (дата звернення: 15.10.2019).

Марусяк Александр Васильевич,
доктор философии в области права
(Центр политико-правовых реформ, г. Киев)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4113-0624>

КОНСТИТУЦИЯ УКРАИНЫ И ЗАКОН УКРАИНЫ «О ПРИНЯТИИ КОНСТИТУЦИИ УКРАИНЫ И ВВЕДЕНИИ ЕЕ В ДЕЙСТВИЕ»: ДИАЛЕКТИЧЕСКОЕ ЕДИНСТВО ИЛИ ЮРИДИЧЕСКОЕ ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЕ?

Статья посвящена анализу диалектического взаимодействия Конституции Украины и Закона Украины «О принятии Конституции Украины и введении её в действие» через методологическую парадигму нормопроектировочной техники. С помощью технико-юридического метода исследуется правовая природа и юридическая сила обоих нормативно-правовых актов. Автором выдвигается научная концепция единства юридической онтологии этих документов с одновременной оговоркой, что Закон Украины «О принятии Конституции Украины и введении её в действие» своим существованием больше обязан незрелым и противоречивым традициям законодательной техники тогдашнего конституциедавателя, нежели реальной объективной необходимости его принятия.

Ключевые слова: Конституция Украины; Основной закон; принятие Конституции Украины; Закон Украины «О принятии Конституции Украины и введении её в действие»; дело о вступлении в силу Конституции Украины; учредительная власть; нормопроектировочная техника.

Marusiak Oleksandr,
PhD in Law
(Centre of Policy and Legal Reform, Kyiv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4113-0624>

THE CONSTITUTION OF UKRAINE AND THE LAW OF UKRAINE «ON ADOPTION OF THE CONSTITUTION OF UKRAINE AND ITS ENACTMENT INTO EFFECT»: DIALECTICAL UNITY OR LEGAL CONTRAST?

This article is devoted to the legal research of the Constitution of Ukraine as a «lex fundamentalis» within the methodological paradigm of legislative technique issues. The article analyzes the dialectical interaction existing between the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine «On Adoption of the Constitution of Ukraine and Its Enactment into Effect» with the focus on parameters of legal nature and legal effect of both instruments. On 28 June 1996, Verkhovna Rada of Ukraine, shortly after adoption of the Constitution, passed the Law «On Adoption of the Constitution of Ukraine...», which have been neither prescribed, nor required by the Constitution. Because of this, the issue of this instrument's legal nature is still disputed in national doctrine. By using the technical legal approach, this article carefully examines that there are significant and inviolable legal ties between the Constitution and the law on its adoption; therefore, these legal instruments have joint legal effect and validity. In summary, the research presumes that the Constitution as an instrument of the constituent authority is a self-sufficient legal document, which, from the legal point of view, cannot be affected, both explicitly and implicitly, by the Law of Ukraine «On Adoption of the Constitution of Ukraine...», but the last-mentioned law is completely dependent on the Constitution of Ukraine. Both legal instruments operate as a solid legal act because of the unity of their legal ontology. Still, paper stresses that the existence of the Law of Ukraine «On Adoption of the Constitution...» has been caused more by the immature and controversial legislative technique traditions of parliament than by the real objective necessity of its adoption.

Key words: Constitution of Ukraine; Fundamental Law; Adoption of the Constitution of Ukraine; Law of Ukraine «On Adoption of the Constitution of Ukraine and Its Enactment into Effect»; Enactment of Constitution into Effect (1997) Case; Constituent Authority; Legislative Technique.

Надійшла до редколегії 01.11.2019

удк: 342.228

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-25-31>

Марущак Олександр Анатолійович,

кандидат юридичних наук

(Чернігівський національний технологічний
університет, м. Чернігів)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6153-9868>

ДО ПИТАННЯ ПРО КЛАСИФІКАЦІЮ ФУНКЦІЙ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

У статті досліджено наявні класифікації функцій держави, створені в різні історичні періоди. Відзначається, що на сьогодні відсутня єдність системи класифікації, що пов'язано з тим, що одна й та сама функція може мати різні назви, а окремі функції можуть як штучно, необгрунтовано бути розділені, так і об'єднані. Наведено актуальну нині класифікацію функцій держави.

Ключові слова: держава; функції держави; критерії класифікації функцій держави; класифікація; цілі держави; державознавство; право.

Постановка проблеми. Нами було встановлено, що існує багато критеріїв класифікації функцій держави (за формами діяльності, за тривалістю дії, основні й неосновні, класові й загальносоціальні, внутрішні та зовнішні) та те, що в результаті уніфікації критеріїв класифікації функцій держави, на нашу думку, самою достовірною та актуальною є класифікація функцій держави за об'єктом (за сферами суспільного життя), що надає можливість правильно класифікувати функції конкретної держави [1, с. 40]. Але наявний плюралізм думок стосовно визначення поняття [2, с. 17–20] та критеріїв класифікації функцій держави, і навіть прихильність окремої групи наукової спільноти до уніфікації критеріїв, породжує відсутність єдиної думки в питанні безпосередньо класифікації функцій держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні історичні періоди функції держави та їхня класифікація були об'єктом дослідження таких вчених, як С. С. Алексєєв, А. Б. Венгеров, О. В. Малько, Г. Н. Манов, М. М. Марченко, М. І. Матузов, А. Д. Машков, С. А. Котляревський, В. В. Ла-зарєв, В. В. Сухонос, О. В. Петришин, В. Ф. Погорілко та ін. Незважаючи на ґрунтовний науковий інтерес до цієї тематики, це питання потребує якісного та актуального на сьогодні доопрацювання.

Формування мети статті. У результаті ґрунтовного дослідження загальної теорії функцій держави вивести єдину, універсальну, актуальну на сьогодні класифікацію функцій держави, яка буде відображати всю повноту функціонування сучасної держави.

Виклад основного матеріалу. Якісне дослідження окресленого питання неможливе без історичного аналізу, тому що функції держави – це складна категорія, яка пройшла великий шлях становлення [3, с. 67]. Незважаючи на становлення наукової категорії функцій держави (як основних напрямів діяльності держави), саме в радянській правовій науці чітких, вичерпних класифікацій функцій держави надано не було. Ця відсутність та невизначеність протягом довгого періоду й призвела в майбутньому до значних наукових дискусій та досліджень у вітчизняному науковому просторі.

У вітчизняній правовій науці можна виділити два періоди дослідження як держави загалом, так і безпосередньо функцій держави: 1) радянський; 2) пострадянський. Своєю чергою і радянський період можна розділити на дві стадії: 1) приблизно до 1970 року; 2) після 1970 року. Такий розподіл досить умовний, тому що загальна тенденційність у радянські часи залишалася незмінною, але, починаючи з 1970-х років, у науково-правовому контексті можна побачити певні зрушення в дослідженнях цього питання.

С. О. Голунський та М. С. Строгович під час визначення та дослідження функцій держави зважали найперше на критику функцій експлуаторських держав та співвідношення їх із функціями соціалістичної держави. Виокремлювали три функції, одна з яких зазнавала трансформації у зв'язку зі змінами обставин [4, с. 51–54]. Наведена думка підтримувалася всією науковою спільнотою того часу. Наприклад, Г. І. Федькін кваліфікував функції Радянської держави, виділивши дві фази її розвитку: перша – це період від Жовтневої революції до ліквідації експлуаторських класів; друга – це період від ліквідації капіталістичних елементів міст і селищ до повної перемоги системи. Але при цьому виділяє загальну, головну фазу, яка охоплює весь історичний період – фазу розвитку держави – етап в розвитку економічного устрою, а залежно від фази, виділялась основна задача, від якої залежали функції. У першій фазі зазначалися такі функції:

- функція придушення повалених експлуаторських класів;
- функція оборони країни від нападу ззовні;
- функція господарсько-організаторської та культурно-виховної роботи.

У другій фазі, у зв'язку з історичними змінами, змінювалась основна задача і, відповідно, кваліфікація функцій. Якщо функція оборони країни від нападу ззовні та функція господарсько-організаторської та культурно-виховної роботи залишалися незмінними, то замість функції придушення повалених експлуаторських класів (мали на увазі, що ці повалені класи вже придушені й функція втратила свою актуальність) вирізнялася функція охорони соціалістичної власності від злодіїв і розкрадачів народного майна [5, с. 62–80]. Наведена класифікація була дуже ідеологізованою і абсолютно не розкривала функціонал держави, особливо враховуючи масштаб діяльності СРСР як всередині держави, так і на зовнішній арені. Якщо в післяреволюційний період, з урахуванням становлення державності та стагнації в розвитку правової науки, така класифікація могла мати місце, то згодом вона втратила свою актуальність, тому що змінювалися межі державного впливу, цілі, задачі і, зрозуміло, функції держави.

Існує думка, що становлення наукової категорії функцій держави відбулося в 60–70 роки ХХ століття [6, с. 41]. На наше переконання, відбулося не становлення, а фундаментальні, докорінні зміни в ідеологічному плані та підходах до дослідження окресленого питання. Згадати хоча б наукові здобутки А. І. Денісова та В. Є. Гулієва, згідно з якими функції кожної конкретної держави, незалежно від її належності до того чи іншого типу, повинні досліджуватися у зв'язку із двома основними сферами державної діяльності – внутрішньою (внутрішнє життя країни або суспільства в її межах) і зовнішньою (регіональна або міжнародна арена). Внутрішніми називаються ті функції держави, предметом яких є різні галузі або сторони політичного, господарського й духовного життя суспільства цієї країни. Вони органічно пов'язані із внутрішньою політикою панівного класу, з його інтересами й завданнями. Ці функції демонструють ставлення держави до суспільства, до його економіки, культури, класів, індивідів тощо. Коли йдеться про зовнішні функції, то мають на увазі функції держави як суб'єкта міжнародних відносин, які виражають його ставлення до іноземних держав. Предметом зовнішніх функцій є різні галузі або сторони життя на регіональній або світовій арені. Ці функції тісно пов'язані із внутрішньою та зовнішньою політикою панівного класу, з його зовнішньополітичними, економічними та ідеологічними позиціями [7, с. 79–80].

Схожі наукові позиції були й у А. М. Васильєва. На його думку, основні функції будь-якої держави діляться на внутрішні й зовнішні. Причому будь-яка держава має не одну, а кілька внутрішніх і кілька зовнішніх функцій. У внутрішніх функціях проявляється роль держави всередині цієї країни. Такими, наприклад, є функції охорони приватної власності, придушення опору трудівників всередині країни експлуаторських держав. У зовнішніх – виражається призначення і роль у відносинах з іншими державами й народами. Однак між внутрішніми та зовнішніми функціями існує тісний зв'язок, бо зовнішня політика перебуває в нерозривному поєднанні із внутрішньою політикою і умовами існування

держави, насамперед економічними [8, с. 66]. Автори не виводили чіткої класифікації, зберігалась ідеологічна основа, але вже було закладено основи критеріїв класифікації функцій держави, і базовим став критерій поділу саме на внутрішні та зовнішні (який і на сьогодні для багатьох залишається незаперечним).

Кардинальні зміни в дослідженні цього питання відбулися в 1980-х роках. Наприклад, Б. Г. Баланик, сконцентрувавшись на критеріях класифікації, виділяючи основні та неосновні функції, внутрішні й зовнішні, постійні та тимчасові, не приділяє при цьому уваги безпосередньо класифікаціям. Відштовхуючись від функцій експлуаторських держав, автор стверджує, що будь-яка держава здійснює певні внутрішні та зовнішні функції. В експлуаторській державі це:

- придушення експлуатованих мас;
- захист панівної експлуаторської власності;
- ідеологічна обробка експлуатованих мас;
- захист території своєї держави від нападу ззовні й захоплення територій інших держав.

Внутрішні та зовнішні функції соціалістичної держави докорінно відрізняються від внутрішніх і зовнішніх функцій експлуаторської держави як за змістом, так і за способами їхнього здійснення [9, с. 35]. О. І. Корольов та Л. С. Явич також не наводили класифікацію функцій держави, а тільки наголошували, що й внутрішні, і зовнішні функції, зі свого боку, класифікуються за сферами й напрямками діяльності держави. Ця класифікація досить умовна не тільки для кожного історичного типу держави, але й для кожної конкретної держави на тому чи іншому етапі її розвитку, для неї характерна певна індивідуалізація як внутрішніх, так і зовнішніх функцій [10, с. 61]. У такому контексті дуже важливо, що напрями діяльності держави висуваються як один із ключових критеріїв класифікації функцій держави.

Зважимо, що О. В. Сурілов також не наводить класифікацію, але, урахувавши динамічність функцій держави, наголошує на тому, що етап перебудови визначає завдання, які випливають з виробленого партією на квітневому (1985 р.) Пленумі ЦК і XXVII з'їзді стратегічного курсу на всебічне й революційне оновлення радянського суспільства та прискорення його соціально-економічного розвитку [11, с. 138]. Тут варто зауважити, що така властивість, як динамічність залишилась актуальною стосовно такої категорії, як функції держави й до сьогодні [2, с. 19], та зазначити, що іноді дуже хибно функції держави прирівнюють до напрямів діяльності конкретної функції [1, с. 39]. Загалом у радянський період у дослідженні функцій держави спостерігаємо тенденційність до ухилю від безпосередньої класифікації, і це передусім пов'язується з ідеологічною складовою, при цьому необхідно помітити, що відбулося безпосереднє становлення цієї наукової категорії та основних критеріїв класифікації.

У пострадянський період у результаті кардинальних державних змін дослідження функцій держави отримало новий рівень розвитку, це стосується і безпосередньо визначення поняття, його значення, критеріїв класифікації тощо. Було зроблено доволі багато спроб створити класифікацію функцій держави, але, у зв'язку з динамічністю вказаної категорії, дискусія в цьому питанні залишається актуальною. Як вже нами було встановлено в попередньому дослідженні, класифікація функцій держави одночасно на основі різних критеріїв втратила свою актуальність [1, с. 40]. Але при цьому класифікації, наведені на основі різних критеріїв, мають велике значення для нашого дослідження. Особливо це стосується класифікації функцій на внутрішні та зовнішні, яка і на сьогодні для багатьох науковців є ключовою та незаперечною, але якщо знехтувати цей критерій класифікації, то вони загалом співпадають із комплексними, уніфікованими функціями.

Доволі спірною є класифікація, надана О. Ф. Черданцевим, сформована на базі розподілу на зовнішні та внутрішні функції. До внутрішніх він зараховує функцію охорони правопорядку (правоохоронну), економічну, соціальну та екологічну. До зовнішніх - обо-

ронну функцію, функцію захоплення чужих територій і сфер впливу, функцію забезпечення миру й підтримки світового правопорядку, функцію співробітництва держав [12, с. 115–123]. Надана класифікація не зовсім відповідає концепції уніфікації зовнішніх та внутрішніх функцій. Якщо із внутрішніми функціями питань не виникає, то виділення оборонної в окрему суто зовнішню є недоречним, особливо в контексті виділення окремої функції захоплення чужих територій. По-перше, це складова частина (напрямок діяльності) оборонної функції, яка нарівні з основним призначенням – охороною держави від зовнішніх загроз – реалізується одним оборонним відомством. По-друге, виділення такого напрямку діяльності (захоплення чужих територій) у наш час абсолютно недоречне й не може вважатися напрямком діяльності цивілізованої держави. До того ж автор виділяє прямо протилежну функцію забезпечення миру й підтримки світового правопорядку.

Продовжуючи тему уніфікації зовнішніх та внутрішніх функцій, доречною є класифікація Р. В. Енгібаряна, який виділяє такі функції, як економічна, соціально-політична, правоохоронна, екологічна (природоохоронна). Зазначаючи зовнішні функції (у множинній кількості), насправді маємо на увазі одну з них, що включає різні напрями діяльності, як-от: співробітництво із членами світового товариства та підтримка миру й світового правопорядку; економічне та торгово-фінансове співробітництво; культурне та науково-технічне співробітництво; міжнародна охорона навколишнього середовища [13, с. 49–56]. Як бачимо, зовнішні напрями діяльності безпосередньо взаємопов'язані із внутрішніми, що вкотре доводить недоречність класифікації функцій на зовнішні та внутрішні, а виділення зовнішньої функції, яка координує діяльність на міжнародній арені (сфері), дійсно має місце. Дещо схожі позиції стосовно досліджуваного питання у В. В. Сухоноса, який також, зважаючи на класифікацію на зовнішні та внутрішні функції, до внутрішніх зараховує охорону форм власності, охорону правопорядку, екологічну, економічну, соціальну та інші (наприклад, розвиток науково-технічного прогресу). А до зовнішніх – військову, взаємовигідну торгівлю, підтримку миру, дипломатичну та інші (наприклад, участь у вирішенні таких глобальних проблем сучасності, як боротьба з міжнародною організованою злочинністю і тероризмом, розв'язання проблем екологічного та демографічного характеру тощо) [14, с. 36–37].

Доволі специфічна класифікація надана О. В. Мелехінім. З огляду на класифікацію на внутрішні та зовнішні функції, до внутрішніх зараховує економічну, соціальну, правоохоронну (функцію становлення правопорядку), екологічну та культурну функції. До зовнішніх – оборонну та функцію співробітництва з іншими державами, у якій виокремлює такі напрями, як співпраця із членами світової спільноти стосовно підтримки миру та світового правопорядку, економічне та торгово-фінансове співробітництво, культурне та науково-технічне співробітництво, міжнародна охорона навколишнього середовища [15, с. 102–114]. Поза сумнівом, напрями зовнішньої діяльності співпадають із внутрішніми функціями держави, тобто є їхнім логічним продовженням.

Прихильниками єдиного критерію класифікації функцій держави є В. В. Лазарев та С. В. Липень. Пояснюючи, що поділ функцій на внутрішні та зовнішні є умовним, оскільки держава відповідну діяльність всередині країни (наприклад, екологічну) обов'язково координує з діяльністю на міжнародній арені, виділяють чотири комплексні функції держави: економічну, політичну, соціальну та ідеологічну [16, с. 110]. Р. В. Шагієва та О. О. Федорченко до згаданої вище класифікації ще включають екологічну функцію [17, с. 115]. Своєю чергою В. П. Малахова та В. М. Козакова до економічної, політичної, соціальної та ідеологічної функції додають комплексну охоронну функцію, при цьому розрізняючи функціональну охоронну діяльність (правоохоронну, правозастосовну та правотворчу), коли видаються та застосовуються акти, спрямовані на охорону суспільних відносин та об'єкту охоронну діяльність – безпосередню охорону власності, громадського порядку, прав і свобод громадян, навколишнього середовища тощо [18, с. 409–410].

Доволі якісною і чіткою є класифікація функцій держави, надана А. Д. Машковим, який кваліфікував їх залежно від сфер суспільного буття, з урахуванням зовнішнього чи внутрішнього спрямування, подавши їх у такому вигляді - економічна, політична, соціальна, функція охорони правопорядку, природоохоронна (екологічна), культурно-просвітницька, інформаційна [19, с. 102-106]. Варта уваги класифікація О. В. Пушняка, відповідно до неї, сучасна держава виконує різноманітні функції, зокрема економічну, фінансову, соціальну, екологічну, гуманітарну, а також функцію забезпечення національної безпеки [20, с. 64]. Доволі цікавим у цій концепції є виділення функції забезпечення національної безпеки, яка поєднує в собі класичні та загальноприйняті правоохоронну та оборонну функції, всі їхні напрями як всередині держави, так і на міжнародній арені. З точки зору правової науки, недоречним є виділення фінансової функції як складової частини економічної діяльності держави.

Дуже специфічну класифікацію, але при цьому доволі гнучку, запропонував розробник лібертарно-юридичної концепції держави й права В. С. Нерсисянц. Наголошуючи, що окремі функції держави – це лише відносно самостійні аспекти цілісної і єдиної по своїй сутності функціональної діяльності держави зі створення, підтримки й практичної реалізації відповідного державно-правового порядку. До числа таких окремих функцій належать правоустановча, правореалізаторська, правозахисна та зовнішньодержавна [21, с. 258]. В. С. Нерсисянц дуже специфічно підійшов до функціоналу правової держави: принцип поділу влади у правовій державі дає підстави для трактування його основних внутрішніх функцій – законодавчої, виконавчої і судової. Проте він наголошує, що така класифікація функцій не має універсального значення, оскільки не відповідає функціональній діяльності держав інших історичних типів, у яких ще не було поділу влади, властивого сучасній правовій державі. Подібний специфічний підхід спостерігається і стосовно соціальної функції держави, під якою розуміють діяльність держави щодо соціального захисту людей і забезпечення гідних умов життя для всіх членів суспільства. Подібна соціальна діяльність держави має, безсумнівно, істотне значення. Але, характеризуючи таку діяльність як самостійну державну функцію, не слід забувати, що йдеться лише про сучасну соціальну правову державу. Необхідно також урахувати, що взагалі всі функції всіх типів держав, як, утім, і будь-яка держава, носять соціальний характер [21, с. 261].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Ураховуючи динамічність та залежність від низки факторів такої категорії, як «функції держави», що є основними напрямками діяльності держави, і незважаючи на аргументованість на користь одного критерію класифікації за об'єктом (за сферами суспільного життя), на сьогодні ми спостерігаємо відсутність єдиної системи класифікації, що пов'язано з тим, що одна й та сама функція може мати різні назви, окремі функції можуть як штучно, необґрунтовано бути розділені, так і об'єднані; інші фактори. На нашу думку, можна виділити такі комплексні функції держави: правоохоронну, економічну, політичну, соціальну, ідеологічну, оборонну та зовнішню. Перелічені функції є властивими для абсолютної більшості сучасних держав. Кожна функція сучасної держави має своє змістовне наповнення, яке залежить від безлічі факторів, та змінюється з різними обставинами, тому виникає потреба, як окремого ґрунтового аналізу кожної функції, так і їхнього взаємозв'язку, що й буде висвітлено в подальших дослідженнях.

Список використаних джерел

1. Марущак О. А. Критерії класифікації функцій держави. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 4. С. 37-40. URL : http://www.pap.in.ua/4_2019/10.pdf (дата звернення: 02.12.2019).
2. Марущак О. А. Функції держави: визначення поняття. *Держава та регіони*. Серія Право. 2019. № 3. С. 17-21.
3. Марущак О. А. Формування та становлення наукової категорії «функції держави». *Форум Права*, 2019. № 55 (2). С. 59–69. URL : <http://doi.org/10.5281/zenodo.2635565> (дата звернення: 21.11.2019).

4. Голунский С. А., Строгович М. С. Теория государства и права. Москва : Юридическое издательство НКЮ СССР, 1940. 304 с.
5. Основы советского государства и права: учебник. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Госюриздат, 1953. 491 с.
6. Грачёв Н. И. Функции государства: опыт концептуальной реконструкции. *Российский журнал правовых исследований*. 2016. № 4 (9). С. 41-49.
7. Теория государства и права: учебник. Изд-во Моск. ун-та, 1972. 531 с.
8. Теория государства и права. Москва, «Юридическая литература», 1977. 471 с.
9. Теория государства и права. Москва : Юрид. лит., 1986. 349 с.
10. Теория государства и права: учебник. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. 550 с.
11. Сурилов А. В. Теория государства и права: учеб. пособие для студ. юрид. фак. ун-тов и ин-тов. Київ : Вища школа, 1989. 439 с.
12. Черданцев А. Ф. Теория государства и права: учебник для вузов. Москва : Юрайт, 2000. 432 с.
13. Енгибарян Р. В., Краснов Ю. К. Теория государства и права : учебное пособие. Москва : Юристь, 1999. 272 с.
14. Основы держави і права України : навч. посіб. Суми : ВТД «Університетська книга», 2003. 288 с.
15. Мелехин А. В. Теория государства и права : учебник. Москва : Маркет ДС, 2007. 640 с.
16. Лазарев В. В. Теория государства и права : учебник для бакалавров. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2013. 634 с.
17. Актуальные проблемы теории государства и права : учеб. пособие. Москва : Норма: ИНФРА-М, 2011. 576 с.
18. Теория государства и права. Москва : Академический Проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2002. 567 с.
19. Машков А. Д. Теорія держави і права : підручник. Київ : ВД «Дакор», 2014. 492 с.
20. Теорія держави і права : підручник. Харків : Право, 2015. 368 с.
21. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства : учебник для юридических вузов и факультетов. Москва : Издательская группа НОРМА – ИНФРА М, 1999. 552 с.

Марущак Александр Анатольевич,

кандидат юридических наук

(Черниговский национальный технологический университет,
г. Чернигов)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6153-9868>

К ВОПРОСУ О КЛАССИФИКАЦИИ ФУНКЦИЙ СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА

В статье исследованы существующие классификации функций государства, созданные в различные исторические периоды. Отмечается, что на сегодняшний день отсутствует единство системы классификации, что связано с тем, что одна и та же функция может иметь разные названия, а отдельные функции могут как искусственно, необоснованно быть разделены так и объединены. Приведена наиболее актуальная классификация функций государства.

Ключевые слова: государство; функции государства; критерии классификации функций государства; классификация; цели государства; государствоведение; право.

Marushchak Oleksandr,

PhD in Law

(Chernihiv National University of Technology, Chernihiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6153-9868>

TO THE REPORT ABOUT THE CLASSIFICATION OF THE FUNCTIONS OF THE MODERN STATE

The state functions are the basic scientific category of the theory of state and law, which has passed a long way of its formation in legal science, as a result of the evolution of legal, political and philosophical thought. The study of the main activities of the state (state functions) is possible only in conjunction with other categories, such as the aims and the tasks of the state. And the establishment of the scientific category of the state functions occurred as a result of the re-conceptualization of the aims and tasks. The existing pluralism of views on the definition of the concept and criteria for the classification of the state functions, in turn generates a lack of consensus on the issue of classification of the state functions. There are many

criteria of classification of state functions (by forms of activity, by duration of action, main and non-main, class and general social, internal and external). But as a result of unification of criteria of classification of state functions the most correct and actual is classification of functions of the state on object (on spheres of public life) that gives the chance correctly to classify functions of the concrete state. In domestic legal science, we can distinguish two periods of research, both of the state as a whole and directly of the functions of the state: the first period is the Soviet, and the second post-Soviet. In turn, the Soviet period can be divided into two stages – before 1970, and after. This distribution is quite conditional, because the general tendency in Soviet times remained unchanged, but since the 1970s, in the scientific and legal context, you can see certain shifts in research on this issue. Given the dynamism and dependence on a number of factors of such a category as the state functions, which are the main activities of the state, and despite the arguments in favor of one criterion of classification by object (by spheres of public life), today we observe the absence of a unified classification system, which is due to the fact that one and the same function can have different names, individual functions can be artificially, unreasonably divided, and combined and other factors. it is possible to allocate the following main state functions, as law enforcement, economic, political, social, ideological, defensive and external - these functions are characteristic of the vast majority of modern states.

Key words: state; state functions; criteria of classification state functions; classification; state aims; theory of state; law.

Надійшла до редколегії 11.12.2019

удк: 342.1(045)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-32-38>

Северінова Олександра Борисівна,

кандидат політичних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3013-9815>

ПРАВОВА ДОКТРИНА ТА ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МІЖДЕРЖАВНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню теоретико-методологічних аспектів застосування правової доктрини як джерела права сучасної європейської держави. Проаналізовано визначення правової доктрини та її форми втілення в системі джерел національного права. На підставі проведеного аналізу систематизовано наукові підходи до визначення місця та ролі правової доктрини серед інших джерел права. Наголошується, що одним із дискусійних питань вітчизняної теорії держави й права залишається проблема кваліфікації правової доктрини як офіційно визнаного та придатного до судового й адміністративного застосування джерела права, адже для континентальної правової сім'ї характерним є диференційоване, іноді навіть протилежне, ставлення до вказаного джерела сучасного праворозуміння та правового тлумачення.

Ключові слова: джерело права; правова доктрина; національна правова система; праворозуміння; криспруденція.

Актуальність дослідження. У сучасних умовах правової глобалізації, європейської міждержавної інтеграції та конституціоналізації міжнародно-правових норм і принципів відбуваються фундаментальні зміни теоретико-методологічної парадигми уявлень про джерела права, їхню юридичну силу та можливості імплементації до національної правової системи тієї чи іншої держави.

Одним із дискусійних питань вітчизняної теорії держави й права залишається проблема кваліфікації правової доктрини як офіційно визнаного та придатного до судового й адміністративного застосування джерела права, адже для континентальної правової сім'ї характерним є диференційоване, іноді навіть протилежне, ставлення до вказаного джерела сучасного праворозуміння та правового тлумачення.

У подібних умовах важливим завданням теоретичної правової науки є формування новітніх теоретико-методологічних уявлень про форми практичної реалізації правової доктрини як джерела права сучасних європейських держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що проблематика визначення місця правової доктрини в системі джерел права розглядалася багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими-теоретиками. Доречним буде виокремити праці О. Гюфе, С. П. Головатого, О. В. Зайчука, Л. І. Заморської, К. Корсгаард, С. Л. Лисенкова, Л. А. Луць, М. М. Марченка, О. Г. Мурашина, В. С. Нерсесянца, Н. М. Пархоменко, О. В. Петришина, П. М. Рабіновича, П. Рікера, Р. А. Ромашова, О. Ф. Скаун, Р. Ципеліуса, Ю. С. Шемшученка та інших дослідників.

Водночас ще остаточно не розроблене комплексне уявлення про систему теоретико-методологічних особливостей застосування правової доктрини як джерела права сучасної

європейської держави, зважаючи, зокрема, на поступове формування наднаціонального рівня правового регулювання в умовах європейської міждержавної інтеграції.

Мета статті – сформулювати найважливіші теоретико-методологічні особливості застосування правової доктрини як джерела права сучасної європейської держави.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи правову доктрину як джерело (форму) права сучасної європейської держави, слід зазначити, що в історико-правовому вимірі поняття «джерело права» уперше запропонував давньоримський історик Тит Лівій, який писав, що «Закони дванадцяти таблиць – джерело всього публічного й приватного права» [1, с. 489]. Вважається, що Тит Лівій розумів під джерелом права витоки, коріння римського права, основу, фундамент, на яких склалося право Римської держави. Відтоді поняття «джерело права» увійшло у правову науку й використовується вченими, юристами та практиками. Один із найвідоміших дореволюційних правознавців Є. М. Трубецький із цього приводу зазначав, що «джерела права ... не всі сили й причини, які викликають право до життя, а тільки ті сили й причини, які повідомляють тим чи іншим правилам значення юридичних норм, тобто обумовлюють їхню обов'язковість» [2, с. 98].

Досліджуючи значення та роль правової доктрини на різних історичних етапах, а також особливості еволюції самої правової доктрини як джерела права, М. В. Кармаліта робить такі узагальнення:

а) діяльність юристів як джерела (форми вираження) римського права допомогла уникнути суперечностей між іншими способами фіксації та виразу права в Римі;

б) вплив елементів правової культури Стародавнього Риму на середньовічну західну юриспруденцію є беззаперечним. Розвиток юриспруденції в західноєвропейських країнах стимулювався запозиченням із давньоримської правової культури. Французькі, німецькі, англійські правознавці сприймали в середні віки правові ідеї, юридичні конструкції, поняття та терміни, вироблені юристами Стародавнього Риму, пристосовуючи їх до реалій середньовічного європейського суспільства;

в) свій науковий розвиток правова доктрина отримала в університетах Європи XIII–XIV століть. Протягом наступних століть доктрина була основним джерелом права в романо-германській правовій сім'ї;

г) правові системи країн романо-германської правової сім'ї зазнали впливу римського права у площині практичного застосування, на рівні формування світоглядних поглядів та переконань про право як загальне мірило свободи та справедливості в суспільстві;

г) загальне визнання римського права всією Європою, що відбувалося в різних країнах по-різному та в неоднаковому об'ємі, за основу мало наукові праці консіліаторів. Ці матеріали користувалися в європейських юристів великим успіхом та повагою;

д) на сучасному етапі розвитку правових систем країн загального права думки видатних юристів і досі зберігають своє значення, однак, починаючи з кінця XIX – початку XX століття, усе більшої вагомості у правових системах цих країн набувають цілісні систематизовані доктрини, що склалися в результаті багаторічної академічної практичної діяльності теоретиків держави й права;

е) доктрини країн релігійного типу, зокрема мусульманська доктрина та низка їй подібних, є сукупністю релігійних та теоретичних праць учених. Значення мусульмансько-правової доктрини характеризується її властивістю виступати як формальним джерелом права, так і неформальним елементом правотворення. Іудейська правова доктрина розуміється в найширшому трактуванні як писання богословів, як думки різних іудейських академічних шкіл, як равінські ідеї та погляди стосовно розуміння і тлумачення різноманітних біблійних положень та текстів [3, с. 8].

На думку М. В. Кармаліти, дослідження історичного процесу виникнення та формування правової доктрини як джерела (форми) права в різних правових системах дозволяє зробити загальний висновок про те, що майже у всьому роль та місце правової доктрини серед засобів правового регулювання значно залежить від того, у якій системі права вона

існує, а також від ставлення держави до теоретичної науки як основи створення та розвитку правової доктрини [3, с. 8].

У радянській правовій науці була відсутня єдина думка з приводу поняття «джерело права». Одні дослідники джерелами права вважали матеріальні умови життя суспільства, інші – форми вираження права й надання йому властивості обов'язковості, треті поєднували ці підходи та виділяли два значення наведеного терміна – матеріальний і формальний (спеціально-юридичний).

Як бачимо, у сучасних умовах державно-правового розвитку поняття «джерело права» варто розуміти в кількох сенсах.

По-перше, джерела права розуміються як сили, фактори, причини, які породжують право, тобто поняття «джерело права» тісно пов'язане з економічними, соціальними, політичними та культурними відносинами, що певним чином відображаються у правовій свідомості суспільства.

Другим підходом до розуміння джерела права є його філософський зміст, згідно з яким, це ідеї, принципи, цінності, світогляд, які знайшли чи не знайшли відповідне відображення в позитивному праві.

По-третє, джерела права можуть розглядатися як інструменти пізнання сучасних та попередніх правових систем (новітнім явищем, що можна розглядати як самостійну, автономну правову систему, є і право ЄС. – Авт). Джерелами пізнання права при цьому можуть служити нормативно-правові акти, судові та адміністративні рішення, правові звичаї, релігійні норми, археологічні та етнографічні пам'ятники, наукові роботи, коментарі вчених (останні дві позиції сукупно якраз і складають правову доктрину як джерело офіційного чи неофіційного тлумачення позитивних правових норм. – Авт.).

Натомість джерело права у спеціально-юридичному сенсі цього поняття відображає закономірності існування та організації права, форми його вираження як реального сформованого соціального феномену. Як зазначає А. О. Васильєв, сутність і призначення джерел права виражається в таких рисах:

1) джерела права надають праву формальну визначеність, ясність, точність і недвозначність, що перешкоджає довільному тлумаченню і застосуванню юридичних норм на догоду чийсь інтересам. Інакше кажучи, формальна визначеність права забезпечує реалізацію принципу формальної рівності – застосування рівної міри до всіх суб'єктів права;

2) джерела права забезпечують стабільність, стійкість права і, як наслідок, передбачуваність, мир та порядок суспільного життя;

3) джерела права гарантують визначеність і чіткість правового становища суб'єктів права, упорядкованість діяльності держави, що виключає свавілля і зловживання владою;

4) джерела права служать засобом упорядкування, організації змісту права. Так, у нормативно-правових актах юридичні норми виражаються в особливому порядку, а саме: розподіляються по розділах, частинах, параграфах, статтях, пунктах тощо. Такий порядок розташування правових норм забезпечує їхній взаємозв'язок, сприяє правильному розумінню і застосуванню;

5) за допомогою джерел право стає доступним для його сприйняття, тлумачення і застосування суб'єктами права й правозастосовними органами;

6) завдяки зовнішнім формам існування і вираження права, джерела права піддаються науковому пізнанню і осмисленню, відтворюючи юридичну дійсність;

7) за допомогою джерел права право як категорія юридичної науки вдосконалюється і покращується;

8) поза джерелами, формами вираження позитивне право не існує і є лише цінностями, ідеалами правосвідомості законодавця або народу. Джерелом права такі ідеали, ідеї, цінності стають, коли визнаються обов'язковими державою в тій чи іншій формі завдяки їхньому авторитету чи підтримці суспільством [4, с. 30].

Розглянемо, у чому розкривається соціальне призначення правової доктрини як джерела права.

По-перше, завдяки правовій доктрині заповнюються прогалини в чинному позитивному праві, усуваються суперечності між правовими нормами.

По-друге, правова доктрина як система уявлень і цінностей впливає на свідомість і волю всіх суб'єктів правової діяльності.

По-третє, правова доктрина може бути джерелом, у якому містяться відомості про стародавні звичаї в позитивному праві (чинному законодавстві) держави.

По-четверте, формалізм, недоступність права для розуміння і застосування більшістю громадян обумовлюють формування «корпорації» юристів – сукупності осіб, які вивчають і формують право. За отриманням професійної юридичної допомоги громадяни змушені звертатися до представників «корпорації». В іншому випадку суб'єкти права можуть бути позбавлені захисту з боку держави та її правової системи.

По-п'яте, правова доктрина, виступаючи частиною суспільної правосвідомості, відображає своєрідність національної правової культури й самобутність юридичного мислення. Розуміння і роль права, правової доктрини як джерела права зумовлюються духовним корінням відповідного народу.

Правову доктрину слід відрізнити від близьких, споріднених за змістом юридичних категорій. Як синонім до терміна «правова доктрина» використовується поняття «право юристів», але за своїм змістом «право юристів» охоплює не тільки правову науку, а й судову практику, тобто право, яке створюється юристами-практиками (суддями, адвокатами, прокурорами тощо), тоді як правова доктрина висловлює лише частину панівних у науці правових поглядів концептуального змісту та аксіологічного значення.

Водночас деякі дослідники ототожнюють правову доктрину та судову практику. Природно, що правова доктрина може бути формою, що склалася в практиці реалізації судових способів вирішення певної категорії юридичних справ, а судова практика повинна засвоювати досягнення теоретичного правознавства. Разом з тим правова доктрина відрізняється від судової практики своїми творцями, формами вираження, способами санкціонування, мовою. Судова ж практика формується судами, має неписану форму, хоча й виражається в судових рішеннях і узагальненнях судової практики, санкціонується найчастіше судовими органами, зрідка – законодавчими, і, нарешті, відрізняється конкретною, прагматичною мовою у формі практичних правил вирішення певних юридичних суперечок.

Таким чином, формування правової доктрини як джерела права характеризується такою специфікою:

- а) творцями правової доктрини є вчені-правознавці;
- б) виникнення правової доктрини – це свідомий, вольовий, цілеспрямований процес, не підпорядкований будь-яким процедурним нормам;
- в) за формою вираження правова доктрина може бути писаною і неписаною;
- г) процес складання правової доктрини тривалий і залежить від рівня визнання її необхідності суспільством;
- г) правова доктрина проявляється у вигляді принципів і правил, що мають загальний характер;
- д) властивість формальної обов'язковості правової доктрини зумовлюється одностайністю, єдністю поглядів учених-юристів з якого-небудь питання;
- е) обов'язковість правової доктрини ґрунтується на її санкціонуванні державою в нормативно-правових актах, судовій практиці та фактичних діях суб'єктів правових відносин, включно з органами та посадовими особами публічної (державної та муніципальної) влади.

Крім того, правова доктрина відрізняється від термінів юриспруденції або правознавства. Так, за цілком слушним висловлюванням Н. М. Пархоменко, «те, що називається юриспруденцією, складається з теорії та практики, тобто теоретичної розробки діючого

права і судових рішень, узятих окремо або сукупності однорідних рішень того чи іншого суду або тієї чи іншої категорії судів» [5]. Отже, «юриспруденція» та «правознавство» є синонімами до поняття «право юристів» і включають, крім інших структурних елементів, також і правову доктрину як частину правової науки (юриспруденції).

Загалом у юридичній науці існує певна диференціація поглядів стосовно визначення поняття «правова доктрина» та її співвідношення із суміжними загальними теоретичними категоріями.

Так, у юридичній енциклопедії під редакцією Ю. С. Шемшученка поняття «правова доктрина» визначається як сукупність (система) наук, знань про певне правове явище [6, с. 275].

На думку В. С. Нерсисянца, юридична доктрина – це розроблені й обґрунтовані вченими-юристами позиції, конструкції, ідеї, принципи й судження про право, які в тих чи інших системах права мають обов'язкову юридичну силу [7, с. 401].

Водночас О. Ф. Скакун вважає, що правова доктрина, зазвичай, це акт-документ, який містить концептуально оформлені правові ідеї, принципи, що розроблені вченими з метою вдосконалення законодавства, усвідомлені (сприйняті) суспільством і підтримуються (формалізуються) державою [8, с. 221].

Г. О. Христова вказує на те, що правова доктрина – це визнані юридичною спільнотою ідеї, концепції та теорії, що використовуються як допоміжний засіб для визначення змісту правових норм [9, с. 120].

У працях С. В. Васильєва правова доктрина визначається як система уявлень (ідей) про право, що сформульована вченими-юристами з метою забезпечення порядку в суспільних відносинах і вирішення юридичних казусів, яка має письмове вираження і санкціонована державою [10, с. 71].

Правова доктрина в інтерпретації І. В. Семеніхіна визначена як зумовлена характером політико-правової культури суспільства система ідей та наукових поглядів на право, актуальні напрями розвитку правової системи, що визнаються юридичною спільнотою і є концептуальним підґрунтям нормотворчої, правозастосовної і правотлумачної діяльності [11, с. 6].

Натомість Ю. В. Гаврюсов та Л. В. Лазарєв зазначають, що під нею можна розуміти й правові теорії, і авторитетні погляди вчених-юристів, і визнані наукові праці в галузі права, і коментарі до законодавства [12, с. 52; 13].

У своїх дослідженнях Є. В. Вавилін визначає юридичну доктрину як: а) учення – сукупність теоретичних положень про правові явища; б) державну програму (концепцію) регулювання тих чи інших відносин, постановку цілей, завдань, визначення засобів для їхньої реалізації; в) сукупність вихідних принципів права, що підтримуються і санкціонуються державою; г) керівні теоретичні принципи, основоположні правові дефініції; д) наукові праці юристів [14, с. 65].

На наш погляд, правова доктрина у правових системах сучасних європейських держав проявляється насамперед на рівні праворозуміння суддів; і саме через судові акти, що містять посилання на відповідні фундаментальні наукові позиції, висновки та узагальнення відбувається об'єктивація правової доктрини як джерела права.

Висновки. Отже, аналізуючи місце та особливості практичного застосування правової доктрини в системі джерел права сучасних європейських держав, можна дійти таких ключових висновків:

а) правова доктрина складає фундамент праворозуміння, через яке здійснює безпосередній вплив на правотворчість та правозастосування, знаходячи формалізацію в текстах нормативно-правових та індивідуальних правових актів, а тому правову доктрину можна розглядати як джерело права в широкому значенні причин та умов його походження, а також соціальних факторів, що впливають на його позитивний зміст;

б) як формально-юридичне джерело правова доктрина може розглядатися за умови наявності прямих посилань на наукові праці в національних судових актах, що залежить від концептуального ставлення публічної влади конкретної держави до можливості її офіційного застосування;

в) правову доктрину як самостійне джерело (форму) права слід відрізнити від нормативно-правових актів з аналогічною назвою, оскільки законодавчі акти, що мають у назві термін «доктрина», за своєю правовою природою є саме класичними нормативно-правовими актами, і в такій функції належать до системи джерел права відповідної держави.

Список використаних джерел

1. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. Київ : Правова Єдність, 2009. 519 с.
2. Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права. Санкт-Петербург : Лань, 1993. 325 с.
3. Кармаліта М. В. Правова доктрина – джерело (форма) права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2011. 21 с.
4. Васильев А. А. Правовая доктрина как источник права. Барнаул : Изд-во Барнаульского университета, 2009. 325 с.
5. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології. Київ : Юрид. думка, 2008. 336 с.
6. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2 : Д-Й, 2003. 744 с.
7. Нерсисянц В. С. Общая теория государства и права : учебник. Москва : ИНФРА-М, 2012. 560 с.
8. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. Київ : Правова Єдність, 2009. 519 с.
9. Загальна теорія держави і права / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків, 2002. 583 с.
10. Васильев С. В. Правова доктрина – джерело процесуального права *Актуальні питання інноваційного розвитку*. 2012. № 2. С. 70–76.
11. Семеніхін І. В. Правова доктрина: загальнотеоретичний аналіз; наук. ред. О. В. Петришин. Харків : Юрайт, 2012. 88 с.
12. Гаврюсов Ю. В. Правовая природа решений органов конституционной юстиции. *Вестник Калининградского юридического института МВД России*. 2009. № 2. С. 20–28.
13. Лазарев Л. В. Правовые позиции Конституционного Суда России. Москва : Формула права, 2006. 300 с.
14. Вавилин Е. В. Некоторые проблемы механизма защиты субъективных гражданских прав. *Правоведение*. 2002. № 3. С. 178–186.

Северинова Александра Борисовна,

кандидат политических наук

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Мариуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3013-9815>

ПРАВОВАЯ ДОКТРИНА И ЕЁ ПРИМЕНЕНИЕ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ЕВРОПЕЙСКОЙ МЕЖГОСУДАРСТВЕННОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Статья посвящена исследованию теоретико-методологических аспектов применения правовой доктрины в качестве источника права современного европейского государства. Проанализированы определения правовой доктрины и ее формы воплощения в системе источников национального права. На основании проведенного анализа систематизированы научные подходы к определению места и роли правовой доктрины среди других источников права. Отмечается, что одним из дискуссионных вопросов отечественной теории государства и права остаётся проблема квалификации правовой доктрины в качестве официально признанного и пригодного к судебному и административному применению источника права, поскольку для континентальной правовой семьи характерно дифференцированное, иногда даже противоположное, отношение к указанному источнику современного правопонимания и правового толкования.

Ключевые слова: источник права; правовая доктрина; национальная правовая система; правопонимание; юриспруденция.

Severynova Oleksandra,
PhD in Political Sciences
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3013-9815>

LEGAL DOCTRINE AND ITS APPLICATION IN MODERN CONDITIONS OF EUROPEAN INTERSTATE INTEGRATION

The article is devoted to the study of theoretical and methodological aspects of the application of legal doctrine as a source of law of a modern European state. The definitions of legal doctrine and its form of embodiment in the system of sources of national law are analyzed. Based on the analysis, scientific approaches to determining the place and role of legal doctrine among other sources of law are systematized. It is noted that one of the debatable issues of the domestic theory of state and law is the problem of qualifying legal doctrine as an officially recognized and suitable for judicial and administrative application of the source of law, since the continental legal family is characterized by a differentiated, sometimes – even the opposite, attitude to the specified source of modern legal understanding and legal interpretation. Thus, analyzing the place and peculiarities of the practical application of legal doctrine in the system of sources of law of modern European states, we can come to the following key conclusions: a) legal doctrine forms the foundation of law, through which it has a direct impact on law-making and law enforcement, finding formalization in the texts legal and individual legal acts, and therefore legal doctrine can be considered as a source of law in the broad sense of the causes and conditions of its origin, as well as social affecting its positive content; b) legal doctrine can be considered as a formal legal source, provided there are direct references to scientific works in national judicial acts, which depends on the conceptual attitude of the public authority of a particular state to the possibility of its official application; c) legal doctrine as an independent source (form) of law should be distinguished from normative legal acts with a similar name, since the legislative acts, which in the name of the term «doctrine» by their legal nature are precisely classical legal acts, and in the specified capacity included in the system of sources of law of the respective state.

Key words: source of law; legal doctrine; national legal system; legal understanding; jurisprudence.

Надійшла до редколегії 12.12.2019

РОЗДІЛ II

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

удк: 349.23/24

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-39-43>

Склема Тетяна Юріївна,

аспірант

(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4921-4929>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА ТРУДОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ ЗА КОРДОНОМ

Статтю присвячено аналізу юридичних гарантій права на працю. Зазначено, що гарантії реалізації права на працю забезпечуються державою шляхом створення правових, організаційних та економічних умов, а також нових робочих місць. Метою державної політики є забезпечення сприятливих умов для українських трудових мігрантів у частині працевлаштування, соціального забезпечення та підтримки у процесі трудової діяльності за кордоном; вибудовування тісних зв'язків з Україною для подальшого повернення трудових мігрантів на Батьківщину.

Ключові слова: право; праця; юридичні гарантії; рівність; справедливість; зайнятість.

Постановка проблеми. Протягом останніх п'яти років виїзд громадян України за кордон з метою працевлаштування набув масового характеру. Як зазначається у Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року, затвердженій Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. N 482-Р, такий виїзд має переважно форму сезонної трудової міграції насамперед до сусідніх держав.

За офіційними та неофіційними джерелами, кількість українців, що останнім часом виїхали за кордон працювати, становить від 2 до 7 млн осіб. На жаль, дуже важко вказати достовірну кількість українських трудових мігрантів, оскільки така міграція має переважно нелегальний та стихійний характер. Неврегульованість, фактично стихійність процесу міграції, відсутність достовірної інформації стосовно загальної чисельності трудових мігрантів доповнюється відсутністю єдиного центру управління, незважаючи на кількість громадян, які щорічно потребують державної підтримки під час виїзду на роботу за кордон.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема статті є надзвичайно актуальною на сьогодні, тому захисту трудових прав українських мігрантів приділяли увагу такі науковці, як: О. В. Астахова, К. Ю. Мельник, О. А. Трюхан, Т. О. Гнатюк, О. Є. Луценко, А. М. Слюсар, М. О. Дей, О. П. Радчук та ін. Незважаючи на те, що важливі аспекти трудової міграції відображені у працях зазначених учених, окремі аспекти, зокрема аналіз ме-

ханізму реалізації норм вітчизняного законодавства стосовно захисту прав українських мігрантів, ще достатньою мірою не знайшли теоретичного та практичного вирішення.

Виклад основного матеріалу. Серед позитивних моментів трудової міграції можна виокремити такі, як:

- працевлаштування незайнятого населення;
- збереження або отримання трудових навичків;
- можливість отримання трудових доходів та матеріальне забезпечення українських сімей;
- збільшення споживання товарів на внутрішньому ринку за рахунок трудових доходів українських мігрантів, а також відповідних надходжень до бюджету за рахунок переказу коштів в Україну.

Адже під час перебування за межами України трудовий мігрант зобов'язаний забезпечити повноту та своєчасність сплати податків і зборів за майно, що знаходиться на території України й належить йому на праві власності або перебуває в оренді, навіть завдяки призначенню уповноваженої особи. Однак існує загроза щодо трудоресурсної безпеки держави, що пов'язано з «відтоком» кваліфікованої робочої сили з країни, недостатнім соціальним та правовим захистом трудових мігрантів та ризиками в питанні страхового (пенсійного) забезпечення трудових мігрантів.

Тому для захисту прав українських трудових мігрантів необхідне створення єдиного державного органу, який виконував би захисні функції шляхом здійснення контролю та моніторингу у сфері зовнішньої трудової міграції. На сьогодні система обліку інформації трудових мігрантів є неефективною. Крім цього, виникає необхідність створення додаткових механізмів правового захисту трудових мігрантів та членів їхніх сімей.

До того ж в Україні сучасне міграційне законодавство не відповідає стандартам Європейського Союзу, принципам і нормам міжнародного права; відсутня належна міграційна статистика; недостатньо проводиться комплексних наукових досліджень процесів зовнішньої трудової міграції, що ускладнює можливість оцінки масштабів такої міграції та прогнозування її наслідків. Держави, що ратифікували Конвенцію, зобов'язуються щодо всіх трудящих – мігрантів і членів їхніх родин, що знаходяться під їхньою юрисдикцією чи на їхній території, відповідно до міжнародних документів із прав людини, поважати й забезпечувати всі права без будь-якої дискримінації. Оскільки Конвенцією закріплено право за державою, де здійснюється трудова діяльність іноземців, на встановлення особливого правового статусу для мігрантів, у зв'язку з чим необхідно водночас закріпити норму про те, що, незалежно від особливостей правового статусу, за мігрантами закріплюються загальновизнані права людини. У Конвенції, крім закріплення політичних і цивільних прав, наданих мігрантам, передбачаються також найбільш важливі соціально-економічні права, зокрема право на соціальне забезпечення, освіту, медичне обслуговування. На основі принципу рівності із громадянами держави найму за трудівниками-мігрантами визнаються всі права без обмежень. Але в Конвенції проводиться конкретизація цих прав залежно від наявності чи відсутності у трудівника-мігранта права вільно вибирати для себе оплачувану діяльність; це встановлено для забезпечення національної безпеки, суспільного порядку, здоров'я чи морального населення.

Відповідно до статті 4 чинного Закону України «Про зовнішню трудову міграцію», державна політика у сфері зовнішньої трудової міграції повинна базуватися на принципах забезпечення прав та законних інтересів трудових мігрантів і членів їхніх сімей та здійснюється на засадах ефективного державного регулювання процесів зовнішньої трудової міграції. Відсутність єдиного державного органу, який би займався реалізацією державної політики у сфері зовнішньої трудової міграції та повноцінно опікувався питанням соціального забезпечення трудових мігрантів та членів їхніх сімей, негативно впливає на формування та реалізацію консолідованої політики у згаданій сфері, а тому має негативний вплив на рівень правового та соціального захисту трудових мігрантів та членів їхніх сімей.

Відповідно до норм Конституції України, передбачено, що кожен має право на працю, яке включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки й перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Правове регулювання такої діяльності здійснюється на підставі Закону України «Про зайнятість населення» (далі – Закон), який установлює державні гарантії у сфері зайнятості та працевлаштування. Так, ст. 5 Закону гарантує:

- вільне обрання місця застосування праці та виду діяльності, вільний вибір або зміну професії;
- одержання заробітної плати (винагороди) відповідно до законодавства;
- професійну орієнтацію з метою самовизначення та реалізації здатності особи до праці;
- професійне навчання відповідно до здібностей та з урахуванням потреб ринку праці;
- підтвердження результатів неформального професійного навчання осіб за робітничими професіями;
- безоплатне сприяння у працевлаштуванні, обранні підходящої роботи й одержанні інформації про ситуацію на ринку праці та перспективи його розвитку;
- соціальний захист у разі настання безробіття;
- захист від дискримінації у сфері зайнятості, необґрунтованої відмови в найманні на роботу й незаконного звільнення;
- додаткове сприяння у працевлаштуванні окремих категорій громадян.

Регулювання діяльності агентств зайнятості відіграватиме дуже важливу роль у забезпеченні добробуту трудових мігрантів. Однак лише 20 країн ратифікували Конвенцію про приватні агентства зайнятості № 181 від 19.06.1997, і серед них дуже мало країн, які є основними країнами походження мігрантів.

Отже, вважається необхідним запровадження механізму контролю, який у взаємодії органів державної влади із громадськістю формує так званий демократичний механізм впливу на органи державної влади, який створює прозорість політики та дозволяє виявити та врахувати всі плюси та мінуси проведеної політики. Яскравим прикладом того є проведення парламентських слухань, які можна розглядати як особливу форму залучення громадськості та зовнішніх експертів до обговорення в Парламенті проблемних питань із метою прийняття відповідного законодавства. Ураховуючи те, що ефективність механізмів державного управління у сфері соціального захисту трудових мігрантів значною мірою залежить від законного перебування та працевлаштування громадян за кордоном, спеціальна комісія у складі Мінсоцполітики здійснює контроль за діяльністю посередницьких агентств із працевлаштування за кордоном.

Тому обов'язок держави – забезпечити можливість для кожного громадянина України реалізувати своє право на працю. Причому в разі неможливості громадянина з об'єктивних чи суб'єктивних причин реалізувати таке право на території України, держава покликана створити відповідні умови для реалізації права на працю за кордоном, а також забезпечити належний соціальний захист трудовим мігрантам та членам їхніх сімей, які залишаються в Україні.

Трудові мігранти часто стикаються з різноманітними порушеннями їхніх прав після від'їзду з власної країни. Як правило, причиною погіршення умов проживання мігрантів у країні перебування є юридична невизначеність та зростання нерівного доступу до соціальних благ. Трудовим мігрантам також необхідно долати психологічні фактори, такі як мовний бар'єр, утрата звичних соціальних мереж та інші типи соціальних та юридичних проблем.

У цьому контексті важливу роль відіграють діаспори, оскільки саме вони допомагають інтегруватися трудовим мігрантам у нове середовище, водночас допомагаючи їм підтримувати контакти із країною походження. За умови правильної державної підтримки, спрямування та заохочення, діаспори можуть стати важливим інструментом допомоги українським трудовим мігрантам пристосуватися та адаптуватися до умов країни перебування. Саме тому наразі досить гостро стоїть питання врегулювання та посилення співпраці з українською діаспорою.

Водночас залишаються невирішеними такі життєво важливі соціальні та юридичні питання, як умови праці та проживання, охорона здоров'я та виплата пенсійного забезпечення за кордоном. Також важливими нерегульованими проблемами трудових мігрантів залишається юридичний захист та правова допомога.

З огляду на зазначене, нині першочергово мають бути вирішені питання:

- створення єдиного центру управління процесом зовнішньої трудової міграції, посилення державного контролю за зовнішньою трудовою міграцією;
- перегляду діяльності комерційних структур, які займаються незаконним посередництвом у працевлаштуванні за кордоном;
- створення умов для інвестування в економіку держави коштів трудових мігрантів з метою забезпечення інтересів держави та посилення економіки;
- забезпечення надійного соціального захисту громадян України, які тимчасово виїжджають на роботу за кордон, а також піклування про членів їхніх сімей, які залишилися в Україні;
- посилення зв'язків між трудовими мігрантами та Україною, зокрема шляхом співпраці з українськими діаспорами.

Метою державної політики у сфері трудової міграції є створення умов та вироблення механізмів правового регулювання зовнішньої трудової міграції з метою сприяння легальній трудовій міграції громадян України; забезпечення належного рівня соціального забезпечення та державної підтримки громадян, які виїжджають на роботу за кордон, та членів їхніх сімей, які залишаються в Україні; створення рівних можливостей працевлаштування для всіх громадян України, а також сприяння реінтеграції українських трудових мігрантів.

З метою здійснення належного правового регулювання та посилення контролю за діяльністю суб'єктів господарювання, які надають послуги з посередництва у працевлаштуванні за кордоном, пропонується центральному органу виконавчої влади, що здійснює реалізацію державної політики у сфері зовнішньої трудової міграції, передати повноваження з ліцензування такої діяльності та контролю за дотриманням суб'єктами господарювання відповідних ліцензійних умов.

Висновки. Так от, гарантії охорони, захисту та безперешкодної реалізації трудових прав, свобод та законних інтересів працівників складають систему, яку в юридичній літературі слушно називають юридичним механізмом забезпечення тих чи інших соціально-правових можливостей. Юридичні гарантії трудових прав працівників – це така система умов, засобів, способів, прийомів та форм, яка покликана охороняти, захищати ці права, забезпечувати їхню безперешкодну реалізацію та виконання кореспондуючих з останніми обов'язків.

Список використаних джерел

1. Про зовнішню трудову міграцію : закон України від 5 листопада 2015 р. № 761-VIII. *Відом. Верховної Ради України*. 2015. № 49–50.
2. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів від 12.10.2007. *Офіційний вісник України*. 2007. № 74. Ст. 2788.
3. Загальна декларація прав людини : сесія Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
4. Закон України «Про зайнятість населення». *Відомості Верховної Ради*. 1991. С. 170.

5. Конвенция о трудящихся-мигрантах (пересмотрена в 1949 г.). № 97. *Международная защита прав и свобод человека* : сборник документов. Сост. и вступ. ст. : Г. М. Мелков. Москва : Юрид. лит., 1990. 672 с.

6. Конвенція про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення від 24.06.1975 № 143. *Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці 1965–1999*. Том II. Міжнародне бюро праці. Женева.

7. Конвенция о защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей, провозглашенная резолюцией 45/158 Генассамблеи ООН от 18 декабря 1990 г. *Международные акты о правах человека* : сборник документов. Москва : Издательская группа НОРМА, 1998.

8. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів від 24.11.1977 № ETS № 93. *Офіційний вісник України* . 2007. № 74. Ст. 2788.

9. Конституція України : закон України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

10. Кодекс законів про працю України : закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 24.09.2019).

11. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : закон України від 22.09.2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19–20. Ст. 179.

12. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 21.09.2019).

Склема Татьяна Юрьевна,

аспирант

(Харьковский национальный университет внутренних дел,
г. Харьков)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4921-4929>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ГАРАНТИИ ПРАВ ГРАЖДАН УКРАИНЫ НА ТРУДОВУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЗА ГРАНИЦЕЙ

Статья посвящена анализу юридических гарантий права на труд. В статье определяется, что гарантии реализации права на труд обеспечиваются государством, во-первых, путем создания правовых, организационных и экономических условий, во-вторых, благодаря содействию в создании новых рабочих мест. Целью государственной политики является создание благоприятных условий для украинских трудовых мигрантов в части трудоустройства, социального обеспечения и государственной поддержки в процессе работы за рубежом; выстраивание тесных связей с Украиной с целью последующего возвращения трудовых мигрантов на Родину.

Ключевые слова: право; работа; юридические гарантии; равенство; справедливость; занятость.

Sklema Tatyana,

aspyrant

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4921-4929>

LEGISLATIVE AND LEGAL GUARANTEES OF THE RIGHTS OF UKRAINIAN CITIZENS TO WORK ABROAD

The article «Legislative and legal guarantees of the rights of Ukrainian citizens to work abroad» is intended to analyze the legal guarantees of the right to work. The article defines that guarantees of realization of the right to work are provided by the state by means of creating legal, organizational and economic conditions, promoting creation of new workplaces. The purpose of state policy is creation of favourable conditions for Ukrainian labour migrants for employment, social security and state support in the process of working abroad, as well as building of close ties with Ukraine, in order to further return migrant workers to their homeland. A brief analysis of the legal framework in this area of legal regulation and the system of accounting of information of migrant workers in Ukraine has been carried out. As legal protection and legal assistance remain important unsettled problems for migrant workers. Therefore, in order to implement proper legal regulation and to strengthen control in the field of external labour migration the article discloses legal rules that can establish public obligations to protect migrant workers sure enough. In addition, the issue of reintegration of labour migrants by consolidating the efforts of state authorities to create conditions for return of their citizens working abroad was considered. Achieving this goal will help to preserve the labour potential of Ukraine and to meet the needs of the economy in the labour force at the expense of their own labour resources. However, the overriding goal is to implement legal provisions that help to normalize and regulate labour migration and to enhance the labour and social protection of citizens working abroad.

Key words: law; labor; legal guarantees; equality; justice; employmen.

Надійшла до редколегії 04.10.2019

удк: 342.7

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-44-49>

Хоббі Юлія Сергіївна,

кандидат юридичних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7431-8607>

ДІЛОВА РЕПУТАЦІЯ ЛІКАРЯ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено проблеми визначення ділової репутції лікаря, здійснено аналіз наявних нормативно-правових та наукових визначень і запропоновано авторське визначення ділової репутції лікаря. Відзначається, що існує певна залежність ділової репутції від етичної поведінки. Проведено аналіз чинного Етичного кодексу лікаря (далі – Кодекс) та виявлено, що він передбачає лише обов'язки лікаря та жодним чином не стосується права на захист його ділової репутції. Доведено, що Кодекс не має обов'язкової юридичної сили, тому його виконання забезпечується лише доброю волею.

Ключові слова: ділова репутация; ділова репутация лікаря; етична поведінка; права лікаря; Етичний кодекс лікаря; недоторканність ділової репутации.

Постановка проблеми. В епоху розвитку інформаційних технологій, активного поширення інформації, зокрема через мережу Інтернет та різні соціальні мережі, ділова репутация будь-якої особи знаходиться під постійною загрозою. Особливо страждають категорії осіб, на репутацию яких мають вплив соціальні мережі, коли оцінюються не професійні досягнення та здобутки, а суспільне ставлення. До таких категорій відносяться і лікарі. У законодавстві відсутнє нормативне визначення ділової репутации лікаря та конкретних способів захисту, що завдає як матеріальної, так і моральної шкоди. Хоча ст. 16 Цивільного кодексу України й передбачає певні засоби захисту цивільних прав та інтересів, але не всі можна зарахувати саме до захисту ділової репутации.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем визначення та захисту честі, гідності та ділової репутации лікаря займалися О. А. Гончаренко, І. М. Грищенко, О. В. Кохановська, В. М. Підгородинський, І. В. Саприкіна, Р. О. Стефанчук, О. В. Синегубов, А. С. Штефа та ін.

Більшість цих досліджень стосується, головним чином, захисту честі та гідності фізичної особи, оскільки відповідні пункти передбачені Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами. А ділова репутация розглядається лише як складова частина цих понять. Крім того, більшість робіт не акцентують увагу на діловій репутации саме лікаря.

Формування мети статті. Отже, метою статті є дослідження наявних визначень ділової репутации, надання авторського визначення ділової репутации саме лікаря та запропонування механізмів попередження завдання шкоди діловій репутации лікаря, що є актуальним в умовах проведення не тільки медичної реформи, а також в умовах удосконалення цивільного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Тривалий час поняття «честь», «гідність» та «ділова репутация» були нерозривно пов'язані, що підтверджувалося змістом статті 7 Цивільного кодексу Української РСР 1963 року, яка мала назву «Захист честі і гідності та ділової репутации». Тому більшість науковців захист ділової репутации лікаря розглядали саме як захист його честі та гідності, що є невід'ємним конституційним правом особи. Слід наголо-

сити, що право на недоторканність ділової репутації мають як фізичні, так і юридичні особи, водночас честь та гідність є особистими немайновими благами винятково фізичної особи.

Чинний Цивільний кодекс України 2003 року розділяє поняття «честь» і «гідність» та поняття «ділова репутація». Так, Кодекс містить окремо статтю 297 «Право на повагу до гідності та честі», яка гарантує кожному право на повагу до його гідності та честі, та статтю 299 «Право на недоторканність ділової репутації», згідно з якою фізична особа має право на недоторканність своєї ділової репутації та право звернутися до суду з позовом про захист своєї ділової репутації [1]. Зрозуміло, у законодавстві діловій репутації відведено самостійне значення.

Як зазначає О. В. Кохановська, нині немає потреби в разі порушення права на недоторканність ділової репутації вести мову одночасно й про повагу до честі та гідності [2, с. 34].

У чинному законодавстві відсутнє чітке визначення змісту поняття «ділова репутація», оскільки воно є морально-етичною категорією і одночасно особистим немайновим правом, якому закон надає значення самостійного об'єкта судового захисту (ст. 201 Цивільного Кодексу 2003 року).

У наявних нормативно-правових актах ділова репутація визначається через відомості, зібрані банківськими установами. Наприклад, Закон України «Про банки та банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року № 2121-III визначає ділову репутацію як відомості, зібрані Національним банком України, про відповідність діяльності юридичної або фізичної особи, зокрема керівників юридичної особи та власників істотної участі в такій юридичній особі, вимогам закону, діловій практиці та професійній етиці, а також відомості про порядність, професійні та управлінські здібності фізичної особи (п. 16 ст. 2) [3]. А Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 року № 2664-III визначає ділову репутацію як сукупність документально підтвердженої інформації про особу, що дає можливість зробити висновок про відповідність її господарської та/або професійної діяльності вимогам законодавства, а для фізичної особи – також про належний рівень професійних здібностей та управлінського досвіду, а також відсутність в особі судимості за корисливі злочини і за злочини у сфері господарської діяльності, не знятої або не погашеної в установленому законом порядку (п. 26 ст. 1) [4]. Зазначені поняття застосовуються лише до правовідносин, на які поширюються ці Закони, тому до медичної сфери їх не можна застосувати.

У Постанові Пленуму Верховного суду України від 27.02.2009 № 1 ділова репутація фізичної та юридичної особи розрізняються. Наприклад, під діловою репутацією фізичної особи розуміється набута особою суспільна оцінка її ділових і професійних якостей під час виконання нею трудових, службових, громадських чи інших обов'язків. Під діловою репутацією юридичної особи, зокрема підприємницьких товариств, фізичних осіб – підприємців, адвокатів, нотаріусів та інших осіб, розуміється оцінка їхньої підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності, яку здійснює така особа, як учасник суспільних відносин [5]. Це доречно, оскільки лікар може виступати і як фізична особа, і як суб'єкт підприємницької діяльності.

Так що ж розуміти під діловою репутацією особи, зокрема лікаря? Наприклад, Р. Гревцова, голова Комітету з права охорони здоров'я Асоціації адвокатів України, пропонує під діловою репутацією розуміти сукупність документально підтверджених відомостей про особу або підприємство, які дають можливість зробити висновок про відповідність її господарської та професійної діяльності вимогам законодавства [6]

І. В. Саприкіна зазначає, що ділова репутація – це інформація, яка набула рис суспільного знання про досягнення тієї чи іншої особи. Ділова репутація ґрунтується на висновках щодо морального обличчя, ділових якостей і законслухняності фізичної особи й

пов'язується в сучасному баченні найчастіше з добрим ім'ям фізичної або юридичної особи [7, с. 5]. Автор робить акцент на морально-етичних якостях фізичної особи.

Науковець О. В. Синегубов пропонує ділову репутацію розглядати як особисте благо фізичної особи, яке поділяється на: ділову репутацію фізичних осіб (особи, які працюють за трудовим договором, державні службовці тощо) та ділову репутацію фізичних осіб-підприємців (особи, які займаються підприємницькою діяльністю). При цьому критерієм такого розмежування виступає економічний зміст цього нематеріального блага та розглянуті можливості (правомочності) стосовно здійснення права фізичної особи на це благо. Крім того, автор стверджує, що правомочність з володіння та, відповідно, формування ділової репутації виникає у фізичної особи з моменту можливості займатися професійною діяльністю, а, точніше, з моменту досягнення особою повноліття та в інших випадках надання особі повної цивільної дієздатності. [8, с. 6–7]. Таке визначення, на нашу думку, обмежує коло осіб, які можуть виступати носіями ділової репутації. Не можуть мати ділову репутацію, наприклад, пенсіонери, що не працюють, або інваліди, які не мають фізичної можливості займатися певною справою.

Цікаве зауваження зробила О. В. Кохановська: «...ділова репутація (у вузькому розумінні) визначалась як суспільна оцінка підприємницьких якостей суб'єкта, а суб'єктами ділової репутації називалися суб'єкти підприємницької діяльності, тобто громадяни-підприємці та юридичні особи. Проте носієм ділової репутації може бути як громадянин-підприємець, так і фізична особа, яка працює за договором. Положення ст. 299 ЦК не дає підстав для подібної класифікації і не визначає чітко суб'єктів названого права, залишаючи простір для різночитань. Зі змісту ч. 1 ст. 299 ЦК можна зробити висновок про те, що ділова репутація властива фізичній особі як такій, без уточнення, які саме категорії фізичних осіб можуть її мати...» [2, с. 34–35].

Ураховуючи наведене вище, ми пропонуємо під *діловою репутацією лікаря* розуміти сукупність об'єктивних та документально підтверджених даних про відповідність трудової діяльності лікаря вимогам чинного законодавства, діловій практиці та професійній етиці, які підлягають захисту у встановленому законом порядку.

Ділова репутація виступає матеріальним активом лікаря, оскільки впливає на його подальшу трудову діяльність, тому її становленню та захисту необхідно приділяти багато уваги. Краще попередити негативний вплив на ділову репутацію, ніж потім захищати її передбаченими законодавством способами.

Репутація людини залежить від неї самої, формується на основі її поведінки. В епоху активного використання гаджетів та Інтернету лікар має більш чуйно ставитися до пацієнтів, суворо дотримуватися правил медичної етики. Тому можна говорити про певну залежність ділової репутації від етичної поведінки.

На державному рівні, на жаль, немає відповідного державного нормативно-правового акта, який би регламентував етичну поведінку лікаря. Хоча про необхідність додержання правил професійної етики зазначається ще у Клятві лікаря, затвердженій Указом Президента України від 15 червня 1992 року № 349.

Якщо ми звернемося до міжнародних нормативно-правових актів, то Всесвітньою медичною асамблеєю в жовтні 1949 року був прийнятий Міжнародний кодекс медичної етики з поправками 1968 року та 1983 року [9]. Усесвітня медична організація була заснована в 1947 році 27 країнами; на цьому етапі до її складу входять медичні асоціації 94 країн, Усеукраїнське лікарське співтовариство стало членом у жовтні 2008 року. Цей Кодекс було покладено в основу Етичного кодексу лікаря України, затвердженого рішенням Української медичної ради (протокол № 18 від 27 січня 2006 р.) [10] та потім перезатвердженого Всеукраїнським з'їздом лікарських організацій та X З'їздом Усеукраїнського лікарського товариства в м. Євпаторії 27 вересня 2009 року [11].

Отже, ми маємо відповідний правовий акт у цій сфері, але звернемо увагу, що Кодекс передбачає лише обов'язки лікаря стосовно виконання ним професійних обов'язків,

та жодним чином не стосується права на захист його ділової репутації. А оскільки ці документи прийняті не державними органами, то вони й не мають обов'язкової юридичної сили, а їхнє виконання забезпечується лише доброю волею.

Звісно, цей Кодекс передбачає створення етичних комісій при лікувальних закладах, наукових та освітніх установах, але згідно з Типовим положенням про комісії з питань етики при лікувально-профілактичних закладах, у яких проводять клінічні випробування», затвердженим Наказом Міністерства охорони здоров'я України № 690 від 23.09.2009 (у редакції Наказу Міністерства охорони здоров'я України № 523 від 12.07.2012), такі комісії з питань етики займаються етичними й морально-правовими аспектами лише клінічних випробувань, які можуть проводитися за участю пацієнтів [12]. Вони жодним чином не стосуються дотримання лікарями норм Етичного кодексу.

Крім того, згідно з ч. 1 п. 1.3. Етичного кодексу лікаря України 2009 р., визнання Кодексу колективом лікарів закладу охорони здоров'я, наукової установи, вищого медичного навчального закладу або закладу післядипломної освіти, медичною чи науковою федерацією, асоціацією, товариством або іншою громадською організацією, що діє в галузі охорони здоров'я, підтверджується офіційною заявою до Комісії з питань біоетики при Міністерстві охорони здоров'я України [11]. Така комісія була створена у 2001 році (Постанова КМУ від 13 грудня 2001 р. N 1677 «Про утворення Комісії з питань біоетики» та ліквідована у 2005 році (Постанова Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2005 р. N 753 «Про ліквідацію деяких комісій, рад та робочих груп, утворених актами Кабінету Міністрів України, і визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України». Тобто норма є, а механізмів її виконання не передбачено.

Ще один механізм впливу на лікаря передбачений ч. 3 п. 1.3. Етичного кодексу й стосується виключення лікаря або науковця з професійної асоціації, членом якої він є за порушення фахових і загальнолюдських морально-етичних принципів [11]. Але лікарі не зобов'язані бути членами цих професійних асоціацій.

Певна річ, реально дієвого юридичного механізму дотримання Етичного кодексу лікаря України поки не існує. Крім того, формальне дотримання норм етики не завжди є запорукою спокою, оскільки навіть за етичного поведіння щось може не сподобатися, і ви отримаєте негативні відгуки. Міністерству з охорони здоров'я України доцільно розробити методичні вказівки, як поводитися лікарям та керівництву лікарень у разі конфліктів із пацієнтами та запламуванням доброго імені спеціаліста або установи, зокрема в мережі Інтернет, оскільки чинні нормативно-правові акти в медичній сфері містять суто обмежене коло прав лікаря і право на недоторканність ділової репутації до них не належить. Крім того, більшість лікарів не обізнані у своїх правах.

Яскравим прикладом є конфлікт між лікарем та батьком дитини, який трапився в м. Маріуполі 9 вересня 2019 року [13]. Батько дитини повідомив про ситуацію в міський контакт-центр та розмістив пости в соціальних мережах, де одразу розпочалися запеклі дискусії між користувачами, одні з яких ображали, а інші підтримували лікаря. Особливого напруження набула ця подія після того, як лікар відмовився одразу надати коментарі ЗМІ, чим обурих громадськість. Тому, упевнені, на образливі коментарі необхідно одразу реагувати та використовувати всі доступні способи захисту ділової репутації, а замовчування та уникнення від коментарів лише погіршує ситуацію.

Висновки. З урахуванням зазначеного вище, під діловою репутацією лікаря доцільно розуміти сукупність об'єктивних та документально підтверджених даних про відповідність трудової діяльності лікаря вимогам чинного законодавства ділової практиці та професійній етиці, які підлягають захисту у встановленому законом порядку. Однією зі складових ділової репутації лікаря можна вважати саме етичну поведінку, яка регламентується відповідним Етичним кодексом, що носить рекомендаційний характер. Також пропонується закріпити визначення ділової репутації лікаря, право й способи її захисту у відповідному нормативно-правовому акті, зокрема в Основах законодавства з охорони здоров'я.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV : за станом на 26.09.2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv> (дата звернення: 10.10.2019).
2. Кохановська О. В. Проблеми захисту честі, гідності й ділової репутації особи в Цивільному кодексі України. Вісник Верховного суду України. 2006. № 6. С. 30–35. URL : <https://www.viaduk.com/clients/vs.nsf/0/C31366E8AB1A22C6C2257045004D0477?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=C31366E8AB1A22C6C2257045004D0477&Count=500&> (дата звернення: 10.10.2019).
3. Про банки та банківську діяльність : закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14/ed20150206#n42> (дата звернення: 10.10.2019).
4. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : закон України від 12 липня 2001 року № 2664-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14/ed20140208#n60> (дата звернення: 09.10.2019).
5. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show-v_001700-09 (дата звернення: 09.10.2019).
6. Таламанчук К. Як захистити власну ділову репутацію від язиків невдоволених пацієнтів і конкурентів? URL : https://zib.com.ua/ua/137134-yak_zahistiti_vlasnu_dilovu_reputaciyu_vid_yazikov_nevdovolenih_patsiyentiv_i_konkurentiv/ (дата звернення: 09.10.2019).
7. Саприкіна І. В. Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи за законодавством України : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Київ, 2006. 20 с.
8. Синегубов О. В. Особливості цивільно-правового захисту прав на гідність, честь та ділову репутацію працівників міліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2008. 20 с.
9. Международный кодекс медицинской этики. Принят 3-й Генеральной ассамблеей ВМА, Лондон, Англия, октябрь 1949 г., с поправками 1968 и 1983 г. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_002 (дата звернення: 10.10.2019).
10. Етичний кодекс лікаря України, затверджений рішенням Української медичної ради (протокол № 18 від 27 січня 2006 р.). URL : <https://mcsu.org.ua/nadlezhashhaya-medicinskaya-praktika/eticheskij-kodeks-vracha-ukrainy/> (дата звернення: 10.10.2019).
11. Етичний кодекс лікаря України, прийнятий Усеукраїнським з'їздом лікарських організацій та X З'їздом Усеукраїнського лікарського товариства в м. Євпаторії 27.09.2009. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001748-09> (дата звернення: 10.10.2019).
12. Типове положення про комісії з питань етики при лікувально-профілактичних закладах, у яких проводять клінічні випробування : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.09.2009 № 690 (у редакції Наказу Міністерства охорони здоров'я України № 523 від 12.07.2012). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1236-12> (дата звернення: 10.10.2019).
13. Франжева Ю. Врач ты мне или не врач. URL : <http://pr.ua/news.php?new=54696> (дата звернення: 10.10.2019).

Хобби Юлия Сергеевна,

кандидат юридических наук

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Мариуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7431-8607>

ДЕЛОВАЯ РЕПУТАЦИЯ ДОКТОРА: ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

В статье исследованы проблемы определения деловой репутации врача. Осуществлён анализ имеющихся нормативно-правовых и научных определений, а также предложено авторское определение деловой репутации врача. Отмечается, что существует определённая зависимость деловой репутации от этического поведения. Проведён анализ существующего Этического кодекса врача и установлено, что он предусматривает только обязанности врача и никоим образом не касается права на защиту его деловой репутации. Кроме этого, Кодекс не имеет обязательной юридической силы, поэтому его выполнение обеспечивается только доброй волей. Предлагается законодательно закрепить определение деловой репутации врача, право и способы её защиты в нормативно-правовом акте, в частности в Основах законодательства Украины о здравоохранении.

Ключевые слова: деловая репутация; деловая репутация врача; этическое поведение; права врача; Этический кодекс врача; неприкосновенность деловой репутации.

Khobbi Yuliya,

PhD in Law

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7431-8607>

DOCTOR'S BUSINESS REPUTATION: LEGAL ASPECT

The article substantiates the problems of determining the doctor's business reputation. The analysis of the existing legal and scientific definitions of business reputation was carried out and the author's definition of a doctor's business reputation is proposed. Therefore, a doctor's business reputation should be understood as a set of objective and documented data on the compliance of a doctor's work with the requirements of the current legislation, business practice and professional ethics, which are subject to protection in accordance with the procedure established by law. It is noted that there is a certain dependence of business reputation on ethical behavior. The analysis of the existing Doctor's Code of Ethics was carried out and it was found that it provides only for the doctor's duties and in no way affects the right to protect his business reputation. Besides, the Code is not legally binding, so its implementation is ensured only by good will. And all the mechanisms of influence on the doctor, provided by this Code, have no practical implementation. In order to prevent the violation of the right to the integrity of the doctor's business reputation, it is proposed to the Ministry of Health of Ukraine to develop methodological instructions on how to behave to doctors and the management of hospitals in case of conflicts with patients, including those that flare up on the Internet, where no evidence is required. It is noted that unofficial information from social networks cannot serve as a basis for an investigation or dismissal of an employee, only the corresponding statement by the injured person to the management of a medical institution or law enforcement agencies. It is proposed to legislatively include the definition of a doctor's business reputation and the right and methods of its protection in a normative legal act, for example, in the Fundamentals of the Ukrainian legislation on healthcare.

Key words: business reputation; the doctor's business reputation; ethical behavior; doctor's rights; Doctor's Code of Ethics; integrity of business reputation.

Надійшла до редколегії 30.10.2019

РОЗДІЛ ІІІ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

удк: 342.34

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-50-55>

Григоренко Олексій Вікторович,

здобувач

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2847-6898>

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ ЯК СУЧАСНИЙ ОРГАН ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

У статті розглянуто Національну поліцію України як сучасний правоохоронний орган, орієнтований на надання сервісно-правової допомоги громадянам на території обслуговування. Зазначено, що ефективна робота поліції залежить від виконання цінностей, які закладені в основу реформування Національної поліції, як-от: чесність, відданість, професіоналізм. Наголошено, що розуміння і виконання цінностей закладають фундамент у діяльності роботи органів поліції і забезпечують виконання пріоритетних напрямків діяльності Національної поліції загалом.

Ключові слова: Національна поліція; публічна адміністрація; реформування; цінності; пріоритетні напрямки; стратегія розвитку; протидія злочинності; структура поліції.

Актуальність теми. Реформування системи правоохоронних органів України пов'язане із сучасними соціальними змінами, які відбуваються в нашій державі. Саме цей орган публічної адміністрації зазнав найбільших змін, починаючи з філософії надання сервісно-правової допомоги громадськості. Але, незважаючи на збройний конфлікт, у якому опинилася Україна, пріоритетним напрямом роботи для органів Національної поліції залишається охорона прав і свобод людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядаючи стан наукової розробки питання Національної поліції як сучасного органу публічної адміністрації, ми доходимо висновку, що комплексні дослідження цієї проблематики відсутні, фрагментарні наукові дослідження не дозволяють нам системно її розглянути. Тому вкрай актуальним є дослідження окресленої нами проблематики саме в системі з розвитком громадянського суспільства.

Підґрунтям для написання статті стали наукові праці, зокрема дисертаційні дослідження О. Падалки «Адміністративно-правовий статус Національної поліції України» та О. Батраченка «Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо забезпечення публічної безпеки і порядку».

Дослідження в цьому напрямку здійснювалися в наукових доробках С. Брателя та С. Кушніра, окремі аспекти діяльності публічних адміністрацій були розглянуті в роботах таких учених, як О. Андрійко, О. Бандурка, Ю. Барабаш, Ю. Битяк, В. Гаращук, Л. Наливайко та ін. Внесок зазначених учених у дослідження різних аспектів діяльності

органів публічного адміністрування є вагомим, а деякою мірою став фундаментом для проведення наукових розробок, присвячених актуальним питанням діяльності Національної поліції України на сучасному етапі державотворення.

Метою статті є здійснення системного аналізу органів Національної поліції як сучасного органу публічної адміністрації.

Виклад основного матеріалу. Збройний конфлікт, у якому опинилась Україна, змусив нас переглянути пріоритети функціонування правоохоронної системи й Національної поліції, зокрема. Пріоритетним напрямом роботи для органів Національної поліції залишається охорона прав і свобод людини, а також протидія злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку у кращих європейських традиціях на основі партнерських відносин із громадськістю та публічною адміністрацією [1].

Початок реформування Національної поліції стартував у 2015 році [2]. Першим етапом було утворення нової юридичної особи – Національної поліції України (далі – НПУ) та її підрозділів, а другим – зміна внутрішньої організаційної культури поліції. Таким чином, ураховуючи важливу роль правоохоронців у стримуванні російської гібридної агресії на сході України, одним із пріоритетів політики держави має бути забезпечення належної якості роботи органів поліції на Донбасі та її подальше реформування. Поліція є одним із ключових елементів, від яких залежить успішність урядової політики реінтеграції окупованих територій.

Одним з особливо важливих документів розвитку Національної поліції України є Стратегія розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року (далі – Стратегія) [3].

У Стратегії визначено нові пріоритети подальшої роботи – створення безпечного середовища для життєдіяльності кожної людини й громадянина, підтримання публічної безпеки та порядку, протидія злочинності, дотримання прав людини, інтегроване управління кордонами, якість і доступність послуг, ефективне врядування, прозорість і підзвітність, розвиток кадрового потенціалу та соціальний захист працівників.

У Національній поліції розроблено Стратегію розвитку відомства до 2023 року. Розроблення цієї Стратегії відбувалося за участю Консультативної місії Європейського Союзу, канадських та американських партнерів.

Пріоритетними напрямками діяльності визначено удосконалення роботи у сфері забезпечення публічної безпеки [4], протидія злочинності, дотримання та забезпечення захисту прав людини. Крім того, Стратегія передбачає якісне та доступне надання поліцейських послуг, прозорість та нову форму підзвітності поліції перед громадою.

Основними критеріями оцінки діяльності НПУ, відповідно до наказу від 07.05.2018 № 449, визначено такі:

- 1) рівень довіри населення;
- 2) результати внутрішнього опитування поліцейських стосовно рівня задоволеності службою, їхньої мотивації та управлінської діяльності керівництва;
- 3) результативність та ефективність діяльності органів і підрозділів НПУ стосовно пріоритетів, визначених на рік.

Важливий крок у напрямку зміни критеріїв оцінювання – репутаційний аудит, який проводиться серед самих працівників поліції. Ми детально вивчаємо потреби поліцейських, уживаємо заходи з мінімізації факторів, які чинять негативний вплив на організацію їхньої роботи.

Визначальною особливістю поліції, яка вигідно відрізняє відомство від старої правоохоронної системи [5], є наша відкритість та підзвітність перед громадськістю.

Загалом, за даними експертних досліджень та незалежних соціологічних оцінювань, створення та розвиток НПУ визнано однією з найуспішніших вітчизняних реформ.

Сьогодні структура Національної поліції України включає такі підрозділи: патрульну поліцію, кримінальну поліцію, у тому числі кіберполіцію; органи досудового розслідуван-

ня; поліцію охорони; спеціальну поліцію; поліцію особливого призначення. З осені 2017-го активно працює поліція комунікації, або поліція діалогу, покликана «зупиняти агресивних громадян не силою, а словом».

У 2018 році на постійній основі розпочала роботу туристична поліція, яка працює до закінчення туристичного сезону.

Зараз реалізовується проєкт із реформування блоку кримінальної поліції, створено управління стратегічних розслідувань та відділ кримінального аналізу.

Інноваційним та безпрецедентним за своєю суттю є створення детективних підрозділів поліції.

У січні 2017 року Національною поліцією України спільно з міжнародними партнерами було розпочато пілотний проєкт [6] на базі Бориспільського відділу поліції Київської області, який об'єднав функції слідчих та оперативних працівників під єдине підпорядкування. Головним завданням зазначеного проєкту є створення інституту «поліцейських детективів» в органах Національної поліції України, у якому розслідування, збирання і фіксація доказів у процесуальних документах здійснюється однією особою від початку до завершення кримінального провадження, яка несе відповідальність за якість роботи, зокрема підготовку й спрямування обвинувального вироку до суду.

Також для забезпечення публічної безпеки й порядку, взаємодії з учасниками та організаторами масових заходів за рішенням Голови Національної поліції України генерала поліції першого рангу Сергія Князева в Центральному та Краматорському відділах поліції Донецької області створено сектори превентивної комунікації.

З метою ефективності організації та координації діяльності управління карного розшуку у сфері протидії груповій злочинності, виявлення, документування та притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що готують або вчинили тяжкі та особливо тяжкі насильницькі злочини на ґрунті нетерпимості та інші злочинні прояви ксенофобії, пов'язані з діяльністю окремих рухів, організацій та угруповань, наказом НПУ створено «відділ протидії груповій злочинності та розкриття злочинів, спрямованих на порушення рівноправності громадян».

Основною якісною складовою протидії злочинності є належне реагування на кожне повідомлення, що надходить до поліції. Саме тому структурна розбудова за цим напрямом стала одним із пріоритетів нашої діяльності.

Розбудова служби «102». За підтримки ОБСЄ та Фонду ООН у галузі народонаселення більшість операторів пройшли навчання європейської практики спілкування із громадянами. Централізація дзвінків громадян із мобільних телефонів стала запорукою щорічного зростання кількості звернень до поліції. Якщо за весь минулий рік ми забезпечили реагування на 9,6 млн повідомлень, то лише за 7 місяців цього року їхня кількість перевищила 6 млн.

Крім того, уже завершений процес централізації та диспетчеризації управління нарядами. На сьогодні диспетчер управляє всіма видами нарядів, включно з нарядами поліції охорони, які залучено до загальної системи реагування.

Також за сприяння МВС на допомогу поліції прийшли наряди Національної гвардії. Усі вони пройшли спеціальну підготовку й забезпечені новітнім озброєнням, сучасним технічним обладнанням (засобами відеофіксації, планшетами, приладами для визначення стану сп'яніння) та мають змогу оперативно реагувати на скоєні правопорушення.

Окремим питанням у напрямку розбудови системи реагування є розвиток та активне використання відеоспостереження. Лише з початку цього року кількість відеокамер, якими має змогу користуватися поліція, збільшилась на 8 тис. та сягнула 19 тис. Кількість «розумних» камер, які наділені функціональними можливостями розпізнавання номерів, збільшилась вдвічі (до 2 тис.).

Для протидії радикально налаштованим елементам у кожній області запроваджена «Скандинавська модель» забезпечення правопорядку під час масових заходів. З метою

зменшення напруги серед населення та покращення іміджу поліції, у кожному регіоні створено підрозділи «Поліції діалогу». Сформовано групи тактично-оперативного реагування »ТОР». Сукупно такі дії дозволили суттєво зменшити напругу під час масових заходів, у тому числі в ході президентських та парламентських виборів.

Поліція є державним органом, продуктом суспільства та залежить від розвитку суспільних відносин. Цей розвиток є перманентним (безперервним, постійним). Тому з'являються нові виклики, що обумовлюють актуальність завдань. Поставлені на порядок денний нові функції та завдання в межах чинного законодавства [7].

На рівні центрального апарату Національної поліції та керівництва МВС України актуальними визнано такі напрями діяльності поліції на 2019 рік, як:

- 1) посилення протидії окремим видам злочинів:
 - підвищення ефективності розкриття та розслідування умисних убивств, тяжких тілесних ушкоджень, кваліфікованих розбоїв, а також з ознаками серійності; злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості; злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості; виявлення, документування та перекриття каналів постачання нелегальної вогнепальної зброї, боєприпасів і вибухівки;
 - протидія наркозлочинності;
 - боротьба зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми та проти моралі;
 - протидія кіберзлочинності;
 - протидія злочинам в економічній сфері.
- 2) протидія організованій злочинності [7];
- 3) розшукова робота;
- 4) забезпечення публічної безпеки та дорожнього руху [8, 9];
- 5) запровадження інституційних змін, пов'язаних зі спрощенням досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень;
- 6) підвищення інформаційної безпеки та розвиток інформаційно-аналітичного забезпечення та кримінального аналізу;
- 7) посилення кадрового потенціалу [10].

Висновки й пропозиції. Отже, Національна поліція України як центральний орган публічної адміністрації знаходиться у стані зміни переліку принципів та стандартів, які мають визначати основи побудови та діяльності органів внутрішніх справ України як елемента публічної адміністрації: верховенства права; законності; демократії; пріоритету прав та свобод людини й громадянина; рівності (заборони дискримінації); заборони зловживання владою; справедливості; етичності; професіоналізму.

Осучаснення органів Національної поліції повинно відбуватися разом із вимогами громадянського суспільства, відповідати вимогам і запитам. Тому вкрай необхідно продовжувати дослідження органів Національної поліції як сучасного органу публічної адміністрації, який покликаний відповідати вимогам сьогодення і повною мірою задовольняти потреби наших громадян.

Список використаних джерел

1. Слободенюк І. В. Порядок створення громадських формувань з охорони правопорядку. *Науковий вісник публічного та приватного права* : зб. наук. пр. 2016. № 5. С. 225–229.
2. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19/card2#Card> (дата звернення: 01.12.2019).
3. Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року : Розпорядження КМУ від 15.11.2017 № 1023-р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-p> (дата звернення: 11.12.2019).
4. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції : Наказ МВС України від 28.07.2017 № 650. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17> (дата звернення: 04.12.2019).

5. Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії дільничних інспекторів прикордонної служби Державної прикордонної служби України та дільничних офіцерів поліції Національної поліції : наказ МВС України від 04.08.2017 № 689. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1083-17> (дата звернення: 21.11.2019).

6. Про внесення змін до Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» : Проект Закону України від 27.10.2018 № 7245. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62813 (дата звернення: 10.12.2019).

7. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 № 1835-III. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1835-14> (дата звернення: 05.12.2019).

8. Аварійність на автошляхах України. URL : <http://www.sai.gov.ua/ua/people/5.htm> (дата звернення: 16.11.2019).

9. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 червня 2017 р. № 481-р. *Урядовий кур'єр*. 27.07.2017. № 138.

10. Комітет Міністрів державам-учасницям Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики» (ухвалена Комітетом міністрів 19 вересня 2001 року на 765-му засіданні заступників міністрів). *Верховна Рада України*. URL : <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/recl.pdf> (дата звернення: 07.12.2019).

Григоренко Алексей Викторович,
соискатель
(Донецкий юридический институт, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2847-6898>

НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИЦИЯ УКРАИНЫ КАК СОВРЕМЕННЫЙ ОРГАН ПУБЛИЧНОЙ АДМИНИСТРАЦИИ

В статье анализируется Национальная полиция Украины как современный правоохранительный орган, ориентированный на предоставление сервисно-правовой помощи гражданам на территории обслуживания. Эффективная работа полиции зависит от выполнения ценностей, которые заложены в основу реформирования Национальной полиции: честность, преданность, профессионализм. Понимание и выполнение ценностей закладывает фундамент в деятельности работы органов полиции и обеспечения выполнения приоритетных направлений деятельности Национальной полиции в целом.

Ключевые слова: Национальная полиция; публичная администрация; реформирования; ценности; приоритетные направления; стратегия развития; противодействие преступности; структура полиции.

Grigorenko Oleksiy,
graduate student
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2847-6898>

NATIONAL POLICE OF UKRAINE AS A MODERN PUBLIC ADMINISTRATION BODY

The article analyzes the National Police of Ukraine as a modern law enforcement agency focused on providing legal assistance to citizens in the service area. The effective work of the police depends on the fulfillment of the values that underpin the reform of the National Police: honesty, dedication, professionalism. Understanding and fulfilling the values lays the foundation in the work of the police and ensuring the implementation of priority areas of the National Police as a whole. The reform of the law enforcement system of Ukraine is connected with the contemporary social changes that our country is experiencing. But despite the armed conflict in which Ukraine found it, the priority area of work for the National Police remains the protection of human rights and freedoms, combating crimes, maintaining public security and order in the best European traditions through partnership with the public and public administration. The National Police has developed an Office Development Strategy for 2023. The Strategy was developed with the participation of the European Union Consultative Mission, the Canadian and US partners. Improvement of work in the field of public security, counteraction to crime, observance and protection of human rights are identified as priority areas of activity. In addition, the Strategy envisages quality and accessible police services, transparency and a new form of police accountability to the community. The main criteria for evaluating the activities of the NPS are the following: 1) the level of confidence of the population as the main criterion; 2) results of internal polls of police officers regarding the level of satisfaction with the service, their motivation and management activity of the management; 3) the effectiveness and efficiency of the activities of the NPS bodies and departments in respect of the priorities

set for the year. An important step in changing the evaluation criteria is a reputation audit conducted by police officers themselves. We study in detail the needs of police officers, and take measures to minimize the factors that have a negative impact on the organization of their work. The defining feature of the police, which distinguishes the agency from the old law enforcement system, is our openness and accountability to the public. Overall, according to expert research and independent sociological evaluations, the creation and development of the NPS has been recognized as one of the most successful domestic reforms.

Key words: National police; public administration; reform; values; priority areas; development strategy; crime counteraction; police structure.

Надійшла до редколегії 13.12.2019

удк: 342.951

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-56-64>

Лелеко Андрій Миколайович,

аспірант

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9306-2355>

ІНСТИТУТ «МІГРАЦІЙНОГО РЕЖИМУ» В СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

У статті висвітлено думки окремих дослідників у галузі загальної теорії права та теорії адміністративного права стосовно підходів до розуміння категорії «міграційний режим». Викладені думки, вважаємо, характеризують сучасний стан дослідження вказаного інституту саме в сучасній вітчизняній адміністративно-правовій доктрині. Проілюстровано контраверсійність наукових підходів та акцентовано увагу на доцільності впровадження в адміністративно-правову науку загальноновизнаних теоретико-правових підходів. Проаналізовано наукові дослідження в цій сфері, які сьогодні є центральними в контексті поглиблення знань про міграційні процеси та відповідні режими. Зазначено, що поняття «правовий режим», «адміністративно-правовий режим» та «міграційний режим» характеризують передусім специфіку правового регулювання певної сфери суспільних відносин, яка набуває свого прояву в закріпленні правового статусу не тільки суб'єктів, наділених владними повноваженнями, а й всіх інших учасників цих відносин.

Ключові слова: наукове дослідження; адміністративно-правова доктрина; правовий режим; адміністративно-правовий режим; міграційний режим.

Постановка проблеми. У науці адміністративного права сьогодні виникає низка проблем теоретичного характеру, що, на нашу думку, унеможливають або принаймні гальмують подальший розвиток як самої адміністративно-правової науки, так і вдосконалення міграційного законодавства України.

Розв'язання будь-яких галузевих правових питань, на наше переконання, доцільно розпочинати з їхнього уточнення на фундаментальному юридичному рівні. У цьому контексті виникає необхідність дослідження категорії «правовий режим» у межах загальної теорії держави й права. Адже саме ця наука найбільш широко використовує вказану дефініцію: поняття «режим» набуло найбільшого використання як стосовно держави («державний (політичний) режим»), так і стосовно права («правовий режим») [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом глибина теоретичного опрацювання та ступінь наукової розробки проблем адміністративно-правового регулювання порядку переміщення фізичних та юридичних осіб в умовах спеціальних правових режимів у специфічних соціально-політичних обставинах у науковому світі здобуває все більшої зацікавленості. Дослідженнями в цій сфері займалися багато науковців, які так чи інакше у своїх працях частково вирішували дискусійні та проблемні питання.

Незважаючи на наведені аргументи, слід зазначити, що багато сфер функціонування Української держави в сучасних складних внутрішніх і зовнішніх умовах, під час реформування різних сфер життя суспільства залишаються за межами наукового аналізу, зокре-

ма порядок пересування осіб під час проведення Операції об'єднаних сил та інших особливих заходів. Тому, переконані, існує потреба в комплексному адміністративно-правовому аналізі інституту «міграційного режиму». Це й зумовлює **актуальність** запропонованого дослідження.

У зв'язку із цим, **метою статті** є аналіз стану досліджень інституту «міграційного режиму» для подальшої розробки конкретних пропозицій з удосконалення механізму адміністративно-правового регулювання порядку переміщення осіб в умовах специфічних обставин, що можуть виникнути в державі.

Виклад основного матеріалу. У контексті зазначеної проблематики дослідження необхідно зауважити, що у своїх наукових дослідженнях, які були присвячені аналізу поняття «правовий режим», наприклад, І. О. Соколова намагається провести чітку змістовну межу між категоріями «правовий режим», «управління», «державна влада», «політичний режим», «соціальний режим», «механізм правового регулювання», «правовий стан», «система права». При цьому авторка помічає, що поняття «правовий режим» знайшло широке використання в юридичній науці практично в усіх її галузях і напрямках стосовно характеристики певних суб'єктів права або різновидів юридичної діяльності. На її думку, активне застосування цього поняття в чинному законодавстві є обґрунтованим. Водночас І. О. Соколова підкреслює, що сучасний стан розробки концепції правового режиму в юридичній науці характеризується істотними розбіжностями, фрагментарністю або навіть контраверсійністю в розумінні сутності та змісту її основного поняття, що зумовлено багатоаспектністю змісту правових відносин, які відображаються поняттям «правовий режим» [2, с. 8].

На багатоаспектність поняття «правовий режим» звертає увагу й О. І. Миколенко. До того ж дослідник зазначає, що в юридичній науці постійно виникають ситуації, коли один і той же термін несе різне змістовне навантаження залежно від низки факторів – контексту роботи, особливостей авторського підходу тощо. Це, на думку вченого, частково пояснює і обмежену кількість комплексних наукових праць стосовно розуміння і визначення правового режиму в теорії держави й права [3, с. 217].

Якщо звернутися до визначень правового режиму, які пропонує нам загальна теорія права, то можна зробити висновок про їхні суттєві розбіжності.

Дуже часто «правовий режим» визначається як «соціальний режим певного об'єкта, закріплений правовими нормами й забезпечений сукупністю юридичних засобів» [4]. У цьому випадку мова йде, зокрема, про режим заповідних територій і об'єктів, режим у слідчих ізоляторах тощо. Тобто визначення правового режиму обмежується так званими «спеціальними режимами», які встановлюються державою на відповідних об'єктах.

Так, В. Е. Разуваєв характеризує правовий режим як особливий порядок правового регулювання, установлений державою у вигляді правових норм і забезпечений силою державного примусу [5]. Схожу позицію висловлює С. С. Алексеев, який теж розуміє під правовим режимом порядок регулювання і комплекс правових способів, але акцентує увагу на тому, що таке правове регулювання характеризується особливим поєднанням дозволів, що взаємодіють, заборон та зобов'язань і створює, на його думку, особливу спрямованість правового регулювання [6, с. 213].

Не ставлячи під сумнів вагомий внесок названих вище дослідників у загальноправову та адміністративно-правову доктрину, зауважимо, що запропоновані визначення, на жаль, не конкретизують позицію вчених щодо існування та функціонування, наприклад, галузевих режимів чи режимів на рівні правових інститутів. Ці визначення рівною мірою можна використовувати як на галузевому, так і на міжгалузевому рівнях правового регулювання, а також і на рівні окремих об'єктів, що потребують особливого правового регулювання з боку держави. Також у запропонованих визначеннях під час характеристики правового режиму акцент робиться на методах, способах та типах правового регулювання, але не

враховується специфіка суспільних відносин, що, зі свого боку, може бути чинником збільшення або звуження об'єму їхнього правового статусу.

Унікаючи громіздких визначень правового режиму та розуміючи, що розкрити зміст цього поняття одним реченням неможливо, А. С. Васильєв, В. В. Іванов, О. В. Малько, К. В. Шундіков пропонують розглядати правовий режим як складне юридичне утворення, що визначає порядок правового регулювання, який, відповідно, виражається в певному поєднанні правових засобів і створює бажаний суспільний стан і конкретний ступінь сприятливості або несприятливості для задоволення інтересів суб'єкта [7]. Тобто автори запропонованого визначення, хоча й зосереджують свою увагу загалом на особливостях правового регулювання, усе ж підкреслюють, що розкрити зміст поняття «правовий режим» можливо лише через характеристику його чисельних елементів.

Найбільш об'ємне за своїм змістом авторське визначення поняття «правовий режим» запропонувала І. О. Соколова, яка вважає, що правовий режим – це невід'ємна властивість влади, її устрою та функціонування, соціальної спрямованості [2, с. 9]. Чому правовий режим є властивістю влади, а не, наприклад, засобом її реалізації, авторка не пояснює. До того ж запропоноване визначення, у порівнянні з іншими, що були наведені вище, взагалі не розкриває, на нашу думку, змісту поняття «правовий режим».

Разом з тим І. О. Соколова пропонує і так званий юридичний підхід до визначення правового режиму. У цьому сенсі правовий режим, на її думку, це специфічний регулятивний вплив на суспільні відносини, що підлягають правовій регламентації, і при якому за допомогою різних юридичних засобів передусім установлюється особливий порядок законодавчого регулювання певного виду діяльності суб'єктів права [2, с. 7]. Це визначення найбільш повно розкриває зміст поняття «правовий режим», адже акцентується увага не тільки на особливостях методу правового регулювання, а й на специфіці його предмета та статусі учасників суспільних відносин.

Отже, наведений аналіз свідчить про велику палітру думок, запропонованих у спеціальній літературі стосовно змісту дефініції «правовий режим» та її місця в теоретико-правовому категоріальному апараті.

Представники адміністративно-правової науки довгий час зосереджувалися виключно на так званих «спеціальних режимах», що розповсюджені в адміністративно-політичній та господарській сферах адміністративно-правового регулювання і публічного адміністрування. Наприклад, в адміністративно-політичній сфері розкривалися зміст та особливості реалізації «режиму надзвичайного стану» (А. В. Басов, С. О. Магда), «режимів паспортизації та реєстрації фізичних осіб» (Л. Л. Коробочкіна, О. О. Семіног), «режиму обігу зброї» (О. М. Бокій) тощо. У господарській сфері адміністративно-правового регулювання і публічного адміністрування розкривалися зміст та особливості регулювання «режиму транзиту» (К. В. Бережна), «режиму детінізації відносин» (С. П. Позня) тощо.

Водночас в адміністративно-правовій науковій літературі, на нашу думку, недостатньо відображеними залишаються питання розкриття змісту та видів адміністративно-правових режимів, хоча слід зазначити, що відповідні наукові розробки існують (В. В. Белевцева, Т. П. Мінка, В. Я. Настюк та ін.).

Підкреслюючи значний внесок згаданих досліджень у розвиток адміністративно-правової доктрини, зауважимо, що одна їхня частина розвиває в межах науки адміністративного права вже наявні в загальній теорії права концепції правового режиму (В. В. Белевцева, С. С. Маїлян).

Інші праці із проблем адміністративно-правових режимів гармонійно поєднують наукові здобутки теорії права та досвід правозастосовної діяльності органів публічної адміністрації. Тобто теоретичні напрацювання не відкидаються, а, навпаки, суттєво переосмислюються і доповнюються з урахуванням особливостей адміністративно-правового регулювання та правозастосовної діяльності компетентних органів в Україні. Такі праці, до яких належать наукові дослідження Т. П. Мінки, С. В. Поповчука, В. Б. Рушайла та інших уче-

них, сприяють, поза сумнівом, розвитку адміністративно-правової доктрини в контексті поглиблення знань про адміністративно-правові режими.

Так, цікаву й водночас суперечливу концепцію адміністративно-правових режимів, яка будується на декількох основних тезах, запропонував С. К. Поповчук. По-перше, адміністративно-правові режими, як і будь-які правові режими, є штучно створеними державою реальними правовими засобами із системою суб'єктів, об'єктів, умов та обставин часу й місця (території), процедур. По-друге, адміністративно-правовий режим – це комплекс суспільних відносин певного виду діяльності, закріплений юридичними нормами й забезпечений сукупністю організаційно-правових засобів. Їхній зміст визначається через об'єкт та предмет адміністративно-правового режиму. По-третє, варто розрізняти об'єкт і предмет правового режиму. Об'єктом адміністративно-правових режимів є суспільні відносини, спрямовані на запобігання та подолання системних негативних явищ у тих сферах адміністративно-правового регулювання, де виникає висока ймовірність чи безпосередня загроза життю, здоров'ю, честі та гідності громадян і невіддільних юридичних осіб, з метою недопущення, усунення чи мінімізації негативних для відповідної кількості осіб діянь і подій [9].

У запропонованій концепції адміністративно-правових режимів є, на нашу думку, як беззаперечні, так і спірні аспекти. До перших можна зарахувати авторське ствердження, що суспільні відносини, які регулюються адміністративно-правовим режимом, визначають специфіку адміністративно-правового регулювання, а не навпаки. Ми погоджуємося з такою позицією, зважаючи на те, що під час характеристики адміністративно-правових режимів науковці дуже часто надають перевагу методам, способам і типам правового регулювання, не помічаючи саме суспільні відносини та їхню специфіку.

Що ж тоді визначає специфіку адміністративно-правових режимів, суспільні відносини, які необхідно врегулювати, чи сукупність правових засобів, за допомогою яких держава регулює певну сферу суспільних відносин? Вважаємо, що адміністративно-правове регулювання окреслює специфіку суспільних відносин тією ж мірою, якою суспільні відносини визначають специфіку адміністративно-правового регулювання. Процес впливу один на одного є взаємним.

Тому не можемо повністю погодитися з позицією С. К. Поповчука стосовно специфічності адміністративно-правового регулювання, зокрема в межах міграційного режиму, яка зумовлена виключно міграційними відносинами, що склалися всередині країни та у світі загалом. Міграційні відносини не є статичним явищем у суспільстві, а тому їхнє формування і розвиток зумовлений, у тому числі й відповідним набором правових засобів, що передбачає міграційне законодавство.

Підходи С. К. Поповчука містять ще низку контраверсійних, на нашу думку, положень. Серед них такі:

1) дослідник стверджує, що правові режими є штучно створеними державою правовими засобами. Загальновизнаним постулатом загальної теорії права є те, що правова система України та її система права є об'єктивними. Пояснюється це щонайперше об'єктивною потребою виникнення тих чи інших правових норм у суспільстві. Правові режими, зі свого боку, є складовою частиною як національної правової системи, так і системи права України. Тому стверджувати, що правові режими є штучним утворенням держави, автоматично означає визнання загалом штучним утворенням держави й самого права, яке виникло для задоволення її інтересів. Штучними можуть бути лише класифікації адміністративно-правових режимів, бо такі класифікації є результатом наукової діяльності людей. Саме тому будь-яка наукова класифікація і має суб'єктивний характер;

2) учений переконаний, що правовий режим – це, як правило, специфічний вид правового регулювання, виражений у своєрідному комплексі правових зобов'язань і правових обмежень. Але також С. К. Поповчук наголошує, що адміністративно-правовий режим – це комплекс суспільних відносин певного виду діяльності. Також в одному випадку зміст

правових засобів, які входять до адміністративно-правового режиму, він розкриває через поняття об'єкта і предмета режиму, а в іншому – зараховує до елементів юридичної структури адміністративно-правового режиму регламентацію діяльності, систему дозволів, реєстраційну діяльність, облік, контроль, пряму заборону, заходи адміністративного примусу.

Зважаючи на те, що наука адміністративного права є галузевою юридичною, усі явища, які потрапляють у поле її зору, необхідно розглядати саме із правових позицій, а не соціологічних, політичних чи будь-яких інших. Не можна в одному випадку стверджувати, що правовий режим – це суспільні відносини, а в іншому – робити висновки про правовий режим як специфічний вид правового регулювання.

Елементи ж, які складають зміст адміністративно-правового режиму, безсумнівно, повинні бути чітко визначені й обґрунтовані. Тому аналіз об'єкта та предмета адміністративно-правових режимів вважаємо таким, що не має методологічного значення і не сприяє формулюванню висновків, які б розвивали теорію адміністративного права та позитивно позначилися на розвитку адміністративного законодавства й ефективності правозастосовної діяльності органів публічної адміністрації;

3) також С. К. Поповчук акцентує увагу на тому, що адміністративно-правові режими виникають там, де необхідно запобігти чи протидіяти системним негативним явищам у суспільстві. Тобто вся концепція адміністративно-правових режимів звелася до закріплення в чинному законодавстві України спеціальних режимів, основна мета створення яких – протидія злочинності, охорона публічного порядку та захист національної безпеки. Адміністративне право теж можна розглядати як один із галузевих правових режимів. Звідси впливає, що основна мета створення і функціонування адміністративного права – це охорона публічного порядку, захист національної безпеки та протидія протиправним посяганням. Переконані в тому, що правовий режим не можна пов'язувати виключно з екстремальними ситуаціями, що виникають чи можуть виникнути в суспільстві. Основні цілі будь-якої галузі права – це, по-перше, закріплення за допомогою юридичних засобів уже наявних суспільних відносин, по-друге, стимулювання тих суспільних відносин, що вже існують та відповідають загальним інтересам суспільства, по-третє, створення умов для виникнення і розвитку нових форм суспільних відносин і, по-четверте, вилучення із практики соціально небезпечних відносин. Тобто всі перераховані цілі притаманні й адміністративно-правовим режимам.

Т. П. Мінка запропонувала власну авторську концепцію правового режиму адміністративного права, на підставі якої визначила зміст чинних в Україні адміністративно-правових режимів [10]. Авторка визнає правовий режим адміністративного права як правову форму функціонування відносин, що складають предмет адміністративного права і які забезпечуються комплексом правових способів, типів та методів адміністративно-правового регулювання. Свій підхід дослідниця будувала не тільки на основі представлених в теорії права уявлень про правовий режим, а й опираючись на вже відомі думки вчених про зміст та види адміністративно-правових режимів.

Певний вплив на розвиток вітчизняної наукової думки стосовно адміністративно-правових режимів здійснили дослідження В. Б. Рушайла. Він констатує, що у змісті адміністративно-правового режиму слід виділяти таке:

- цільову спрямованість;
- правові принципи;
- об'єкти адміністративно-правового регулювання;
- юридичний стан суб'єктів;
- адміністративно-правовий інструментарій [11].

Незважаючи на те, що ми не повною мірою погоджуємося з окремими висновками, запропонованими згаданим ученим, зокрема з переліком елементів адміністративно-правового режиму, усе ж саме його методику дослідження вважаємо найбільш прийнятною для вивчення міграційного режиму в Україні. Зміст великої кількості наукових праць,

на жаль, будується за такою схемою: 1) спочатку надається перелік думок декількох авторитетних учених із приводу елементів змісту адміністративно-правових режимів, 2) потім одразу пропонується авторський висновок стосовно кількості й найменування цих елементів. Це означає, що в наукових працях відсутні обґрунтування власної авторської позиції, критичний аналіз думок інших учених, а також інформація про те, яким чином науковець дійшов своїх висновків. Творчі висновки В. Б. Рушайла якраз і вирізняються тим, що існування кожного елемента у змісті адміністративно-правового режиму детально обґрунтовується.

Продовжуючи аналіз інституту «міграційного режиму» в сучасній адміністративно-правовій доктрині, зазначимо, що адміністративне законодавство широко використовувало й використовує поняття «режим» та «правовий режим», не маючи для цього достатнього теоретичного підґрунтя, що сприяє виникненню неузгоджених та суперечливих визначень, і може кваліфікуватися як недотримання правил юридичної техніки.

Передусім слід зважати, що Конституція України дуже часто використовує поняття «режим» чи «правовий режим», не розкриваючи його зміст. Наприклад, у ст. 92 закріплюється, що:

- виключно законами України визначаються правовий режим власності (п. 7); правовий режим державного кордону (п. 18); правовий режим воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації (п. 19);
- виключно законами України встановлюється порядок утворення і функціонування вільних та інших спеціальних зон, що мають економічний чи міграційний режим, відмінний від загального (п. 8).

Позитивним є лише те, що термін «міграційний режим» є не тільки результатом вигадок чи уявлень учених, а офіційно закріплений у чинному законодавстві на рівні Конституції.

Окрім Конституції, чинне законодавство України передбачає ще такі адміністративно-правові режими:

- режим надзвичайного стану (Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану»);
- режим державної служби (Закон України «Про державну службу»);
- митний режим (Митний кодекс України) та ін.

Аналіз свідчить, що в більшості нормативно-правових актів законодавець, використовуючи термін «режим», не пропонує визначення адміністративно-правового режиму та не розкриває його зміст. Наприклад, у Законі України «Про державну службу» згадується поняття «режим державної служби», але його наповнення залишається незрозумілим.

Іноді законодавець розкриває зміст окремих понять через термін «особливий правовий режим». Наприклад, саме так законодавець визначає надзвичайний і воєнний стан у Законах України «Про правовий режим воєнного стану» та «Про правовий режим надзвичайного стану». Виходить, законодавець отожднює поняття «правовий стан у вигляді надзвичайного чи воєнного стану» з поняттям «правовий режим».

На цю помилку з точки зору формальної логіки звертає увагу О. І. Миколенко. Він коментує: «Якщо поняття «правовий режим» і «правовий стан» є синонімами, то тоді алогічно виглядають назви вже вказаних нами законів» [3, с. 108]. Ми погоджуємося з ученим у тому, що поняття «правовий режим» і «правовий стан», хоча і є близькими за значенням і в багатьох випадках дійсно можуть без перешкод уживатись як синоніми, усе ж таки мають певні відмінності.

Є випадки, коли поняття «особливий режим» законодавець визначає через категорію «особливий правовий режим». І взагалі складається враження, що термін «особливий правовий режим» є таким, що однозначно сприймається пересічними громадянами, посадовими особами та науковцями, а тому не потребує свого змістовного розшифрування.

Предметом адміністративно-правових наукових досліджень найчастіше виступали «міграційні процеси», «державна міграційна політика», «міграційне право», «міжнародне співробітництво з питань міграції», тоді як «міграційний режим» сьогодні не зосередив на

собі уваги науковців, хоча сучасні соціально-політичні обставини складають для цього всі підстави.

Міграційний режим потрапив у коло наукових пошуків В. М. Снігур, набувши статусу самостійного предмета відповідного наукового дослідження [12]. Саме цей автор здійснив більш ґрунтовний розгляд категорії «міграційний режим» як засобу реалізації міграційної політики в Україні, зосередивши увагу на вирішенні двох основних завдань:

- довести, що міграційний режим є видом адміністративно-правових режимів;
- аргументувати позицію, згідно з якою міграційний режим є структурою, що включає три елементи: 1) систему правових актів, що є основою функціонування цього механізму; 2) організаційно-структурні формування; 3) організаційно-правові методи й способи, які забезпечують функціонування названого механізму.

Поділяючи загалом позицію В. М. Снігур, дозволимо собі не погодитися з окремими її положеннями.

По-перше, автор, характеризуючи міграційний режим, перебільшує, на нашу думку, роль держави та її органів як основних суб'єктів міграційних відносин в Україні і майже нівелює значення фізичних осіб – учасників цих відносин. Тобто під час характеристики організаційно-структурних формувань учений зосереджує свою увагу на системі й компетенції органів публічної адміністрації, які реалізують міграційну політику в державі та здійснюють свої повноваження у сфері міграційних відносин [12, с. 52–126], а під час характеристики організаційно-правових методів та способів, що забезпечують функціонування міграційного режиму, обмежився виключно характеристикою заходів адміністративного примусу [12, с. 129–172].

Отже, громадяни України, іноземці та особи без громадянства, відповідно до такої концепції міграційного режиму, виступають лише об'єктами правового впливу й не представлені як учасники міграційних правовідносин, що реалізують свої права, свободи та обов'язки, у тому числі й через запроваджені законодавством адміністративні процедури. По суті, відбулася прив'язка поняття «міграційний режим» до правотворчої і правозастосовної діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері міграційних відносин.

По-друге, В. М. Снігур висловлює впевненість у тому, що основне в адміністративно-правовому режимі, зокрема й міграційному, – це попередження або ускладнення злочинної діяльності у сфері забезпечення державної і публічної безпеки [12, с. 16].

З цим також важко погодитись, адже ми вважаємо, що головне в міграційному режимі – урахування специфіки суспільних відносин, які необхідно врегулювати. Така специфіка дійсно може бути відображена через закріплення в чинному законодавстві додаткових заходів Національної безпеки. Яскравим прикладом цього є режим воєнного стану (Закон України «Про правовий режим воєнного стану»), який уводиться в разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності. Коли ж ідеться про інші види адміністративно-правових режимів, серед яких особливе місце займає міграційний режим, то слід визнати той факт, що встановлення таких режимів спрямоване насамперед на забезпечення прав і свобод людини та громадянина, у тому числі й шляхом запровадження відповідних обмежень чи заборон.

Висновки. Переконані, що поняття «правовий режим», «адміністративно-правовий режим» та «міграційний режим» передусім характеризують специфіку правового регулювання певної сфери суспільних відносин, яка набуває свого прояву в закріпленні правового статусу не тільки суб'єктів, наділених владними повноваженнями, а й всіх інших учасників цих відносин.

Підводячи підсумок аналізу стану дослідження інституту «міграційного режиму» в сучасній адміністративно-правовій доктрині, можна із впевненістю казати про те, що наукова думка у сфері вітчизняного адміністративного права не вперше стикається із цією категорією. Вона неодноразово користувалась увагою дослідників, але з огляду на її особли-

ву актуальність потребує продовження відповідних наукових пошуків. Дослідження інституту «міграційного режиму» з урахуванням сучасних специфічних обставин, що склалися в окремих регіонах України, надасть змогу значно підвищити ефективність правового регулювання в цій сфері.

Отже, категорія «міграційний режим» потребує сьогодні свого осмислення в науці адміністративного права, тобто визначення свого змісту, системних та структурних елементів, а також місця в системі адміністративно-правових режимів.

Список використаних джерел

1. Юридична енциклопедія. У 6 т. Т. 3 / під ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана», 2001. 736 с.
2. Соколова І. О. Правовий режим: поняття, різновиди, особливості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2011. 25 с.
3. Миколенко О. І. Теорія адміністративного процедурного права : монографія. Харків : Бурун Книга, 2010. 336 с.
4. Супруновський А. І. Доктринальні проблеми дослідження міграційних процесів. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1 (39). С. 87–90.
5. Разуваєв В. Е. Міграційне право у системі адміністративного права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 19 с.
6. Алексеев С. С., Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : курс лекций. Москва : Юрид. лит., 1997. 400 с.
7. Державне управління: основи теорії, історія і практика : навчальний посібник / за заг. ред. П. І. Надолішнього, В. Д. Бакуменка. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. 394 с.
8. Мельник Р. С. Система адміністративного права України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2010. 415 с.
9. Поповчук С. К. Міжнародно-правова практика введення адміністративно-правових режимів. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2009. Вип. 3. С. 194–201.
10. Мінка Т. П. Поняття правового режиму адміністративного права. *Форум права*. 2012. № 1. С. 639–643.
11. Рушайло В. Б. Специальные административно-правовые режимы в сфере обеспечения общественной безопасности : монография. Москва : Компания Спутник+, 2003. 153 с.
12. Снігур В. М. Міграційний режим в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2008. 206 с.

Лелеко Андрей Николаевич,
аспирант
(Донецкий юридический институт МВД Украины,
г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9306-2355>

ИНСТИТУТ «МИГРАЦИОННОГО РЕЖИМА» В СОВРЕМЕННОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ ДОКТРИНЕ

В статье освещены мнения отдельных исследователей в области общей теории права и теории административного права в отношении подходов к пониманию категории «миграционный режим». Изложенные мысли, по мнению автора, характеризуют современное состояние исследованности указанного института именно в современной отечественной административно-правовой доктрине. Проиллюстрирована контраверсионность научных подходов и акцентировано внимание на целесообразности внедрения в административно-правовую науку общепризнанных теоретико-правовых подходов. Проанализированы научные исследования в этой сфере, которые сегодня являются центральными в контексте углубления знаний о миграционных процессах и соответствующих режимах. Указано, что понятие «правовой режим», «административно-правовой режим» и «миграционный режим» характеризуют прежде всего специфику правового регулирования определённой сферы общественных отношений, которая проявляется в закреплении правового статуса не только субъектов, наделённых властными полномочиями, но и всех остальных участников этих отношений.

Ключевые слова: научное исследование; административно-правовая доктрина; правовой режим; административно-правовой режим; миграционный режим.

Leleko Andriy,

aspyrant

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9306-2355>

INSTITUTE OF «MIGRATION REGIME» IN MODERN DOMESTIC ADMINISTRATIVE LEGAL DOCTRINE

The article highlights the views of individual researchers in the field of general law theory and administrative law theory regarding approaches to understanding the category of «migration regime». The views expressed, in the opinion of the author, characterize the current state of research of the said institute precisely in the current domestic administrative and legal doctrine. In recent years, the depth of theoretical study and the degree of scientific development of the problems of administrative and legal regulation of the order of movement of individuals and legal entities under special legal regimes in specific socio-political circumstances in the scientific world is gaining increasing interest. Many scholars have been engaged in research in this field who, in one way or another, in their works partially solved discussion and problematic issues. Despite the above arguments, the author notes that many spheres of functioning of the Ukrainian state in modern complex internal and external conditions, while reforming various spheres of society, remain outside the scientific analysis, in particular the order of movement of persons during the operation of the joint forces and others special measures. Therefore, there is a need for a comprehensive administrative and legal analysis of the Migration Regime Institute. The controversy of scientific approaches is illustrated and attention is paid to the expediency of introducing the generally accepted theoretical and legal approaches into the administrative and legal science. Scientific research in this area is analyzed, which is central today in the context of deepening knowledge about migration processes and related regimes. It is noted that the notions of «legal regime», «administrative-legal regime» and «migration regime» characterize, first of all, the specifics of legal regulation of a certain sphere of social relations, which becomes manifest in the consolidation of legal status not only of the entities empowered with power, as well as all other participants in this relationship.

Key words: scientific research; administrative-legal doctrine; legal regime; administrative-legal regime; migration regime.

Надійшла до редколегії 21.11.2019

удк: 35.072.2:35.078.3

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-65-69>

Ткаченко Юрій Сергійович,

здобувач

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8582-1726>

ВЗАЄМОДІЯ ІНСТИТУЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА З ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Статтю присвячено системі контрольного механізму як засобу взаємодії органів публічної адміністрації та інституцій громадянського суспільства в сучасних умовах децентралізації. Найбільш чітко таке завдання актуалізується в період економічної кризи та політичного протистояння, характерного для сучасного розвитку держави. Важлива роль у виконанні цього завдання належить органам державної влади, особливо у сфері публічного адміністрування. До того ж не менш важливим є забезпечення законності в діяльності самої публічної адміністрації, оскільки така діяльність безпосередньо пов'язана із забезпеченням реалізації законодавчо закріплених прав, свобод і законних інтересів учасників суспільних відносин; обмеженнями; заборонами та примусом.

Ключові слова: адміністрація; публічна адміністрація; адміністративна реформа; контрольний механізм; взаємодія; громадський контроль; громадське суспільство; державне управління; принцип централізації; контроль; контрольна діяльність.

Актуальність теми. У процесі формування сучасної системи публічного адміністрування мають поєднуватися не тільки вимоги ефективності та прозорості функціонування, а й сама ця система повинна бути здатною до широкої співпраці із суспільством, адже тільки за цих умов можна говорити про служіння державної виконавчої влади суспільству, а не навпаки – про служіння суспільства інтересам держави та її посадових осіб. Саме тому процес адміністративної реформи є одночасною адаптацією системи державного управління до таких форм існування та функціонування, коли у своїй діяльності вона має враховувати факт існування громадянського суспільства, з яким повинна співпрацювати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дотепер проблема взаємодії органів публічного адміністрування та громадянського суспільства майже не була предметом адміністративно-правової уваги вітчизняного законодавця. Водночас саме взаємодія із громадськими інституціями над діями виконавчої влади сприймалася не як певна реальність функціонування будь-якої сучасної адміністративної системи (незалежно від того, чи то йдеться про систему виконавчої влади загалом, чи лише про її окремі рівні та ланки), а як загальнотеоретичне положення, яке ніхто не прагнув реалізувати чи забезпечити в адміністративно-правовій сфері.

Дослідження цієї наукової проблематики здійснювалися в наукових доробках С. Брателя та С. Кушніра, окремі аспекти контрольного механізму були розглянуті в роботах таких учених, як О. Андрійко, О. Бандурка, Ю. Барабаш, Ю. Битяк, В. Гарашук, Л. Наливайко та ін. Внесок цих учених у дослідження різних аспектів контрольного механізму як засобу взаємодії органів публічної адміністрації та інституцій громадянського су-

спільства є вагомим, а деякою мірою став фундаментом для проведення подальших наукових розробок.

Мета статті – здійснення системного аналізу питання взаємодії органів публічної адміністрації та інституцій громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Серед сучасних юристів-науковців співіснують два прямо протилежні погляди на питання аналізу контролю над виконавчою владою з боку громадських організацій. Відповідно до першого з них, питання громадського контролю над процесом функціонування органів виконавчої влади та здійснення ними повноважень державного управління складають невід'ємну частину загальних адміністративно-правових досліджень проблематики контролю у сфері державного управління і посідають рівноправне місце разом із питаннями внутрішнього контролю і контролю з боку органів місцевого самоврядування. У цьому плані поняття законності в системі державного управління тлумачиться широко, оскільки воно включає в себе не лише внутрішній контроль у сфері виконавчої влади та зовнішній контроль над виконавчою владою з боку інших органів державної влади та окремих посадових осіб, а й такі види контролю законності, як контроль з боку об'єднань громадян [1] та контроль з боку органів місцевого самоврядування [2].

Згідно з іншим підходом, питання громадського контролю над органами публічного адміністрування та їхніми посадовими особами не належать до предмета адміністративного права, оскільки в такому разі органи державного управління і насамперед виконавчої влади виступають не суб'єктами, а об'єктами контролю, що своєю чергою вже не дозволяє зараховувати цю форму контролю до загальної системи засобів забезпечення принципу законності в державному управлінні.

Тут свідомо акцентувалась увага на цій розбіжності, оскільки залежно від того, яка саме позиція підтримується, слід зробити чіткий висновок стосовно включення або вилучення тематики контролю з боку громадських організацій над діями публічних адміністрацій зі сфери адміністративно-правової науки. Коректнішою та науково більш плідною є все ж таки перша позиція, якщо при цьому спиратися на визначення предмета адміністративного права, що воно не є, так би мовити, «внутрішнім» правом виконавчої влади, а включає регулювання значно ширшого кола відносин, у тому числі й контроль над адміністрацією, а також правовідносини, які формуються у процесі захисту громадян від сваволі адміністративної влади.

Саме тому, продовжуючи аналіз і поширюючи його на питання громадського контролю над органами публічного адміністрування, убачається, що тим самим автор не тільки не виходить за межі тематики адміністративного права, але, навпаки, надає самому поняттю адміністративного права більш сучаснішого звучання, яке кореспондує як позиції багатьох провідних фахівців, так і тому його розумінню, яке було надано в Концепції адміністративної реформи [3].

Найбільш чітко таке завдання актуалізується в період економічної кризи та політичного протистояння, характерного для сучасного розвитку держави. Важлива роль у виконанні цього завдання належить органам державної влади, особливо у сфері публічного адміністрування. Разом із тим не менш важливим є забезпечення законності в діяльності самої публічної адміністрації, оскільки така діяльність безпосередньо пов'язана із забезпеченням реалізації законодавчо закріплених прав, свобод і законних інтересів учасників суспільних відносин; з обмеженнями; заборонами та примусом. Від належного виконання органами публічної адміністрації завдань, функцій і повноважень значною мірою залежить стан не тільки законності, а й правопорядку в державі [4].

Законність у правовій демократичній державі повинна передусім розглядатися як засіб захисту прав, свобод і законних інтересів учасників суспільних відносин. Вона повинна забезпечувати охорону законних прав і свобод громадян від свавілля як самої держави, так і її органів, посадових осіб. Від стану законності залежать ступінь свободи особи, реальність її прав і свобод, рівень демократії [5].

Особливість режиму законності в діяльності органів публічної адміністрації полягає в тому, що, з одного боку, виконуючи властиві їм функції та завдання, вони послідовно забезпечують законність у державі. З іншого боку, сама діяльність органів публічної адміністрації базується на суворому дотриманні Конституції, законів і підзаконних актів [6].

Проблемам законності присвятили роботи представники науки загальної теорії держави та права, представники галузевих юридичних наук та адміністративно-правової науки, зокрема.

Незважаючи на численні вимоги стосовно дотримання законності в діяльності публічної адміністрації, ситуація в цій сфері потребує суттєвого покращення. Крім того, існує багато випадків, пов'язаних із державними службовцями [7]. Надзвичайно гостро стоїть питання стосовно дотримання представниками публічної адміністрації прав, свобод і законних інтересів приватних осіб під час реалізації тих або інших адміністративних процедур.

Необхідно звернути увагу на досить розповсюджене використання категорії «законність» у назві та тексті законодавчих актів, у навчальній і науковій літературі. Сьогодні відсутнє погоджене її тлумачення, у зв'язку із цим, єдине розуміння сутності цього явища так і не знайдене [8].

У науковій літературі законність характеризується як: 1) принцип діяльності держави; 2) принцип державного управління; 3) метод державного управління; 4) режим суспільних відносин; 5) мета та функція державного управління тощо. Беручи до уваги різноплановість категорії «законність» загалом та зокрема діяльності публічної адміністрації, вважаємо, що кожна з наведених вище характеристик її має право на існування, і, зважаючи на це, не слід зупинятися на розгляді кожної з них окремо [9].

Науковці також визначають принципи законності, основні риси законності, основи (гарантії) законності, способи (засоби) забезпечення законності, систему суб'єктів забезпечення законності в державі і под. [10].

До причин та умов, які сприяють порушенню законності діяльності публічної адміністрації необхідно зарахувати:

- нечіткість законодавчо визначених завдань, функцій і повноважень органів публічної адміністрації, що призводить до дублювання та паралелізму в їхній діяльності;
- неналежне фінансове та матеріально-технічне забезпечення діяльності;
- непрофесіоналізм частини державних службовців;
- рішення особистих питань за рахунок спільних інтересів тощо [11].

Отже, основними проблемами у сфері владної адміністративної діяльності публічних адміністрацій можна вважати таке:

- відсутність чинних норм юридичної відповідальності за порушення законності представниками публічної адміністрації;
- бюрократизація під час реалізації адміністративних процедур;
- неналежна перевірка та реагування на негативну інформацію стосовно службової діяльності службовців публічної адміністрації;
- неякісне вивчення кандидатів на державну службу в органах публічної адміністрації;
- відсутність контролю безпосередніх керівників за поведінням підлеглих, виконанням ними службових завдань;
- формальне проведення атестації державних службовців;
- неналежне соціальне забезпечення персоналу публічної адміністрації, що не відповідає статусу представника державної влади;
- недотримання вимог політичної нейтральності державних службовців;
- заняття забороненими видами діяльності;
- відсутність ідеології функціонування публічної адміністрації як діяльності із забезпечення реалізації насамперед прав і свобод громадян, надання адміністративних послуг;

– відсутність чинного суспільного контролю за діяльністю органів публічної адміністрації тощо [9].

Крім наведених вище правових, організаційних причин та інших умов порушення законності в діяльності публічної адміністрації, існує інше, іноді протилежне розуміння сутності законності в нормативних актах, значне звуження або, навпаки, – розширення її змісту.

Список використаних джерел

1. Про об'єднання громадян : закон України від 16 червня 1992 р. (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 34. Ст. 504.
2. Про місцеве самоврядування в Україні : закон України від 21 травня 1997 р. (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
3. Концепція адміністративної реформи в Україні (затверджена Указом Президента України від 22 липня 1998 р. № 810/98). *Офіційний вісник України*. 1998. № 21. Ст. 32.
4. Бахрах Д. Н. Административное право России. Москва, 2002. С. 9–14.
5. Алехин А. П., Кармолицкий А. А., Козлов Ю. М. Административное право Российской Федерации : учебник. Москва, 1997. С. 4.
6. Пухтецкая А. Европейское административное пространство как новелла украинской административно-правовой науки: понятийно-терминологическая характеристика. *Юридическая Украина*. 2006. № 8. С. 41–45.
7. Encyclopaedia Britanica. Vol. 1. Chicago; L.: Toronto, 1961. P. 165.
8. Debbach Ch. Science administrative. Dalloz, 1971. P. 1.
9. Административное право : учебник; под ред. Л. Л. Попова. С. 255–260.
10. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Административне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
11. Козбаненко В. А. Правовые основы государственного управления. Москва, 2002. С. 51.

Ткаченко Юрий Сергеевич,

соискатель

(Донецкий юридический институт, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8582-1726>

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ИНСТИТУТОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА С ОРГАНАМИ ПУБЛИЧНОЙ АДМИНИСТРАЦИИ

Наиболее чётко такая задача актуализируется в период экономического кризиса и политического противостояния, характерного для современного развития государства. Важная роль в выполнении этой задачи принадлежит органам государственной власти, особенно в сфере публичного администрирования. К тому же, не менее важным является обеспечение законности в деятельности самой публичной администрации, поскольку такая деятельность непосредственно связана с обеспечением реализации законодательно закреплённых прав, свобод и законных интересов участников общественных отношений; с ограничениями, запретами и принуждением.

Ключевые слова: администрация; публичная администрация; административная реформа; контрольный механизм; взаимодействие; общественный контроль; гражданское общество; государственное управление; принцип централизации; контроль; контрольная деятельность.

Tkachenko Yuriy,

graduate student

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8582-1726>

INTERACTION OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS WITH PUBLIC ADMINISTRATION BODIES

Most clearly, this task is actualized in a time of economic crisis and political confrontation, characteristic of the modern development of the state. Public authorities, especially in the field of public administration, have an important role to play in this task. At the same time, it is equally important to ensure legality in the activities of the public administration itself; as such activity is directly related to ensuring the exercise of the legally enshrined rights, freedoms and legitimate interests of participants in public relations, with restrictions, prohibitions and coercion. In forming a modern system of public administration, not only the requirements of efficiency and transparency of functioning should be combined, but the system itself should be capable of wide cooperation with society, because only under these conditions can one speak of serving the state executive power in society, and not vice versa - about serving the interests of the state and its

officials. That is why the process of administrative reform is at the same time an adaptation of the system of public administration to such forms of existence and functioning, when in its activity it must take into account the existence of civil society with which it must cooperate. Until recently, the problem of interaction between public administration and civil society was hardly the subject of administrative and legal attention of the domestic legislator. At the same time, the interaction with the public institutions over the actions of the executive was not perceived as a certain reality of the functioning of any modern administrative system (regardless of whether it is a system of the executive power as a whole, or only its individual levels and units), but as a general theoretical proposition that no one sought to implement or secure in the legal field.

Key words: *administration; public administration; administrative reform; control mechanism; interaction; public control; civil society; public administration; principle of centralization; control; control activity.*

Надійшла до редколегії 13.12.2019

удк: 342.922

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-70-74>

Холодненко Дмитро Вікторович,

здобувач

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4842-215x>

ПОНЯТТЯ КОНТРОЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Статтю присвячено дослідженню теоретичних та практичних проблем організації і структурування контрольної функції органів публічної адміністрації в Україні. Аналіз наукових досліджень та чинного законодавства дозволив дійти висновку, що порушена у праці проблематика досліджувалася фрагментарно й потребує більш змістовного та всебічного аналізу.

Ключові слова: громадянське суспільство; Конституція України; контроль; громадський контроль; контрольна функція; органи публічної адміністрації.

Актуальність теми. Соціальна природа контрольної функції як інституту держави, що реалізується органами державного апарату, громадськістю з метою гарантування законності та правопорядку, визначає актуальність проблеми встановлення поняття контрольної функції органів публічної адміністрації, зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виникнувши як продукт суспільства, держава стає по відношенню до нього керівною системою, дієвою силою, яка впливає на всі найважливіші процеси, що відбуваються в ньому.

Дослідження цієї наукової проблематики здійснювалися в наукових доробках С. Абдуліна, О. Андрійко, Л. Бакуліна, окремі аспекти порушеного нами питання були розглянуті в роботах таких учених, як В. Гаращук, А. Калмиков, В. Колпаков, М. Снітчук, В. Суйц, В. Чиркин, І. Шахов тощо.

Мета статті – усебічно проаналізувати поняття «контрольна функція органів публічної адміністрації» з урахуванням історичного та іноземного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Держава в жодному разі не є щось інертне, вона завжди діє дуже енергійно. Ці активні дії є способом її існування, природою та сутністю [1].

На будь-якому етапі розвитку людства питання про те, якою має бути держава, її функції, а також як і ким повинна здійснюватися державна влада, як повинні функціонувати органи публічної адміністрації, залишалися тією чи іншою мірою актуальними й нагальними.

Крім того, слід ураховувати й ту обставину, що контроль як специфічна діяльність має здійснюватися на засадах оперативності, економічності, доцільності та професійної обґрунтованості. Саме тому зміст контролю не обмежувався тільки гарантією законності, а й визнавалася необхідність об'єктивності та професійної обґрунтованості здійснення контрольних процедур та функцій.

Теоретичні положення дозволяють зазначити, що контрольна функція органів публічної адміністрації [2],

- по-перше, це вторинна, похідна діяльність стосовно основної організаційної та управлінської діяльності органів публічної адміністрації та громадськості;
- по-друге, має самостійне значення, об'єктивується, набуває власних організаційних форм;

– по-третє, дозволяє поєднати управлінський цикл в єдину систему формування управлінських рішень та їхнє виконання;

– по-четверте, полягає у спостереженні та перевірці стану підконтрольного об'єкта встановленим вимогам (законам, правилам, нормативам, управлінським рішенням тощо).

З часів радянського періоду й донині розповсюдженим було та залишається тлумачення контрольної функції як сукупності дій, спрямованих на збереження стійкості та функціональності певної системи, що виступає об'єктом контролю.

Проаналізувавши наукові точки зору, можна дійти висновку, що функції держави – це основні засоби державного впливу на суспільні відносини, зумовлені сутністю і соціальним призначенням держави, а також залежать від етапу її розвитку, тобто стоять перед нею на тому чи іншому етапі її розвитку та відповідають її цілям і завданням.

Серед функцій держави доцільно виділити передусім ті, які виражають її сутність. Заради цих видів діяльності люди створили державу й погодилися підтримувати її матеріально й морально, забезпечувати ресурсами, виконувати її установлення. Через ці функції держава повинна виконувати своє головне зобов'язання – задовольняти соціальні потреби й інтереси людей [3].

У зв'язку з тим, що держава здійснює різноманітну діяльність у різних сферах життєдіяльності суспільства й держави, існують безліч функцій держави, наукова класифікація яких проводиться за різними критеріями. Так, за сферами політичної спрямованості (внутрішня і зовнішня політика) функції держави, на думку одних, поділяються на внутрішні, що охороняють інтереси держави в межах її кордонів, і зовнішні – діяльність за її межами, у якій проявляється роль держави у взаєминах з іншими державами. Внутрішні й зовнішні функції будь-якої держави тісно пов'язані, оскільки зовнішня політика, яка визначає лінію поведінки держави, багато в чому залежить від внутрішніх умов існування в самій державі. Зважаючи на точку зору вчених, спробуємо класифікувати основні функції держави, які притаманні всім державам, поміж них: політична, економічна, соціальна, контрольна, ідеологічна та екологічна.

Сутність держави та її соціальне призначення – ключові фактори у визначенні спрямованості діяльності держави, у постановці її цілей і завдань на відповідному етапі розвитку суспільства [2].

Серед основних функцій держави доцільно виділити їхні структурні елементи, напрями діяльності держави стосовно виконання основних завдань загалом та в більш вузьких сферах суспільного життя. Від основних і неосновних функцій держави слід відмежовувати функції органів держави. Ми підтримуємо цю класифікацію, оскільки функції держави загалом здійснюються за допомогою функцій окремих органів публічної адміністрації.

Функція органів публічної адміністрації є однорідною за своїми зовнішніми ознаками діяльністю органів держави в питанні здійснення її функцій.

У юридичній літературі виділяють такі види діяльності органів держави:

1) законодавча – полягає у виданні представницькими органами законів, обов'язкових для виконання всіма державними органами, громадськими об'єднаннями, органами місцевого самоврядування, посадовими особами й громадянами;

2) виконавча – заснована на законах оперативної, повсякденної реалізації органами публічної адміністрації функцій держави;

3) судова – охоплює реалізацію функцій держави шляхом здійснення правосуддя всіма ланками судової системи країни;

4) контрольно-наглядова – це виконання функцій держави у вигляді дії всіх різновидів державного нагляду й контролю за законністю [3].

Суттєвою рисою контрольної функції органів публічної адміністрації є її безпосередній зв'язок із сутністю і соціальним призначенням держави, спрямованістю на вирішення завдань в інтересах досягнення державних цілей, які бувають різними на

певних історичних відрізках часу, видозмінюються у процесі становлення, зміцнення і подальшого розвитку держави. У контрольній діяльності держави його сутність знаходить певне вираження. Ця конкретизація носить об'єктивний характер, оскільки досліджувана функція органів публічної адміністрації формується об'єктивно під визначальним впливом цілей і завдань, зумовлених економічною, політичною і соціальною структурами нашого суспільства та відповідними інтересами соціальних груп, колективів, суспільства. За допомогою контрольної функції не тільки держава управляє всіма процесами, а й, відповідно до Конституції України, громадські об'єднання можуть контролювати діяльність держави.

До змісту контрольної функції органів публічної адміністрації належить контроль з боку держави за всіма сферами життєдіяльності людини й суспільства.

Контроль – це також самостійна функція державного управління, тож певні контрольні функції та повноваження мають органи законодавчої, виконавчої та судової влади. Контроль є окремою стадією під час виконання органами державної влади своїх функцій і повноважень. Однак поряд із широким поняттям контролю як діяльності, що має місце в роботі всіх державних органів, контроль розглядають і звужено – як діяльність органів контролю, які в межах своїх повноважень наділяються функцією контролю, що є основним видом їхньої роботи [4, с. 27]. У контексті вказаного вище наведемо думку В. Чиркіна. Учений зауважує, що в будь-якій державі є універсальна контрольна функція, яка, очевидно, реалізується особливою гілкою влади – контрольною [5, с. 11–12].

У сучасних умовах наявність широкого кола контрольно-наглядових органів державної влади поступово переконує вчених і політиків у необхідності визнання такого виду державної влади, як контрольна [6, с. 5–10]. Проте, на думку В. Тарасової, контрольна влада вже є складовою поділу влади в сучасній державі як важлива гарантія верховенства права й умова демократичного функціонування державної влади [7, с. 4]. Контрольна влада – це влада, що посідає самостійне місце в системі поділу влади поряд з її законодавчою, виконавчою і судовою гілками влади [8, с. 151]. До того ж існування контрольної влади як самостійної гілки влади опосередковано визнається чинною Конституцією України [9, с. 494]. Отже, на сучасному етапі формування розвиток контрольної гілки державної влади – стратегічне та основоположне завдання, що детерміноване об'єктивною необхідністю для майбутнього розвитку української державності.

Важливо зазначити, що існують також і кардинально протилежні точки зору стосовно інституціоналізації контрольної влади. Деякі вчені критикують пропозицію виділення четвертої – контрольної – гілки влади. Р. Ігонін констатує, що ідея створення контрольної влади в Україні є правовою ілюзією. Будь-яка діяльність органів державної влади, що знаходиться поза абсолютно визначеним, нормами Конституції України й положеннями фундаментальних законодавчих актів, належить до сфери діяльності органів державної виконавчої влади (у тому числі контрольна й наглядова) [10]. Отже, на думку автора, такий орган держави, як, наприклад, прокуратура України є органом виконавчої влади. Прокуратура, омбудсмен, Рахункова палата та інші органи, наголошує В. Скомороха, які зараховують до контрольно-наглядової гілки влади, не належать до жодної з гілок влади, а виконують за визначеним законом статусом своєрідні функції в державному механізмі [11]. Проте, зауважимо, системний аналіз наукових досліджень провідних вітчизняних і зарубіжних учених та аналіз чинного законодавства України дає ґрунтовні підстави говорити про інституціоналізацію контрольної гілки влади.

За допомогою громадського контролю формуються стандарти правомірної діяльності як самого суспільства, так і окремих його індивідів, груп та інститутів [12, с. 72]. Однак суб'єкти громадського контролю не володіють державно-владними повноваженнями, у зв'язку з чим мають обмежені можливості впливу на органи державної влади лише за допомогою надання висновків, пропозицій, звернень тощо.

На відміну від державного контролю, унікальність громадського контролю полягає в тому, що будь-який суб'єкт контролю при виникненні достатніх підстав не зобов'язаний застосовувати свої можливості. З цього приводу О. Сушинський зазначає, що контроль як елемент статусу прав та свобод людини є її правом, яке вона може реалізовувати безпосередньо, через громадські організації, через органи місцевого самоврядування та органи державної влади, їхніх посадових осіб [13, с. 44].

Так, це виключно право, а не обов'язок, адже головна умова ефективності громадського контролю – ініціативність його суб'єктів. Таким чином, зазначена властивість свідчить про диспозитивність громадського контролю на протигагу державному, який має імперативний характер.

На думку А. Крупника, до характерних відмінностей громадського контролю належать, як-от: а) здійснення громадськістю (організованою та неорганізованою); б) предметом контролю виступає виконання соціальних завдань стосовно захисту й реалізації прав і свобод громадян, задоволення і узгодження соціальних потреб та інтересів населення. Отже, відмінності громадського контролю від інших видів обумовлені особливою суб'єктно-об'єктною сферою [14]. Утім, варто погодитись із С. Денисюком про достатньо умовний характер діяльності суб'єктів громадського контролю, оскільки в роботі багатьох з них відсутні обов'язкові ознаки контролю, а саме: право втручатися в оперативну діяльність того, кого контролюють; право самостійно притягувати винних до юридичної відповідальності тощо [264, с. 57]. Разом із тим застосування терміна «умовний» для позначення характеру діяльності суб'єктів громадського контролю не свідчить про його низьку ефективність, а тільки дозволяє відмежувати громадський контроль від державно-владної діяльності.

Висновки й пропозиції. Дослідивши порушене нами питання, ми доходимо висновку, що контрольна функція органів публічної адміністрації перебуває у стані постійного вдосконалення, з метою визначення нагальних проблем нашої держави, дослідження їхніх пріоритетів і їхнього забезпечення в законодавчих межах на користь громадянського суспільства. За допомогою контрольної функції органів публічної адміністрації здійснюється зворотний зв'язок із громадянським суспільством і задовольняються його потреби.

Список використаних джерел

1. Органи державної влади в Україні: структура, функції та перспективи розвитку : навч. посіб. Н. Р. Нижник та ін.; за заг. ред. Н. Р. Нижник. Київ : НІЧЛАВА, 2003. 288 с.
2. Костицький М. В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції: вибрані наукові праці. Чернівці : Рута, 2008. 560 с.
3. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 1999. 378 с.
4. Geertz C. The Interpretation of Cultures. N. Y. : Basic hook, 1973. 480 p.
5. Gehezel D. Law and Social change. Tulane Law Review. 1959. Vol. 33. P. 749–801.
6. Communist Europe. M. M. Howard. Cambridge : Cambridge Univ., 2003. 21 p.
7. Nalyvaiko L. Transparency as a democratic standard of the government functioning. Evropský politický a právní diskurz. 2014. Svazek 1., 4 vydání. S. 51–62.
8. Nalyvaiko L. R. State political function in terms of open society formsng. (Právna veda a prax v treťom tisícročí : Medzinárodná vedecká konferencia, 27–28 február 2015 r., Košice). Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2015. С. 18–20.
9. Parson T. The social system. Glencoe : Free Press, 1952. 600 p.
10. Reexamining democracy. Essays in honor of S. M. Lipset. Ed. by G. Marks, L. Diamond. Newbury Park : Sage Publications, 1992. 365 p.
11. Schmitter P. C. An introduction to Southern European transitions from authoritarian rule. Transitions from authoritarian rule: Southern Europe. Baltimore : Johns Hopkins U. P., 1986. P. 3–10.
12. Гончаров В. В., Ковалева Л. И. Об институтах общественного контроля исполнительной власти в Российской Федерации. *Власть*. 2009. № 1. URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/ob->

institutah-obschestvennogo-kontrolya-ispolnitelnoy-vlasti-v-rossiyskoy-federatsii (дата звернення: 02.12.2019).

13. Сушинський О. І. Контроль у сфері публічної влади: теоретико-методологічні та організаційно-правові аспекти : монографія. Львів : ЛРІДУ УАДУ, 2002. 468 с.

14. Крупник А. С. Громадський контроль: сутність та механізми здійснення. Теоретичні та прикладні питання державотворення. Он-лайн збірник наук. праць ОРІДУ НАДУ при Президентіві України. 2007. Вип. 1. URL : http://novyi-stryi.at.ua/gromkontrol/KRUPNYK_A_pro_grom_kontrol.pdf (дата звернення: 25.11.2019).

Холодненко Дмитрій Вікторович,
соискатель
(Донецкий юридический институт, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4842-215x>

ПОНЯТИЕ КОНТРОЛЬНОЙ ФУНКЦИИ ОРГАНОВ ПУБЛИЧНОЙ АДМИНИСТРАЦИИ

Статья посвящена исследованию теоретических и практических проблем организации и структурирования контрольной функции органов публичной администрации в Украине. Анализ научных исследований и действующего законодательства позволил сделать вывод, что поднятая нами проблематика исследовалась фрагментарно и требует более содержательного и всестороннего анализа.

Ключевые слова: гражданское общество; Конституция Украины; контроль; общественный контроль; контрольная функция; органы публичной администрации.

Kholodnenko Dmytro,
graduate student
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4842-215x>

THE CONCEPTS OF THE PUBLIC ADMINISTRATION CONTROL FUNCTION

The article is devoted to the research of theoretical and practical problems of organization and structuring of control function of public administration bodies in Ukraine. The analysis of scientific research and current legislation has led us to conclude that the issues raised by us have been fragmented and require more meaningful and comprehensive analysis. The social nature of the control function as an institution of the state, implemented by the bodies of the state apparatus, by the public in order to guarantee the law and order, determines the relevance of the problem of establishing the concept of control function of public administration bodies in particular. Having emerged as a product of society, the state becomes a governing system in relation to it, an active force that influences all the important processes that occur to it. The state is by no means something inert, it always acts very vigorously. These active actions are the way of its existence, the nature of the state, its essence. The essence of the state and its social purpose are key factors in determining the direction of the state's activities, in setting its goals and objectives at the appropriate stage of society development. Among the main functions of the state, it is advisable to distinguish their structural elements, directions of the state's activities to fulfill the basic tasks in general and in narrower spheres of public life. Functions of the organs of the state should be separated from the basic and non-basic functions of the state. We support this classification because the functions of the state as a whole are exercised through the functions of individual public administration bodies. The function of public administration bodies is a homogeneous activity of state bodies in the exercise of its functions, which is homogeneous in appearance.

Key words: civil society; Constitution of Ukraine; control; public control; control function; public administration bodies.

Надійшла до редколегії 13.12.2019

РОЗДІЛ IV

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

удк: 343.851

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-75-84>

Беліков Костянтин Аркадійович

(Криворізька міська рада, м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8632-8757>

СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМ ЗАПОБІГАННЯ ВУЛИЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті охарактеризовано сучасний стан наукової розробки проблем запобігання вуличній злочинності. Констатовано застарілість та фрагментарність наявних вітчизняних наукових досліджень проблем запобігання вуличній злочинності. Виокремлено типові складові наукового пізнання запобігання вуличній злочинності. Розроблено модель сучасного науково-практичного дослідження проблем запобігання вуличній злочинності.

Ключові слова: вулична злочинність; запобігання; зарубіжна кримінологія; стан; наукова розробка; проблема.

Постановка проблеми. З чого починається стан захищеності суспільства? З родини? Оточення? Навколишнього середовища? Відповідь на ці питання відразу не знайдемо. Однак очевидним є те, що захищеність наших громадян залежить і від створення безпечного вуличного середовища. Відчуття безпеки особи в соціумі є гарантією стабільності законності та правопорядку і навпаки.

Вулична злочинність є одним із найбільш резонансних видів злочинності. Її сплески відображають наростання негативних процесів у соціально-економічному й духовно-моральному житті суспільства. Кримінальна ситуація на вулицях впливає на психологічний клімат у містах та інших населених пунктах, а також формує громадську думку про діяльність правоохоронних органів зокрема і державної влади в цілому [7, с. 3]. На вулицях відбувається кожен десятий злочин [16, с. 85]. У цілому, вулична злочинність характеризується високим ступенем латентності з тенденцією збільшення частки тяжких та особливо тяжких злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка поколінь дослідників присвятила свої праці вирішенню проблем створення безпечного середовища. Насамперед мова йде про таких вчених, як Ю. М. Антонян, О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, В. М. Бесчастний, Б. М. Головкін, В. В. Голіна, В. К. Гришук, А. І. Долгова, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, І. І. Карпець, О. М. Костенко, В. М. Кудрявцев, І. П. Лановенко, В. В. Лунєєв, П. П. Михайленко, А. В. Півень, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, В. І. Шакур. Однак і до сьогодні в цілому відсутня цілісна і єдина концепція запобігання вуличній злочинності.

Формування мети статті. У зв'язку із цим, метою запропонованої статті є характеристика сучасного стану наукової розробки проблем вуличної злочинності та шляхів запобігання їй, визначення оптимальної моделі кримінологічного дослідження вуличної злочинності в сучасних реаліях розвитку суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу. Доводиться констатувати, що в українській кримінологічній науці бракує спеціалізованих наукових розробок, присвячених запобіганню вуличній злочинності. В Україні захищено лише одну дисертацію, присвячену цій проблематиці. Мова йде про дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук А. В. Півня «Кримінологічна характеристика та профілактика вуличної насильницької злочинності» (2013 р.) [26]. У дисертації проведено комплексне дослідження заходів профілактики вуличної насильницької злочинності. Розглянуто ознаки та особливості вуличної насильницької злочинності, проведено довгостроковий кримінологічний аналіз вуличної насильницької злочинності, визначено найбільш вагомі чинники, що зумовлюють та сприяють вчиненню злочинів цієї категорії. Визначено основні напрями профілактики вуличної насильницької злочинності, запропоновано комплекс загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та віктимологічних заходів, обґрунтовано практичні пропозиції та рекомендації, що спрямовані на вдосконалення профілактичної діяльності правоохоронних органів [26, с. 8]. Маємо зазначити, що згадана робота має й певні концептуальні для сьогодення недоліки. Основний із них – це рудиментарність законодавчої бази та обраних підходів до запобігання злочинності, оскільки, по-перше, дисертаційне дослідження спрямоване на вдосконалення практичної діяльності органів та служб міліції, якої немає в нашій державі вже більше чотирьох років; по-друге, філософія поліцейської діяльності є новою для нашого суспільства, і поліція використовує нові методики у сфері запобігання вуличній злочинності, які суттєво відрізняються від тих, що використовувала міліція. До того ж із всього сегмента вуличної злочинності А. В. Півнем досліджено лише один її елемент – насильницьку злочинність.

Слід зазначити, що проблематика вуличної злочинності викладена у фундаментальних працях В. І. Шакуна «Модель і критерії ефективності профілактики злочинів у великих містах України та за кордоном» (1995 р.) [35], «Інфраструктура міста і злочинність» (1996 р.) [34], «Урбанізація і злочинність» (1996 р.) [37], «Суспільство і злочинність» (2003 р.) [36]. В. І. Шакуном розроблено теоретичні основи попередження злочинності в містах.

Запобіганню злочинності в містах України також присвячено роботи Д. В. Федоренка «Геокриміногенна обстановка в особливо великому промисловому місті (на основі статистичних даних міста Донецьк)» [31], В. П. Філонова та Д. Ф. Федоренка «Злочинність в особливо великому промисловому місті: стан, причини й заходи щодо її попередження» [32], М. О. Кисильова та І. Г. Богатирьова «Кримінологічні засади запобігання злочинності у великому місті на регіональному рівні» [8], В. В. Голіни, В. П. Ємельянова та В. Д. Водника «Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження» [13] та ін.

Слід також звернути увагу на наукову статтю Б. М. Головкина «Злочинність на вулицях та в інших громадських місцях» [14], у якій вчений доволі детально розглянув поняття та сформулював ознаки громадських місць, проаналізував злочини, що вчиняються на вулицях і в громадських місцях, установив тенденції та закономірності їх поширення.

Також науковий інтерес становить монографія М. Г. Колодяжного «Сучасний зарубіжний досвід громадського впливу на злочинність» (2017 р.) [20], у якій на підставі вивчення офіційної статистичної інформації органів кримінальної юстиції зроблено висновки щодо стану й сучасних тенденцій злочинності в низці держав Північної та Південної Америки, Європи й Азії. За результатами дослідження зарубіжного досвіду участі громадськості в запобіганні злочинності вченим запропоновано низку напрямів його упровадження в правотворчій та правозастосовній практиці в Україні.

Слід зазначити, що нерозробленість кримінологічної характеристики вуличної злочинності та засобів її запобігання в Україні обумовлює необхідність звернення до наукових праць з географії злочинності та кримінології регіонів.

У сучасній кримінологічній науці найбільш повно зазначену проблематику висвітлено в працях А. М. Бабенка. У його роботах [3; 4] надано кримінологічну характеристику закономірностей регіональної злочинності в Україні та її видів; досліджено комплекс факторів детермінації регіональної злочинності на загальнодержавному, спеціальному та індивідуальному рівнях; розроблено систему заходів щодо організації та здійснення запобігання регіональній злочинності, яка базується на ідеї зменшення її реальних показників шляхом підвищення якості життя населення, створення безпечного регіонального простору за допомогою сучасних науково-технічних засобів, закріплення навичок законослухняної поведінки в населення на рівні традицій, звичаїв, сімейно-побутових установок і застосування заходів превентивного впливу на детермінанти злочинності.

Також проблематику регіональної злочинності займався Р. С. Веприцький. У роботах вченого [9; 10] було проаналізовано регіон як об'єкт кримінологічного дослідження, а також надано загальну характеристику факторів, що впливають на злочинність у регіоні; досліджено проблему латентної злочинності в регіоні та визначено шляхи її подолання; розглянуто зв'язок урбанізації і злочинності в містах та визначено тенденції її поширення; визначено фактори впливу суспільних процесів на злочинність та впливу злочинності на суспільні процеси; розглянуто соціальні негативні явища, що впливають на злочинність; досліджено втрати від злочинності; розглянуто систему суб'єктів управління протидією злочинності в регіоні; розглянуто систему правової освіти населення регіону як методу протидії злочинності.

Останнім вітчизняним дослідженням, у якому досліджувалися питання запобігання вуличній злочинності, є дисертація І. М. Чекмарьової «Запобігання злочинності у прикордонних регіонах Півдня України» (2017 р.) [33], у якій надано кримінологічну характеристику злочинності, специфіку особи злочинців та особливості детермінації злочинності у прикордонних регіонах Півдня України, визначено напрями запобігання та сформульовано рекомендації, спрямовані на вдосконалення кримінологічних засад у практиці запобігання злочинності у прикордонних регіонах Півдня України.

На цьому огляд вітчизняних наукових досліджень з проблематики запобігання вуличній злочинності завершується. Щодо зарубіжної кримінології, то, перш за все, нам необхідно проаналізувати наукові розробки, що стосуються проблем протидії вуличній злочинності у країнах, у яких проблеми вуличної злочинності є спорідненими з Україною, у яких соціально-економічний стан також є подібним вітчизняним реаліям. Серед таких країн найбільш розробленою проблематика протидії вуличній злочинності є у російській кримінологічній науці. Усі наявні предметні розробки можна умовно поділити на ті, що присвячені питанням запобігання вуличній злочинності у «чистому» вигляді, ті, що присвячені окремим аспектам запобігання вуличній злочинності (насильницька вулична злочинність, вулична злочинність неповнолітніх та молоді, віктимологічні аспекти вуличної злочинності, запобігання міліцією проявів вуличної злочинності тощо) та ті, що присвячені запобіганню окремих злочинів у громадських місцях. Проаналізуємо зазначені групи досліджень окремо.

Перша група. Першим предметним дослідженням запобігання вуличній злочинності є дисертація Ю. В. Ківича «Кримінологічна характеристика та попередження вуличної злочинності в умовах міста» (1999 р.), у якій визначено класифікаційні ознаки, що дозволяють виділити з різноманітних видів злочинів ті, які відбуваються тільки в межах сфери вулиці (їх представлено як єдиний об'єкт дослідження). Також обґрунтовано положення, що стосуються типології вуличних злочинців, мотивації злочинної поведінки у сфері вулиці, механізму віктимної поведінки потерпілих, віктимогенних властивостей архітектурних, топографічних, а також інших умов, що сприяють вчиненню злочинів на вулицях [19].

Найсуттєвішими результатами в дисертації М. В. Шмаренкова «Кримінологічний аспект вуличної злочинності в мегаполісах» (2004 р.) є такі: розроблено кримінологічну класифікацію злочинця з поділом на класи (особи, які мають стійку антиособистісну установ-

ку; особи, які мають стійку корисливо-власницьку установку; особи, які мають стійку антисоціальну установку); запропоновано розробку й прийняття відомчої програми з профілактики вуличної злочинності в мегаполісах [38].

Вивченню проблем вуличної злочинності та розробці заходів щодо її попередження присвячено дисертаційне дослідження І. Д. Лукіних «Вулична злочинність та її попередження» (2009 р.) [24]. У роботі визначено ознаки вуличної злочинності, проведено кримінологічний аналіз стану, динаміки і структури вуличної злочинності за 1998–2008 рр. в Росії; виявлено криміногенні чинники вуличної злочинності; узагальнено існуючі передові форми профілактики вуличної злочинності, що застосовуються спеціальними суб'єктами профілактики, громадськими формуваннями, і розроблено пропозиції щодо вдосконалення спеціально-кримінологічних заходів профілактики вуличної злочинності в сучасних умовах.

У дисертації Є. С. Заремби «Кримінологічна характеристика вуличної злочинності (за матеріалами Тюменської області)» (2011 р.) [17] проаналізовано підходи до визначення поняття «вулична злочинність»; розкрито суспільну небезпечність вуличної злочинності; вивчено вуличну злочинність у Тюменській області за період з 2001 по 2009 рр. та встановлено її тенденції; визначено кримінологічну характеристику осіб, які вчиняють вуличні злочини в Тюменській області; вивчено віктимологічний аспект профілактики вуличної злочинності; розроблено науково обґрунтовані рекомендації, спрямовані на вдосконалення кримінологічної профілактики вуличної злочинності в Тюменській області.

О. А. Котельниковою у дисертаційному дослідженні «Вулична злочинність портів міст: кримінологічна характеристика, профілактика і прогнозування (за матеріалами Далекосхідного федерального округу)» (2012 р.) [22] розглянуто найбільш суттєві регіональні соціально-економічні особливості Далекосхідного федерального округу, а також проаналізовано ряд значущих кримінологічних особливостей інфраструктури портового міста, що детермінують вуличні злочини; визначено найбільш стійкі територіальні відмінності в стані, динаміці та структурі вуличної злочинності в портових містах; виявлено значущі кримінологічні особливості осіб, які вчиняють вуличні злочини, процеси формування і реалізації відповідної мотивації вуличної злочинної поведінки в портовому місті тощо.

У дисертації Н. М. Белой «Вулична злочинність: кримінологічна характеристика та попередження (за матеріалами Іркутської області, Забайкальського краю, Республіки Бурятія)» (2013 р.) [6] надано кримінологічну характеристику стану, структури, динаміки вуличної злочинності на прикладі деяких регіонів Східного Сибіру; виявлено основні детермінанти вуличної злочинності та розроблено рекомендації щодо вдосконалення заходів попередження даного виду злочинів. У 2014 р. вченою було видано монографію «Вулична злочинність: кримінологічна характеристика та попередження (за матеріалами Іркутської області, Забайкальського краю, Республіки Бурятія)» [7].

Одним із останніх досліджень вуличної злочинності є дисертація Т. В. Гайдукова «Групово насильницька вулична злочинність та її попередження в умовах курортного регіону» (2019 р.) [11]. У цій роботі встановлено кримінологічні особливості регіону, які обумовлені курортним статусом; визначено структуру групової насильницької вуличної злочинності в курортних регіонах; охарактеризовано ситуації вчинення групових насильницьких вуличних злочинів; встановлено типовий портрет особистості злочинця і жертви.

У цій групі робіт слід виокремити ще декілька наукових праць. Перша з них – це монографія «Ното urbanus: Мегаполіс у дзеркалі кримінології» (2009 р.), авторами якої є В. С. Курчєєв, І. В. Свірідов, Є. О. Тюгашев [23]. У монографії досліджуються проблеми забезпечення правопорядку й громадської безпеки в Новосибірську. Підтримка правопорядку й громадської безпеки у великому місті розглядається як соціально-антропологічне завдання, можливості вирішення якого обумовлені гендерними механізмами суспільно небезпечної поведінки, всесвітньо-історичними тенденціями розвитку злочинності та сучасним глобальним контекстом. Спорідненій проблематиці присвятив свою працю С. О. Шотніков «Злочинність у великих містах Східного Сибіру» (2004 р.) [39], у якій роз-

глядається кримінологічна характеристика злочинності великих міст Східно-Сибірського регіону на прикладі Іркутська, Братська та Улан-Уде, розроблено практичні рекомендації з використання методик вивчення злочинності у великих містах Східного Сибіру, здійснення кримінологічного дослідження злочинності та її детермінант стосовно конкретних міських поселень.

У наступній монографії «Комплексний аналіз кримінальної ситуації в регіоні: теорія, методологія, практика» (2018 р.) [21] окремий розділ присвячено аналізу та попередженню вуличної злочинності. У цьому розділі надано кримінологічну характеристику вуличної злочинності, проаналізовано причини та умови вуличної злочинності, розроблено організаційні засади попередження вуличної злочинності.

Також у науково-практичному посібнику «Стан злочинності в Санкт-Петербурзі. Кримінологічний моніторинг і прогноз» (2015 р.) [29] висвітлено результати проведеного в 2015 році комплексного дослідження криміногенної ситуації в Санкт-Петербурзі, у ході якого визначено тенденції її розвитку, виявлено причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень, здійснено прогноз розвитку злочинності в регіоні на 2015 рік і період 2016–2017 років. З урахуванням громадської думки та думки експертів з даної проблеми розроблено додаткові заходи, спрямовані на зниження рівня злочинності в місті.

Друга група. У дисертації О. М. Грішина «Вулична злочинність та її профілактика службою міліції громадської безпеки в умовах великого міста» (1998 р.) [15] проведено комплексне дослідження безпосередньо вуличної злочинності в масштабах великого міста; розроблено класифікацію ситуацій скоєння вуличних злочинів у великих містах; проведено комплексне дослідження кримінологічних значущих характеристик учасників вуличних злочинів і стосовно цієї специфіки розроблено типології злочинців і жертв; досліджено діяльність служби міліції громадської безпеки як самостійного суб'єкта профілактики вуличної злочинності, так і у взаємодії з іншими державними органами й громадськими організаціями; розроблено практичні рекомендації щодо організації та тактики проведення профілактичних заходів, які істотно доповнюють той перелік, що вже використовується органами внутрішніх справ.

У дисертації С. М. Золотухіна «Вулична насильницька злочинність та її попередження» (2000 р.) [18] визначено поняття сфери вуличного простору; встановлено особливості типології осіб, які вчинили вуличні насильницькі злочини; розроблено практичні рекомендації щодо здійснення організаційно-правових та кримінологічних заходів, спрямованих на вдосконалення діяльності підрозділів органів внутрішніх справ щодо попередження насильницьких злочинів, скоєних на вулицях (обґрунтовано доцільність взаємодії органів внутрішніх справ та громадських організацій, зокрема козацьких товариств і охоронних структур, у проведенні профілактичних заходів з патрулювання вулиць і забезпечення громадського порядку); виділено п'ять типів жертв вуличного насильства, для яких характерним є: 1) невіктимна поведінка; 2) нейтральна поведінка; 3) пасивна поведінка; 4) аморальна поведінка; 5) агресивна поведінка; виокремлено групи типових ситуацій у механізмі здійснення вуличного насильницького злочину.

Дисертація І. В. Рижкова «Кримінологічна характеристика та попередження насильницьких злочинів, що вчиняються в умовах міських вулиць» (2003 р.) [28] присвячена пізнанню тенденцій і закономірностей існування та розвитку вуличної насильницької злочинності та розробці на цій основі заходів, розрахованих на забезпечення ефективного кримінологічного контролю держави й суспільства над злочинністю у сфері відкритого простору міст. У дисертації визначено методичні основи вивчення вуличної насильницької злочинності, розроблено та обґрунтовано класифікаційні ознаки, що дозволяють виділити з різноманітних видів злочинів ті, які відбуваються насильницьким шляхом тільки в межах сфери вулиці; виділено типологію вуличних насильницьких злочинців, вивчено мотивацію насильницької злочинної поведінки у сфері вулиці, механізм віктимної поведінки потерпілих, віктимогенних властивостей архітектурних, топографічних та інших умов, що сприя-

ють вчиненню насильницьких злочинів на вулицях. За методикою проведення дослідження, дисертація І. В. Рижкова є майже ідентичною дисертації Ю. В. Ківича, яку було нами проаналізовано раніше.

У дисертації Г. М. Погорелової «Кримінологічна характеристика та профілактика вуличної злочинності неповнолітніх (за матеріалами м. Калуги)» (2004 р.) [27] встановлено, що сфера вулиці, як специфічна ланка просторового розподілу злочинності, має тісні зв'язки з поняттями географії, екології, топографії злочинності; розроблено визначення понять «вулиця», «вулична злочинність неповнолітніх»; представлено причинний комплекс вуличної злочинності неповнолітніх; досліджено вплив вуличного середовища на стан вуличної злочинності неповнолітніх; класифіковано неповнолітніх вуличних злочинців за ознаками ступеня і характеру суспільної небезпечності, тривалості та стійкості злочинної поведінки неповнолітніх; розроблено пропозиції законодавчого характеру щодо поступового переходу до повного здійснення охорони громадського порядку на самоврядних територіях силами муніципальних правоохоронних формувань; розроблено пропозиції щодо впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ цілодобових стаціонарних постів міліції, мобільних спеціальних підрозділів з протидії конкретним видам злочинів, організації контролю над вуличною злочинністю неповнолітніх за допомогою місцевих громад та інших механізмів участі громадян у справі захисту особистої безпеки. Цікавими є пропозиції авторки щодо співробітництва між силами правопорядку й професійними архітекторами-дизайнерами з метою спеціальної підготовки співробітників міліції у сфері впливу специфіки міської забудови на вуличну злочинність.

Третя група. Окремим проблемам вуличної злочинності присвячено роботи В. В. Тарубарова «Злочини, вчинені в громадських місцях: кримінологічна характеристика та особливості попередження органами внутрішніх справ» (2009 р.), А. В. Майорова «Крадіжки в громадських місцях: кримінологічна характеристика та віктимологічна профілактика» (2004 р.), О. В. Баскова «Віктимологічна профілактика корисливо-насильницьких злочинів, скоєних у громадських місцях» (2010 р.) тощо.

Дисертацію В. В. Тарубарова «Злочини, вчинені в громадських місцях: кримінологічна характеристика та особливості попередження органами внутрішніх справ» присвячено аналізу кримінологічних особливостей і закономірностей злочинів, вчинених в громадських місцях і розробці заходів щодо їх попередження. У роботі запропоновано основні напрями та шляхи підвищення ефективності діяльності органів внутрішніх справ щодо попередження злочинів і адміністративних правопорушень, вчинених у громадських місцях [30]. За твердженням автора, «злочини, що здійснюються в громадських місцях, у даний час змішуються з вуличними злочинами, чому сприяє відсутність законодавчого визначення таких місць, нечіткість їх критеріїв, а також звітність органів внутрішніх справ» [30, с. 8].

У дисертації А. В. Майорова «Крадіжки в громадських місцях: кримінологічна характеристика та віктимологічна профілактика» вироблено загальне поняття крадіжки, учиненої в громадському місці, здійснено кримінально-правове та кримінологічне дослідження проблем її виявлення, проведено аналіз віктимологічної профілактики та розроблено заходи щодо підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, спрямованої на попередження даного виду злочину [25].

О. В. Басков у дисертації «Віктимологічна профілактика корисливо-насильницьких злочинів, вчинених у громадських місцях» (2010 р.) [5] виокремив різні форми віктимізації від корисливо-насильницьких злочинів, учинених у громадських місцях (первинна віктимізації, багаторазова віктимізація, підвищена віктимізації, злісно-агресивна віктимізації, провокуюча віктимізації); запропонував типологію жертв злочинів (легковажні жертви; аморальні жертви; позитивні жертви) розробив напрямки віктимологічної профілактики корисливо-насильницьких злочинів, скоєних у громадських місцях (організаційна розбудова процесу віктимологічної профілактики; учасники попереджувальної діяльності; заходи впливу й форми взаємодії; механізм реалізації).

У дисертації Б.-Е. Ганмягмара «Комплексне попередження злочинів, скоєних у громадських місцях в містах Монголії» (2018 р.) проведено оцінку масштабів, особливостей структури й закономірностей динаміки злочинів, учинених у громадських місцях міст Монголії; виявлено основні детермінанти розглянутих злочинів; встановлено типові характеристики особистості злочинця і механізму кримінально-протиправних посягань, скоєних у громадських місцях; проаналізовано правові та організаційні основи попередження досліджуваної категорії злочинів; розроблено теоретичні основи та практику оцінки, прогнозування та комплексного забезпечення кримінологічної безпеки в громадських місцях в містах Монголії [12].

Також ми маємо звернути увагу на деякі закордонні дослідження проблем вуличної злочинності. У книзі Г. Лафрі «Втрачаючи легітимність: вулична злочинність і пониження соціальних інститутів в Америці» розглянуто традиційні теорії злочинності та їхню здатність пояснити зміни на прикладі вуличної злочинності в США у післявоєнний період. Три основні часові післявоєнні етапи й тенденції злочинності визначено в книзі так: 1) ранній період (1946–1960 рр.) із стабільним низьким рівнем злочинності; 2) середній період (1961–1973 рр.), для якого характерним є різке підвищення рівня злочинності; 3) пізній період (після 1973 р.) із стабільно високим рівнем злочинності [2]. У праці П. Уілсона «Запобігання злочинності за допомогою архітектури та дизайну» [1] обґрунтовується теоретичне положення про те, що завдяки ефективному плануванню забудови міст, проектуванню будівництва споруд, розміщення інфраструктури кварталів можна створити специфічний «захищений» простір, який не тільки мінімізує, а й унеможливить вчинення злочинів.

Висновки. Проведений аналіз наукової розробки проблем запобігання вуличній злочинності дає можливість зробити декілька висновків.

Більшість робіт виконано до істотного реформування правоохоронних органів України, а запропоновані в них заходи щодо запобігання вуличній злочинності можуть мати низький соціальний ефект в українських реаліях. Як засвідчує аналіз спеціалізованих наукових розробок кримінологічного пізнання вуличної злочинності, усі вони передбачають вивчення таких її напрямів, як загальнотеоретична розробка проблеми (визначення предметної площини, обрання методики пізнання); кримінологічна характеристика (стан, структура, динаміка вуличної злочинності, детермінанти вуличної злочинності, особа злочинця та жертва злочину); запобігання (загально-соціальний, спеціально-кримінологічний, індивідуальний та віктимологічний рівні). В окремих роботах увагу також приділено таким питанням запобігання вуличній злочинності, як кримінально-правова характеристика злочинів цієї групи, міжнародні стандарти та зарубіжний досвід протидії вуличній злочинності.

У зв'язку із цим, з метою розроблення кримінологічних засад науково-практичного забезпечення запобігання вуличній злочинності необхідно вирішити такі дослідницькі завдання: 1) визначення поняття, сутнісних ознак та найбільш поширених проявів вуличної злочинності; 2) надання кримінально-правової характеристики вуличних злочинів; 3) установа кількісних та якісних показників вуличної злочинності; 4) розроблення характеристики особи злочинця, що вчиняє вуличний злочин; 5) визначення детермінант вуличної злочинності; 6) віктимологічне дослідження та характеристика жертви вуличних злочинів; 7) дослідження міжнародно-правових стандартів запобігання вуличній злочинності; 8) аналіз зарубіжних практик запобігання вуличній злочинності та визначення тих, які з високим ступенем вірогідності матимуть позитивний ефект в українських реаліях; 9) розроблення загально-соціальних, спеціально-кримінологічних, індивідуальних та віктимологічних заходів запобігання вуличній злочинності.

Список використаних джерел

1. Geason S., Wilson P. R. Designing out crime. Crime prevention through environmental design. Canberra : Australian Institute of Criminology, 1989. 58 p.

2. Lafree G. *Losing Legitimacy: Street Crime and the Decline of Social Institutions in America* / G. Lafree. Westview Press, 1998. 240 p.
3. Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2015. 515 с.
4. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. 416 с.
5. Басков А. В. Виктимологическая профилактика корыстно-насильственных преступлений, совершаемых в общественных местах : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Москва : Всерос. науч.-исслед. ин-т Мин. внутр. дел Российской Федерации», 2010. 180 с.
6. Белая Н. М. Уличная преступность: криминологическая характеристика и предупреждение (по материалам Иркутской области, Забайкальского края, Республики Бурятия) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Томск : Нац. исслед. Томский гос. ун-т, 2013. 177 с.
7. Белая Н. М. Уличная преступность: криминологическая характеристика и предупреждение (по материалам Иркутской области, Забайкальского края, Республики Бурятия) : монография / под ред. Л. М. Прокументова. СПб. : Издательство Санкт-Петербургского университета управления и экономики, 2014. 160 с.
8. Богатирьев І. Г., Кисильов М. О. Криминологічні засади запобігання злочинності у великому місті на регіональному рівні : монографія. Бровари : ПФПА, 2010. 160 с.
9. Веприцький Р. С. Феноменологія злочинності в регіоні : монографія. Харків : Золота миля, 2014. 324 с.
10. Веприцький Р. С. Феноменологія злочинності в регіоні : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, Україна, 2016. 413 с.
11. Гайдуков Т. В. Групповая насильственная уличная преступность и ее предупреждение в условиях курортного региона : дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Краснодар : Краснодарский университет Министерства внутренних дел Российской Федерации 2019. 205 с.
12. Ганмягмар Б.-Э. Комплексное предупреждение преступлений, совершаемых в общественных местах в городах Монголии : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право. Омск : Омская академия Министерства внутренних дел РФ, 2018. 203 с.
13. Голіна В. В., Ємельянов В. П., Водник В. Д. та ін. Криминологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження : монографія / за заг. ред.: В. В. Голіни, В. П. Ємельянова. Харків : Право, 2006. 292 с.
14. Головін Б. М. Злочинність на вулицях та в інших громадських місцях. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2013. Вип. 26. С. 87–98.
15. Гришин А. Н. Уличная преступность и ее профилактика службой милиции общественной безопасности в условиях крупного города : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский университет Министерства внутренних дел Российской Федерации, 1998. 203 с.
16. Залогин П. Ю. Уличная преступность: профилактика и предупреждение. *Вестник Московского университета МВД России*. 2011. №1. С. 84–86.
17. Заремба Е. С. Криминологическая характеристика уличной преступности (по материалам Тюменской области) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Тюмень : Тюменский юридический институт Министерства внутренних дел Российской Федерации, 2011. 202 с.
18. Золотухин С. Н. Уличная насильственная преступность и ее предупреждение : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Челябинск : Челябинский юридический институт МВД России, 2000. 204 с.
19. Кивич Ю. В. Криминологическая характеристика и предупреждение уличной преступности в условиях города : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Москва : Юридический институт МВД России, 1999, 196 с.

20. Колодяжний М. Г. Сучасний зарубіжний досвід громадського впливу на злочинність : монографія / за ред. В. В. Голіни. Х. : Право, 2017. 252 с.
21. Комплексный анализ криминальной ситуации в регионе: теория, методология, практика : монография / под общ. ред. Р. М. Абызова. Барнаул : БЮИ МВД России, 2018. 299 с.
22. Котельникова О. А. Уличная преступность портовых городов: криминологическая характеристика, профилактика и прогнозирование (по материалам Дальневосточного федерального округа) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Владивосток : Юридическая школа Дальневосточного федерального университета, 2012. 206 с.
23. Курчеев В. С., Свиридов И. В., Тюгашев Е. А. Homo urbanus: Мегалополис в зеркале криминологии : монография / Новосиб. гос. ун-т. Новосибирск, 2009. 280 с.
24. Лукиных И. Д. Уличная преступность и ее предупреждение : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Москва : Московский государственный лингвистический университет, 2009. 31 с.
25. Майоров А. В. Кражи в общественных местах: криминологическая характеристика и виктимологическая профилактика : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Челябинск : Челябинский юридический институт МВД России, 2004. 168 с.
26. Півень А. В. Кримінологічна характеристика та профілактика вуличної насильницької злочинності : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. К. : Національна академія внутрішніх справ, 2013. 253 с.
27. Погорелова Г. М. Криминологическая характеристика и профилактика уличной преступности несовершеннолетних (по материалам г. Калуги) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Москва : Московский университет МВД России, 2004. 207 с.
28. Рыжков И. В. Криминологическая характеристика и предупреждение насильственных преступлений, совершаемых в условиях городских улиц : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Москва : Московский университет МВД России, 2003. 145 с.
29. Состояние преступности в Санкт-Петербурге. Криминологический мониторинг и прогноз : научно-практическое пособие / под общ. ред. Л. П. Богданова, В. А. Кудина. СПб. : Изд-во СПб ун-та МВД России, 2015. 266 с.
30. Тарубаров В. В. Преступления, совершаемые в общественных местах: криминологическая характеристика и особенности предупреждения органами внутренних дел : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Ростов-на-Дону, 2009. 206 с.
31. Федоренко Д. В. Геокриминогенная обстановка в особо крупном промышленном городе (на основе статистических данных по городу Донецку) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Донецк : Донецкий институт внутренних дел, 2000. 204 с.
32. Филонов В. П., Федоренко Д. В. Преступность в особо крупном промышленном городе: состояние, причины и меры по ее предупреждению : монография. Донецк : ДИВД МВД Украины, 2002. 281 с.
33. Чекмарьова І. М. Запобігання злочинності у прикордонних регіонах Півдня України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2017. 307 с.
34. Шакун В. І. Інфраструктура міста і злочинність : навч.-практ. посіб. К. : УАВС, 1996. 19 с.
35. Шакун В. І. Модель і критерії ефективності профілактики злочинів у великих містах України та за кордоном : навч.-практ. посіб. К. : УАВС, 1995. 32 с.
36. Шакун В. І. Суспільство і злочинність : монографія. К. : Атіка, 2003. 784 с.
37. Шакун В. І. Урбанізація і злочинність : монографія. К. : УАВС, 1996. 256 с.
38. Шмаренков М. В. Криминологический аспект уличной преступности в мегаполисах : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский университет Министерства внутренних дел Российской Федерации, 2004. 155 с.

39. Шоткинов С. А. Преступность в крупных городах Восточной Сибири : монография. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004. 120 с. http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=11282373

Беликов Константин Аркадьевич
(Криворожский городской совет, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8632-8757>

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ НАУЧНОЙ РАЗРАБОТКИ ПРОБЛЕМ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ УЛИЧНОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

В статье охарактеризовано современное состояние научной разработанности проблемы предотвращения уличной преступности. Констатирована устарелость и фрагментарность имеющихся отечественных научных исследований в указанной сфере. Выделены типичные составляющие научного познания предотвращения уличной преступности. Разработана модель современного научно-практического исследования проблем предотвращения уличной преступности.

Ключевые слова: уличная преступность; предупреждение; зарубежная криминология; состояние; научная разработка; проблема.

Belikov Kostiantyn
(Kryvyi Rih City Council, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8632-8757>

THE CURRENT STATE OF THE SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF PROBLEMS OF STREET CRIME PREVENTION

The article describes the current state of scientific development of the problems of street crime prevention. The obsolescence and fragmentation of existing domestic scientific research on the problems of street crime prevention has been ascertained. The expediency of conducting the analysis of the state development of the problem of those countries in which the problems of street crime are related to Ukraine, where the socio-economic situation is also similar to domestic realities, is substantiated. Among such countries, the most developed problem of combating street crime is in Russian criminological science. All available subject developments in the field of street crime prevention are divided into those that are directly devoted to the prevention of street crime; those dealing with specific aspects of street crime prevention; those dedicated to the prevention of certain crimes in public places. In order to develop the criminological foundations of scientific and practical support for the prevention of street crime, a scientific search model has been proposed that involves the solution of the following issues: definition of the concept, essential features and the most common manifestations of street crime; provision of criminal law characteristics of street crimes; the establishment of quantitative and qualitative indicators of street crime; development of personality characteristics of the perpetrator of a street crime; definition of determinants of street crime; victimological research and characterization of a street crime victim; study of international legal standards for the prevention of street crime; analysis of foreign street crime prevention practices; development of measures to prevent street crime.

Key words: street crime, warning, foreign criminology, state, scientific development, problem.

Надійшла до редколегії 22.11.2019

удк: 341.231

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-85-94>

Лобач Анатолій Миколайович,

аспірант

(Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2534-5112>

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА ОТРИМАННЯ ОСВІТИ ЗА НОРМАМИ ЧИННОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА АЗІЙСЬКИХ ДЕРЖАВ

У науково-правничій статті автором актуалізовано та розглянуто норми про кримінальну відповідальність за порушення права на отримання освіти, які кодифіковано у джерелах чинного кримінального законодавства азійських держав. Указану предметно-дослідницьку мету досягнуто за допомогою авторського звернення до змісту низки джерел загальноазійського права та предметно-регулятивних статей чинних кримінальних кодексів окремих держав Західної, Центральної, Північної, Південної, Східної та Південно-Східної Азії.

Ключові слова: право на отримання освіти; порушення права на отримання освіти; кримінальна відповідальність; національне кримінальне законодавство азійських держав.

Постановка проблеми. Неминучим наслідком кримінального діяння як такого є спричинення антигуманного, гостро негативного, надзвичайно небезпечного соціального ефекту. Отже, ідеться про те, що постраждалій особі завдається не лише суто фізична та моральна, або ж, наприклад, матеріально-майнова, але й очевидна соціальна шкода. Можна виділити низку правопорушень, наслідки вчинення яких чітко відображають та безпосередньо формують спотворену, спалюжену, несправедливу соціальну дійсність. Тобто окремі кримінальні діяння зачіпають, власне, злочинно обмежують законні соціальноправові перспективи та можливості членів того чи іншого людського соціуму.

Власне, до такого типу злочинних, кримінальних діянь належить і *протизаконне, безпідставне порушення права людини на отримання освіти* (курсив мій. – Авт.).

Системно-негативний соціальний ефект саме такого злочину виявляється через незаконне обмеження природної дії «соціальних ліфтів», через свідоме гальмування та унеможливлення соціально стратифікаційного оновлення суспільства.

Фундаментально негативна соціальна складова цього правопорушення відображається і через його безпосередній зв'язок із злочинним посяганням на обмеження, заперечення власне трудових, професійних прав людини. Таким чином, ідеться про протизаконне порушення права людини не лише на отримання початкової, середньої або ж вищої освіти, але й на проходження нею тих чи інших навчально-кваліфікаційних, виробничо-професійних, технічно-трудових курсів, програм із підвищення професійної кваліфікації тощо. Звісно, від того, якого рівня та в якій професійно-трудовій галузі людина здобула освіту, залежить її об'єктивне місце та роль у багатогранній системі людського соціуму. Тому, зрозуміло, безпідставне обмеження зазначеної соціально-правової, тобто освітньої, перспективи будь-якої людини є злочином, який заслуговує на законне покарання.

Нині система нормативного захисту права людини на отримання освіти відтворюється у її взаємопов'язаних міжнародно-універсальному, міжнародно-регіональному та власне національно-державному вимірах. Вагомими прикладами норм міжнародно-універсального, глобального освітнього права є предметно-регулятивні положення ст. 26 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року [1], ст. 13 та ст. 14 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року [4] та ст. 28 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року [2].

Міжнародні ж джерела освітнього права регіонального характеру презентують, зі свого боку, відповідні загальнорегіональні нормативно-правові стандарти, які об'єднують держави окремих макрорегіонів у їхньому ціннісному ставленні до проблем захисту права людини на отримання освіти. Регіональний вимір систем нормативного захисту названого права відтворюється і в межах національного законодавства суверенних держав, зокрема і в межах їхнього чинного кримінального права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що проблемам компаративістського пізнання кримінальної відповідальності за порушення права на освіту присвячені лише поодинокі праці. Ідеться про праці таких вітчизняних вчених, як О. М. Литвинов, Є. С. Назимко, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк. Тому обраний нами напрям наукового пошуку є актуальним.

Формування мети статті. У межах наданого науково-тематичного контексту на окрему науково-дослідницьку увагу заслуговують норми чинного кримінального права суверенних азійських держав про кримінальну відповідальність за порушення права людини на отримання освіти. У зв'язку із цим, **метою запропонованої статті** є компаративістський аналіз чинного кримінального законодавства держав Західної, Центральної, Північної, Південної, Східної та Південно-Східної Азії на предмет визначення кримінальної правової моделі захисту права особи на отримання освіти.

Виклад основного матеріалу. Отже, азійськими регіональними джерелами міжнародного права у сфері захисту освітніх прав людини є:

- 1) Каїрська декларація з прав людини в ісламі від 5 серпня 1990 року (далі – Каїрська декларація) (п. (а) та п. (б) ст. 7; ст. 9 та п. (с) ст. 17) [14];
- 2) Арабська хартія прав людини від 22 травня 2004 року (далі – Арабська хартія) (п. 4 ст. 40 та п. 1, 2, 4, 6 ст. 41) [15];
- 3) Декларація прав людини в державах АСЕАН від 18 листопада 2012 року (далі – Декларація АСЕАН) (п. 1, 2 ст. 31) [13].

Звісно, зміст указаних статей Каїрської декларації цілком відповідає відповідним міжнародно-правовим стандартам наведених вище джерел права ООН. Так, у п. (а) та п. (б) ст. 7 цієї Декларації говориться таке (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «(а) Із самого свого народження кожна дитина користується правами, наданими їй батьками, суспільством та державою, на належний догляд, *гідну освіту* (курсив мій. – *Авт.*), а також матеріальну, гігієнічну та моральну турботу; (б) Батьки та ті, хто виступає в подібній ролі, *мають право вибору типу освіти, який вони бажать надати своїм дітям* (курсив мій. – *Авт.*), за умови врахування інтересів та майбутнього дітей та відповідно до етичних цінностей та принципів шаріату» [14]. Наведене положення про нормативний захист освітянських прав батьківства відповідає змісту ч. 3 ст. 26 Загальної декларації прав людини: «3. Батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей» [1]. Отже, загалом процитована стаття Каїрської декларації чітко відтворює та нормативізує одну з міжнародно-правових основ освітньої проблематики – першочерговість та обов'язковість отримання освіти саме дитиною.

У ст. 17 Каїрської декларації надається своєю чергою більш розгорнута нормативізована ісламська система суспільної взаємрегуляції у сфері освітніх прав та обов'язків (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «(а) *Прагнення до знань є зобов'язанням, а забезпечення освіти – обов'язком суспільства й держави* (курсив мій. –

Авт.). Держава повинна забезпечити доступність шляхів та засобів для здобуття освіти та гарантувати освітнє розмаїття в інтересах суспільства, аби людина була залучена до ісламського вчення та наукових фактів про Всесвіт заради добробуту всього людства. (b) Кожна людина має право отримати й релігійну, і світську освіту з різних навчальних інституцій та настанов, включно з родиною, школою, університетом, ЗМІ тощо, але в такому інтегрованому та збалансованому вигляді, аби людина змогла розвинути власну особистість, зміцнити свою віру в Бога та повагу до захисту прав та обов'язків» [14]. Аналогічне нормативізоване ціннісне положення міститься і у п. (с) ст. 17 Каїрської декларації [14].

Не менш фундаментальні змістовні положення містяться і у п. 1, 2, 4, 6 ст. 41 Арабської хартії (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «1. Викорінення неграмотності є юридичним обов'язком держави; кожен має право на отримання освіти. 2. Держави-учасниці гарантують своїм громадянам вільне отримання освіти принаймні в межах початкового та базового рівня. Усі форми та рівні початкової освіти мають бути обов'язковими та доступними всім без будь-якої дискримінації. 4. Держави-учасниці гарантують надання освіти, спрямованої на розвиток людської особистості та зміцнення поваги до прав та основоположних свобод людини. 6. Держави-учасниці гарантують установа механізмів, необхідних для забезпечення невинної освіти кожного громадянина та розвиватимуть національні плани із забезпечення освіти дорослих людей» [15]. У цих змістовних положеннях, як ми бачимо, наводиться друга фундаментальна міжнародно-правова освітня основа – заборона освітньої дискримінації людини за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. У п. 4 ст. 40 згаданої Хартії нормативно визнаються та захищаються освітні права осіб із обмеженими фізичними можливостями (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «4. Держави-учасниці забезпечуватимуть надання повноцінних освітніх послуг людям з обмеженими фізичними можливостями, урахувавши важливість інтеграції таких осіб в освітню систему та важливість надання їм професійної підготовки, створення можливостей для їхнього навчання та придатних можливостей для їхнього працевлаштування в державному та приватному секторах» [15].

Слід також навести відповідні положення ст. 31 Декларації АСЕАН (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «1. Кожна людина має право на отримання освіти. 2. Початкова освіта має бути обов'язковою та доступною для всіх. Середня освіта в її різних формах має бути доступною для всіх через усі прийнятні засоби. Технічна та професійна освіта повинна бути загальнодоступною. Вища освіта має бути рівно доступною на основі критерію гідності та заслуг» (тобто за принципом меритократії. – *Прим. авт.*) [13]. Отже, у цій статті Декларації відтворено системний зв'язок між освітнім та трудовим правом людини.

Звернемося тепер до чинних джерел національного кримінального права азійських держав. Предметно-регулятивні норми їхніх кримінальних кодексів (далі – КК) покликані відображати інститут саме кримінальної відповідальності фізичних осіб за порушення ними всіх аспектів освітніх прав людини, нормативізованих у розглянутих вище джерелах міжнародного регіонального права азійських держав.

Держави Західної Азії, Близького Сходу та Закавказзя. Чинні КК більшості держав зазначених регіонів Азії *не містять прямого аналогу ст. 183 «Порушення права на отримання освіти» КК України* (курсив мій. – *Авт.*).

Так, згідно зі ст. 121 (1) чинного КК Туреччини, якщо повноважний державний орган, не маючи законної підстави, відмовляється приймати заявку від фізичної особи, яка її подає, імплементуючи власні юридичні права, то такий правопорушник засуджується до тюремного ув'язнення на термін до шістьох місяців [43, с. 33]. У цьому випадку під «повноважним державним органом» може розумітися і державний або комунальний освітній заклад того чи іншого рівня акредитації, функціонер якого відмовляється, наприклад, ви-

магаючи хабара, прийняти від потенційного учня/студента або його батьків/опікунів заявку на вступ. Сама ж особа, яка подає таку заявку, намагається реалізувати своє конституційне та міжнародне право на отримання освіти. До того ж у ст. 122 (1) КК Туреччини, де передбачено кримінальне покарання за дискримінаційні злочини в різних суспільних сферах, також прямо не нормативізовано таке правопорушення у його освітньому вимірі [43, с. 33–34].

Іншим прикладом опосередкованого переслідування потенційного порушення саме освітнього права людини є корупційні діяння посадових осіб. Про це говориться у ст. 252 (1) КК Туреччини. Корупція може порушити право саме на отримання освіти. Такою посадовою особою може бути працівник/керівник освітнього закладу або ж відділу освіти, який вимагатиме незаконної грошової та/або іншої винагороди за зарахування підлітка до навчального закладу. Безсумнівно, якщо згадати зміст ст. 183 КК України, ідеться про «незаконну відмову у прийнятті до навчального закладу та/або незаконну вимогу оплати за навчання у державних чи комунальних навчальних закладах» [3]. Така посадова особа може злочинно, за винагороду, прийняти до навчального закладу того, хто не відповідає необхідним вступним критеріям. І це, зі свого боку, може заперечити законне освітнє право іншої, більш гідної особи.

Однак зміст п. 1 ст. 262 (1) КК Туреччини передбачає своєю чергою більш пряму криміналізацію певних незаконних діянь саме у сфері освіти. Наприклад, у цій статті зазначається таке (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «Особи (тобто в цьому випадку саме освітні посадовці. – Прим. авт.), які заснують або ж керують освітніми закладами всупереч законодавству (курсив мій. – Авт.), або добровільно приймають на себе обов'язки вчителів у таких освітніх закладах, караються через позбавлення волі на термін від шістьох місяців до трьох років» [43, с. 61]. Таким чином, «керуванням освітніми закладами всупереч законодавству» можна вважати й посадові правопорушення, здійснювані під час проведення вступної кампанії, зокрема у вигляді відмовлення у прийнятті заявок через корупційні та/або дискримінаційні вимоги/міркування. Різноманітні правопорушення можуть бути вчинені й під час самого навчального процесу. Отже, чинне турецьке кримінальне право демонструє приклад відносно прямої криміналізації певних діянь в освітній сфері, зокрема й тих, які передбачено змістом ст. 183 КК України. Також нормативні положення всіх наведених статей КК Туреччини відображають свій очевидний симбіоз у контексті зазначених злочинів та покарань за їхнє вчинення.

Іншим цікавим прикладом відносно більш прямої криміналізації певних діянь саме в освітній сфері, хоча й суто у вигляді «активної корупції», є зміст п. (а) ст. 292 КК Ізраїлю (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «Якщо особа дає хабар, маючи намір вплинути на організацію, процес або результати проведення спортивного конкурсу, або будь-якого іншого конкурсу (курсив мій. – Авт.), у проведенні та результатах якого якась посадова особа є зацікавленою (курсив мій. – Авт.), то така особа буде засуджена до позбавлення волі на термін до трьох років» [27]. Логічно видається думка про те, що таким «іншим конкурсом» може бути й конкурс, який проводиться у вищих закладах освіти, тобто йдеться про проведення вступних іспитів. Поза сумнівом, така зацікавленість посадової особи, зокрема в результатах вступних іспитів, зумовлюється можливістю отримання нею від абітурієнтів грошових або інших матеріальних/нематеріальних благ.

Отже, у відповідних нормах чинного кримінального права багатьох інших держав наведеної регіональної групи відтворюється достатньо опосередкована криміналізація тих чи інших злочинів у сфері освіти. Ці злочини набувають свого конкретно-предметного складу в межах саме посадових правопорушень корупційного характеру. Зазначеними нормативними прикладами є також: КК Іраку (ст.ст. 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314) [26], КК Йорданії (ст.ст. 170, 171, 172, 173) [29], КК Ємену (ст.ст. 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160) [48], КК Оману (ст.ст. 194, 207, 208, 209, 210, 211, 212) [37], КК Катару (ст.ст. 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147) [44], КК Бахрейну (ст.ст. 186, 187, 188, 189,

190, 191, 192, 193, 202, 203, 204, 205, 206) [17], КК ОАЕ (ст.ст. 234, 235, 236, 236/1, 237, 237/1, 238, 239) [46], КК Кувейту (ст.ст. 114, 115, 117, 118, 119, 120) [30] та КК Ірану (ст.ст. 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596) [25].

У ст. 591 КК Ірану, зокрема, зазначається (подається в авторському перекладі з мови оригіналу джерела): «Коли доведено, що корупціонер (у цьому випадку особа, яка давала хабара. – *Прим. авт.*) був вимушений дати хабара заради збереження (власне імплементації. – *Прим. авт.*) своїх законних прав (курсив мій. – *Авт.*), то він буде вилучений із розпочатого кримінального провадження, а гроші або власність, які він втратив, будуть йому повернуті» [25]. Таким чином, ідеться про змушення тієї чи іншої особи реалізувати одне зі своїх прав, зокрема освітнє право, через надання матеріального блага посадовій особі.

Чинне кримінальне право закавказьких держав також опосередковано криміналізує діяння стосовно порушення освітнього права людини. У його відповідних нормативних положеннях ідеться про кримінальне переслідування дій стосовно порушення загального рівноправ'я громадян. Так, у ст. 142 КК Грузії зазначається, що порушення рівноправ'я людей, а отже, і освітнього, на основі відомої низки дискримінаційних критеріїв карається штрафом, або виправними роботами на термін до одного року, або/та позбавленням волі на термін до двох років [7]. Як обтяжлива обставина в межах такого злочину зазначається використання особою свого посадового становища [7]. Криміналізацію саме корупційних діянь, які можуть бути пов'язаними саме з порушенням освітніх прав людини, нормативізовано у ст.ст. 338, 339, 339¹ та 340 КК Грузії [7].

Цілком аналогічні норми про кримінальне переслідування правопорушень у сфері рівноправ'я людей містяться і в КК Азербайджану (ст. 154) [5], і в КК Вірменії (ст. 143) [6]. Покарання за корупційні ж діяння в зазначеному нами контексті нормативізовано у ст. 311 та ст. 312 КК Азербайджану [5] та ст.ст. 200, 201 КК Вірменії [6].

Держави Центральної та Північної Азії. Сучасне кримінальне право більшості держав окресленого субрегіону також не містить предметних нормативних положень щодо криміналізації правопорушень у сфері освітніх прав людини. Такі злочини, за аналогією з розглянутими статтями КК держав Західної Азії, Близького Сходу та Закавказзя, можуть бути скоєні в межах порушення принципу рівноправ'я всіх людей/громадян та корупційних діянь посадових осіб.

Отже, відповідними центральноазійськими прикладами є КК Казахстану (ст.ст. 145, 366, 367, 368) [8], КК Узбекистану (ст.ст. 141, 210, 211, 212, 213, 214) [12], КК Киргизстану (ст.ст. 185, 238) [9], КК Туркменістану (ст.ст. 145, 184, 185, 186) [11], КК Афганістану (ст.ст. 254, 255) [16] та КК Монголії (ст.ст. 268, 269, 270) [34].

Однак майже безпосередній аналог змісту ст. 183 КК України ми знаходимо у змісті ст. 164 «Перешкоджання отриманню основної обов'язкової загальної (дев'ятилітньої) освіти» КК Таджикистану. У цій статті говориться таке (подається в авторському перекладі з мови оригіналу джерела): «Перешкоджання фізичною особою будь-яким способом отриманню основної обов'язкової загальної (дев'ятилітньої) освіти карається штрафом у розмірі від одної тисячі до двох тисяч показників для розрахунків або обмеженням волі на термін до двох років» [10] (курсив мій. – *Авт.*).

Процитоване вимагає комплексного коментарю. Так, під «перешкоджанням фізичною особою будь-яким способом отриманню основної обов'язкової загальної (дев'ятилітньої) освіти» слід розуміти майже те саме, про що йдеться у ст. 183 КК України – «незаконну відмову у прийнятті до навчального закладу будь-якої форми власності», зокрема й будь-якого рівня акредитації. Таким перешкоджанням може бути й незаконне вимагання матеріальних (грошових) цінностей від учнів або тих, хто збирається навчатися. Це відсилає нас до п. 2 ст. 183 КК України про «незаконну вимогу оплати за навчання у державних чи комунальних навчальних закладах».

Такі незаконні дії можуть бути зумовленими й корупційними міркуваннями потенційного правопорушника – посадової особи. Такий злочин карається відповідно до

ст.ст. 319, 320, 321, 325 КК Таджикистану [10]. Безумовно, безпідставні перешкоджання у справі отримання освіти можуть зумовлюватися і дискримінаційними поглядами та діями злочинця, які караються згідно зі ст. 143 КК Таджикистану [10].

Держави Південної Азії. Чинні КК цих держав, *котрі майже ідентичні між собою за структурою та змістом норм (!)*, не містять нормативних положень про криміналізацію тих чи інших діянь, учинених суто в освітній сфері (курсив мій. – Авт.). Корупційні ж злочини, які потенційно можуть порушити саме освітнє право людини, караються відповідним чином, якщо вони трапляються у сфері державної служби, а також у сфері електоральних прав людини та діяльності органів кримінальної/судової юстиції. Такими прикладами є КК Пакистану (ст.ст. 162, 163) [38], КК Індії (ст. 171В) [23], КК Бангладеш (ст.ст. 161, 162, 163) [18], КК М'янми (ст.ст. 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171) [35], КК Мальдів (ст.ст. 510, 511, 512) [33] та КК Шрі-Ланки (ст.ст. 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 169А, 169В) [41].

Держави Східної Азії. У джерелах чинного кримінального права держав Східної Азії нормативізовано кримінальну відповідальність осіб *за порушення будь-якого фундаментального права людини, зокрема й права на отримання освіти, через розпалювання етнічної ненависті та закликів до дискримінації* (курсив мій. – Авт.). Як приклад – ст. 249 та ст. 250 КК Китаю [21]. Так само, як і у випадку із змістом відповідних статей КК багатьох інших держав Азії, освітнє право людини в Китаї може бути порушено через корупційні діяння, які, зі свого боку, можуть бути зумовлені дискримінаційними поглядами правопорушника. Антидискримінаційними нормативними статтями чинного КК Китаю є ст.ст. 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396 [21].

Аналогічними нормативними прикладами, які містяться в КК трьох інших східноазійських держав, є зміст ст.ст. 242, 257 КК Північної Кореї [36], ст.ст. 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135 КК Південної Кореї [40], ст.ст. 21, 122, 123 КК Тайваню [42] та ст.ст. 197, 197-2, 197-3, 197-4, 197-5, 198 КК Японії [28].

Держави Південно-Східної Азії. У межах чинного кримінального права більшості держав названого субрегіону злочини у сфері освіти так само відтворюються лише у випадку скоєння корупційних діянь. Наприклад, кримінальну відповідальність посадових осіб за корупційні злочини передбачено у КК Таїланду (ст.ст. 149, 150, 152) [45], КК Лаосу (ст. 146) [31], КК В'єтнаму (ст.ст. 354, 356, 358, 364, 365) [47], КК Камбоджі (ст.ст. 278, 279, 280, 281, 594, 637, 638, 639, 640) [20], КК Філіппін (ст.ст. 210, 211, 212) [39], КК Брунею (ст.ст. 161, 162, 163) [19], КК Малайзії (ст.ст. 161, 162, 163) [32], КК Індонезії (ст. 418, 419, 420) [24] та КК Східного Тимору (ст.ст. 292, 293, 294) [22].

Однак достатньо предметним і, відповідно, цікавим нормативним прикладом є зміст ст. 165 КК В'єтнаму. Прочитуємо цю статтю (подається в авторському перекладі з мови оригіналу джерела): «1. Особа, яка через власні гендерні міркування перешкоджає іншій особі брати участь у політичному житті, економічних процесах, професійній діяльності, *отримувати освіту* (курсив мій. – Авт.), сприяти науковому та технологічному розвитку, сприяти розвитку культури, інформації, спорту, охороні здоров'я, попри те, що така особа вже зазнала цивільного покарання за вчинення такого правопорушення, повинна буде сплатити штраф у розмірі від 5 000 000 до 50 000 000 в'єтнамських донгів або ж дістати той чи інший вид громадського покарання на термін до двох років. 2. Учинення такого злочину буде покарано через сплату штрафу від 50 000 000 до 100 000 000 в'єтнамських донгів або ж позбавленням волі на термін від 3 до 24 місяців, якщо таке вчинення супроводжуватиметься такими обставинами: а) злочин скоєний через зловживання правопорушником своїми посадовими повноваженнями або своєю владою; б) злочин скоєно неодноразово; в) злочин скоєно супроти двох або більше осіб. 3. Правопорушникові може також бути заборонено обіймати відповідні посади, займатися певною професійною діяльністю або працевлаштовуватися за певними напрямками протягом терміну від 1 до 5 років» [47].

Як бачимо, одна зі складових досліджуваного правопорушення – перешкоджання людині в отриманні нею освіти – у достатньо загальному, але сутнісному вигляді відтворює криміналізацію потенційного вчинення конкретних «освітніх» правопорушень, викладених у ст. 183 КК України. Тобто формами перешкоди в отриманні освіти можуть бути й «незаконна відмова у прийнятті до навчального закладу будь-якої форми власності», «незаконна вимога оплати за навчання у державних чи комунальних навчальних закладах». Каральні санкції, які передбачено нормами ст. 165 КК В'єтнаму, співпадають із санкціями ст. 183 КК України.

Висновки. Виходячи із всього викладеного вище, можемо зробити такі висновки.

Кримінальну відповідальність за порушення права на отримання освіти (як зразок – зміст ст. 183 КК України) не нормативізовано в чинному кримінальному праві більшості держав Азії.

Нормативно-правовою основою для непрямой криміналізації порушення цього права є кримінальне переслідування корупційних дій посадових осіб. Такі дії потенційно можуть відбутися саме в системі державної, комунальної та приватної освіти. Іншою такою основою є суворе кримінальне переслідування правової, зокрема й освітньої, дискримінації людини за цілою низкою об'єктивних та суб'єктивних ознак.

Однак усі освітні права й можливості людини системно визначені та суворо охороняються нормами джерел чинного загальноазійського права Ліги арабських держав (ЛАД), Організації ісламського співробітництва (ОІК) та Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН).

Прикладами прямої криміналізації безпідставного порушення або ж обмеження права людини на отримання освіти є розглянуті статті КК Туреччини, Ізраїлю, Таджикистану та В'єтнаму.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 11.11.2019).
2. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 01.12.2019).
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 05.12.2019).
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 15.11.2019).
5. Уголовный кодекс Азербайджана. URL : https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30420353#pos=434;-47 (дата звернення: 10.11.2019).
6. Уголовный кодекс Армении. URL : <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus&3> (дата звернення: 21.11.2019).
7. Уголовный кодекс Грузии. URL : <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf> (дата звернення: 12.11.2019).
8. Уголовный кодекс Казахстана. URL : https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252 (дата звернення: 10.11.2019).
9. Уголовный кодекс Кыргызстана. URL : <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527?cl=ru-ru> (дата звернення: 03.12.2019).
10. Уголовный кодекс Таджикистана. URL : https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30397325#pos=8;-173 (дата звернення: 04.12.2019).
11. Уголовный кодекс Туркменистана. URL : http://minjust.gov.tm/ru/mmerkezi/doc_view.php?doc_id=8091 (дата звернення: 03.12.2019).
12. Уголовный кодекс Узбекистана. URL : <http://lex.uz/acts/111457> (дата звернення: 09.11.2019).
13. ASEAN Human Rights Declaration, 2012. URL : https://www.asean.org/storage/images/ASEAN_RTK_2014/6_AHRD_Booklet.pdf/ (дата звернення: 07.12.2019).

14. Cairo Declaration on Human Rights in Islam, 1990. URL : <http://prfjk.org/wp-content/uploads/2018/07/Cairo-Declaration-on-Human-Rights-in-Islam.pdf/> (дата звернення: 05.12.2019).

15. Revised Arab Charter on Human Rights, 2004. URL : https://www.right-to-education.org/sites/right-to-education.org/files/resourceattachments/Revised_Arab_Charter_Human_Rights_2004_Em.pdf/ (дата звернення: 01.12.2019).

16. The Penal Code of Afghanistan. URL : <https://aceproject.org/eroen/regions/asia/AF/Penal%20Code%20Eng.pdf/view> (дата звернення: 30.11.2019).

17. The Penal Code of Bahrain. URL : https://www.unodc.org/res/cld/document/bhr/1976/bahrain_penal_code_html/Bahrain_Penal_Code_1976.pdf (дата звернення: 22.11.2019).

18. The Penal Code of Bangladesh. URL : <https://www.oecd.org/site/adboecdanticorruptioninitiative/46812525> (дата звернення: 12.11.2019).

19. The Penal Code of Brunei. URL : <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/78238/83493/F1602044948/BRN78238%202016%20Edition.pdf> (дата звернення: 10.11.2019).

20. The Penal Code of Cambodia. URL : <https://www.ajne.org/sites/default/files/resource/laws/7195/criminal-code-cambodia-en-kh.pdf> (дата звернення: 08.12.2019).

21. The Penal Code of China. URL : <https://www.fmprc.gov.cn/ce/cgvienna/eng/dbtyw/jdwt/crimelaw/t209043.htm> (дата звернення: 02.12.2019).

22. The Penal Code of Eastern Timor. URL : https://www.unodc.org/res/cld/document/penalcode_html/Penal_Code_Law_No_19_2009.pdf (дата звернення: 08.12.2019).

23. The Penal Code of India. URL : https://www.iitk.ac.in/wc/data/IPC_186045.pdf (дата звернення: 07.12.2019).

24. The Penal Code of Indonesia. URL : https://www.unodc.org/res/cld/document/idn/indonesian_penal_code_html/I.1_Criminal_Code.pdf (дата звернення: 01.12.2019).

25. The Penal Code of Iran. URL : <https://prostitution.procon.org/sourcefiles/IranPenalCode.pdf> (дата звернення: 05.11.2019).

26. The Penal Code of Iraq. URL : <https://www.refworld.org/docid/452524304.html> (дата звернення: 07.11.2019).

27. The Penal Code of Israel. URL : <https://www.oecd.org/investment/anti-bribery/anti-briberyconvention/43289694.pdf> (дата звернення: 11.11.2019).

28. The Penal Code of Japan. URL : <http://www.cas.go.jp/jp/seisaku/hourei/data/PC.pdf> (дата звернення: 10.11.2019).

29. The Penal Code of Jordan. URL : https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=https://www.alkarama.org/sites/default/files/201611/JOR_PenalCode2011_ENG.pdf/ (дата звернення: 12.11.2019).

30. The Penal Code of Kuwait. URL : <https://aalawyer.co/kuwaitlaws-criminallaw-2/> (дата звернення: 10.11.2019).

31. The Penal Code of Lao. URL : <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2013/07/Laos-Penal-Law-2001-2005-eng.pdf> (дата звернення: 10.11.2019).

32. The Penal Code of Malaysia. URL : http://www.agc.gov.my/agcportal/uploads/files/Publications/LOM/EN/Penal%20Code%20ACT%20574%20-%20TP%20LULUS%2021_2_2018.pdf (дата звернення: 01.12.2019).

33. The Penal Code of Maldives. URL : <https://www.law.upenn.edu/live/files/4203-maldives-penal-code-2014> (дата звернення: 04.12.2019).

34. The Penal Code of Mongolia. URL : <https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення: 04.12.2019).

35. The Penal Code of Myanmar. URL : http://www.burmalibrary.org/docs6/MYANMAR_PENAL_CODE-corr.1.pdf (дата звернення: 03.12.2019).
36. The Penal Code of North Korea. URL : [https://www.hrnk.org/uploads/pdfs/The%20Criminal%20Law%20of%20the%20Democratic%20Republic%20of%20Korea_2009_%20\(1\).pdf](https://www.hrnk.org/uploads/pdfs/The%20Criminal%20Law%20of%20the%20Democratic%20Republic%20of%20Korea_2009_%20(1).pdf) (дата звернення: 02.12.2019).
37. The Penal Code of Oman. URL : <http://www.mola.gov.om/eng/penallaw.aspx> (дата звернення: 02.12.2019).
38. The Penal Code of Pakistan. URL : <https://www.oecd.org/site/adboecdanticorruptioninitiative/46816797> (дата звернення: 01.12.2019).
39. The Penal Code of Philippines. URL : https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/PHL_revised_penal_code.pdf (дата звернення: 29.11.2019).
40. The Penal Code of Southern Korea. URL : <https://www.oecd.org/site/adboecdanticorruptioninitiative/46816472> (дата звернення: 22.11.2019).
41. The Penal Code of Sri-Lanka. URL : http://hrlibrary.umn.edu/research/srilanka/statutes/Penal_Code.pdf (дата звернення: 15.11.2019).
42. The Penal Code of Taiwan. URL : <https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=C0000001> (дата звернення: 13.11.2019).
43. The Penal Code of Turkey. URL : <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/tr/tr171en.pdf>. P. 33 (дата звернення: 10.11.2019).
44. The Penal Code of Qatar. URL : [http://www.qfcra.com/enus/legislation/Laws/Law%20No.%20\(11\)%20of%202004%20\(Penal%20Code%20of%20Qatar\).pdf](http://www.qfcra.com/enus/legislation/Laws/Law%20No.%20(11)%20of%202004%20(Penal%20Code%20of%20Qatar).pdf) (дата звернення: 06.11.2019).
45. The Penal Code of Thailand. URL : http://thailaws.com/law/t_laws/tlaw50001.pdf (дата звернення: 15.11.2019).
46. The Penal Code of UAE. URL : <https://cdn.expatswoman.com/s3fs-public/UAE%20Penal%20Code.pdf> (дата звернення: 12.11.2019).
47. The Penal Code of Vietnam. URL : http://www.agc.gov.bn/AGC%20Images/LAWS/ACT_PDF/Car.22a (дата звернення: 09.11.2019).
48. The Penal Code of Yemen. URL : <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/83557/92354/F1549605860/YEM83557.pdf> (дата звернення: 10.11.2019).

Лобач Анатолий Николаевич,

аспирант

(Международный экономико-гуманитарный университет имени академика Степана Демьянчука, г. Ровно)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2534-5112>

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НАРУШЕНИЕ ПРАВА НА ПОЛУЧЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ ПО НОРМАМ ДЕЙСТВУЮЩЕГО УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА АЗИАТСКИХ ГОСУДАРСТВ

В рамках данной научно-правовой статьи автор актуализировал и рассмотрел нормы об уголовной ответственности за нарушение права на получение образования, кодифицированные в источниках действующего уголовного законодательства азиатских государств. Указанная предметно-исследовательская цель достигнута с помощью авторского обращения к содержанию ряда источников общеазиатского права и предметно-регулятивных статей действующих уголовных кодексов отдельных государств Западной, Центральной, Северной, Южной, Восточной и Юго-Восточной Азии.

Ключевые слова: право на получение образования; нарушение права на получение образования; уголовная ответственность; национальное уголовное законодательство азиатских государств.

Lobach Anatoliy,

aspyrant

(International university of economics and humanities academician

Stepan Demianchuk, Rivne)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2534-5112>

CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLATION OF THE RIGHT TO EDUCATION IN ACCORDANCE WITH THE NORMS OF THE CURRENT CRIMINAL LEGISLATION OF ASIAN STATES

Within the bounds of the given law study paper the author actualized, and considered the criminal responsibility norms for breaking the right to education, which are codified in the active criminal law instruments of Asian states. This subject-research goal was achieved by means of author's appealing to a range of all-Asian law sources, subject-matter articles of the separate Western, Central, Northern, Southern and Southern-Eastern Asian states valid penal codes. However, all educational rights and human opportunities are systematically defined and strictly protected by the norms of the sources of current general Asian law of the League of Arab States (LAS), the Organization of Islamic Cooperation (OIC) and the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN). Examples of the direct criminalization of unjustified deprivation or restriction of the human right to education are the articles of the Criminal Codes of Turkey, Israel, Tajikistan and Vietnam. It is noted that liability for violation of the right to education, in the form of a substantive sample of Article 183 of the Criminal Code of Ukraine, is not provided for in the current criminal law of most Asian states. It is noted that one of the components of the investigated offense - obstructing a person from receiving an education - in essence reproduces the criminalization of the potential commission of specific «educational» offenses set forth in Art. 183 of the Criminal Code of Ukraine. That is, the forms of an obstacle in obtaining education can be «illegal refusal to accept any form of ownership in an educational institution», «illegal claim for payment for tuition at state or municipal educational institutions». The legal framework for the indirect criminalization of violations of this right is the criminal prosecution of corrupt acts of officials. Such actions can occur precisely in the system of state, communal and private education. Another such basis is the strict criminal prosecution of legal, including educational discrimination of a person on a number of objective and subjective grounds.

Key words: *right to education; breaking the right to education; criminal responsibility; national criminal law of Asian states.*

Надійшла до редколегії 09.12.2019

удк: 342.2.01:343.91 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-95-101>

Назимко Єгор Сергійович,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник
(Головне управління Національної поліції в Донецькій області, м. Маріуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4949-4155>

Мицька Олександр Іванович

(Дніпровський центр підвищення кваліфікації персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, м. Кам'янське)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4621-8809>

УДОСКОНАЛЕННЯ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ШТРАФУ, ЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ, З УРАХУВАННЯМ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

У статті розроблено пропозиції із вдосконалення покарання у вигляді штрафу, що застосовується до неповнолітніх, з урахуванням зарубіжного досвіду. Проаналізовано ювенальне кримінальне законодавство Бельгії, В'єтнаму, Гайани, Ірландії, Ефіопії, Маврикію, Німеччини, Польщі, Російської Федерації, Японії. Зроблено висновок, що штраф має застосовуватися лише до неповнолітніх, що мають самостійний прибуток або власні кошти. Розмір штрафу має встановлюватися судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах від шести до двадцяти його щомісячних доходів. Також штраф може призначатися неповнолітнім із відтермінуванням.

Ключові слова: неповнолітній; дитина; покарання; штраф; зарубіжне законодавство.

Постановка проблеми. Проблеми адекватного кримінально-правового реагування на злочини неповнолітніх завжди були предметом досліджень учених-криміналістів. У вітчизняній доктрині кримінального права розроблено систему наукових знань про покарання неповнолітніх. Разом із тим залишається актуальним дослідження кримінально-правової регламентації окремих видів ювенальних покарань. До того ж зараз в Україні ухвалено низку концепцій та програмних документів, які передбачають оновлення законодавства кримінально-правового циклу в цьому напрямі (Концепція загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2006–2016 роки» (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2006 р. № 229-р), Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні (Указ Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011), План заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. № 1039-р) тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідно зазначити, що питанням застосування штрафу до неповнолітніх, які вчинили злочин, присвятили свої праці В. В. Антипов, Н. Л. Березовська, Є. М. Вечерова, Ю. В. Єгорова, Ю. І. Ємець, Н. Я. Ковтун, В. П. Козирева, А. Ю. Коновалова, В. Я. Конопельський, М. С. Пузирьов, О. О. Северин,

С. І. Халимон, А. О. Яровий, О. С. Яцун та інші вчені. Однак до сьогодні не розроблено пропозицій розвитку кримінально-правової регламентації цього виду ювенального покарання з урахуванням зарубіжного досвіду.

Тому **метою запропонованої статті** є визначення напрямів розвитку кримінально-правового законодавства щодо покарання у вигляді штрафу, що застосовується до неповнолітніх, з урахуванням зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 99 КК України, штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний прибуток, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення. Такий нормативний припис є спеціальним по відношенню до загальної норми, якою передбачено кримінально-правовий статус покарання у вигляді штрафу (ст. 53 КК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 53 КК України, штраф – це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і розмірі, установлених в Особливій частині цього Кодексу, з урахуванням положень ч. 2 цієї статті.

У судовій практиці цей вид покарання призначається приблизно 10% від усіх засуджених неповнолітніх. Так, у 2014 р. штраф було призначено 365 (або 7,49% від загальної кількості засуджених неповнолітніх), у 2015 р. – 387 неповнолітнім (або 8,4% загальної кількості засуджених неповнолітніх) [17], у 2016 р. – 316 (або 9,02% загальної кількості засуджених неповнолітніх), у 2017 р. – 351 (або 11,3% загальної кількості засуджених неповнолітніх) [10], у 2018 р. – 334 (або 11,9% загальної кількості засуджених неповнолітніх) [16]. Призначення штрафу вимагає від суду з'ясування того факту, чи має неповнолітній відповідні блага матеріального характеру. Однак у судовій практиці зустрічаються випадки, по-перше, нез'ясування того, чи має неповнолітній самостійний дохід, власні кошти або майно, а по-друге, невстановлення розміру цих цінностей.

Наприклад, вироком Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 10 листопада 2010 року неповнолітнього С. засуджено за частинами першою, другою статті 296 КК України й призначено покарання із застосуванням статей 69, 70 КК України у вигляді 2000 грн штрафу. Із матеріалів справи вбачається, що засуджений на момент вчинення злочину та на час судового розгляду справи ніде не навчався і не працював, власних коштів та майна, на які могло бути звернено стягнення, не мав. У судовому засіданні не було з'ясовано ці питання, у зв'язку із чим справу до архіву суду на зберігання не передано, вирок у частині стягнення не виконано [12]. Наведемо ще один приклад. Дубенський міськрайонний суд Рівненської області, призначаючи покарання неповнолітньому, який вчинив злочин, передбачений ч. 1 ст. 186 КК України, урахувавши те, що підсудний має самостійний дохід, бо отримує стипендію, оскільки навчається в Мирогощанському аграрному коледжі, призначив йому покарання у вигляді штрафу в розмірі п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян [11].

На сьогодні розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян для покарання становить сімнадцять гривень. Тобто неповнолітньому призначено покарання у грошовому еквіваленті – 850 грн. Постановою Кабміну передбачено з 01 вересня 2012 року встановлення для студентів вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації, які навчаються за ОКР «молодший спеціаліст» або «бакалавр», таких розмірів стипендій – від 400 до 550 грн. Постає питання: чи є адекватним покарання, якщо для його виконання необхідно сплатити штраф у розмірі 2-х щомісячних доходів (стипендія, заробітна плата тощо)? Навряд чи можна ствердно відповісти на нього.

Проведене нами опитування на тему «Думка громадян щодо адекватності покарання» надає можливість уточнити це положення. 137 громадян (76% із 180 опитаних) вважають, що адекватним для неповнолітнього буде штраф у розмірі як мінімум 6 місячних стипендій. Стосовно порядку виплати, то більшість опитаних громадян, які підтримали точку зору про такий розмір штрафу (103 особи, або 75%), пропонують виплачувати його фіксованими сумами протягом року з дня призначення такого покарання.

У зв'язку із цим, вважаємо за необхідне встановити на законодавчому рівні вимогу про те, що розмір штрафу для неповнолітніх не може бути меншим, ніж 6 щомісячних доходів неповнолітнього.

Більш того, у ч. 1 ст. 99 КК України передбачено положення, відповідно до якого видом штрафу для неповнолітніх може бути накладення стягнення на їхнє майно. Однак у положеннях загальних норм, якими врегульовано положення про застосування штрафу, така його властивість відсутня. У ст. 26 КВК України, якою регламентовано порядок виконання покарання у вигляді штрафу, теж відсутня норма про те, що цей вид покарання може бути виконано через накладення стягнення на майно винних осіб.

Тому постає питання: чи не властиві ознаки конфіскації майна покаранню у вигляді штрафу, яке застосовується до неповнолітніх? Відповідь на нього ми можемо віднайти у ст. 59 КК, якою врегульовано кримінально-правовий статус покарання у вигляді конфіскації майна.

Відповідно до ч. 1 ст. 59 КК України, покарання у вигляді конфіскації майна полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Якщо конфіскується частина майна, суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або перелічити предмети, що конфіскуються.

Незважаючи на те, що покарання у вигляді конфіскації майна може застосовуватися лише до повнолітніх засуджених (і на цьому наголошують окремі вчені [14, с. 297]), до неповнолітніх, по суті, можна застосовувати конфіскацію майна під виглядом штрафу. Таке положення вступає у суперечність із природою покарання у вигляді штрафу та суттєво обмежує права неповнолітніх. Покарання у вигляді конфіскації майна є більш суворим, ніж штраф (оскільки у вітчизняній ієрархії покарань воно знаходиться на сьомому місці (п. 7 ст. 51 КК), а штраф – на першому (п. 1 ст. 51 КК)). Як відомо, вітчизняна система покарань побудована за принципом від менш суворого до більш суворого. У зв'язку із цим, можна стверджувати про більш суворий характер покарання у вигляді конфіскації майна, ніж штрафу.

Слід відмітити, що конфіскація майна до неповнолітніх застосовується лише за законодавством Японії (із проаналізованих нами країн). Однак її ознаки тяжіють до спеціальної конфіскації майна або заходів забезпечення кримінального провадження. Так, ст. 24-2 Закону «Про неповнолітніх осіб» Японії передбачено, що суд може конфіскувати такі предмети у неповнолітньої особи: 1) предмет, який є складовою діяння, котре порушує закони та постанови, що належать до дії кримінального права; 2) предмет, який було використано або який планувалося використати для вчинення діяння, що порушує закони та постанови, котрі належать до дії кримінального права; 3) предмет, який з'явився або який було отримано внаслідок учинення діяння, котре порушує закони та постанови, що належать до дії кримінального права, або предмет, отриманий як винагорода за вчинення такого діяння; 4) предмет, отриманий у результаті його обміну на предмет, який вказано в попередньому пункті [3].

Ураховуючи ж зазначену характеристику обох покарань, застосування до неповнолітніх завуальованої конфіскації майна може призвести до більш глибоких особистісних та соціальних наслідків. Це пояснюється тим, що в 99% випадків наявності в неповнолітніх власного майна, на яке може бути звернено стягнення, це майно опинилося в них не в результаті власної праці або іншого виду соціальної активності, а в результаті інших юридичних фактів, які не залежали від їхньої діяльності (дарування, спадщина тощо). У зв'язку із цим, залишення неповнолітньої особи без власності може призвести до доволі сумних соціальних наслідків. Накладення стягнення на майно неповнолітнього не досягатиме мети,

яка стоїть перед покаранням неповнолітніх. Факт стягнення майна не буде відповідно сприйматися неповнолітніми, які вчинили злочин.

Тому існування формулювання «майно, на яке може бути звернене стягнення» у кримінально-правовій регламентації покарання у вигляді штрафу неповнолітніх є не припустимим. Його необхідно виключити, залишивши при цьому лише положення про те, що штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, або власні кошти.

Також маємо звернути увагу на деякі особливості кримінально-правової регламентації штрафу в зарубіжних країнах. У німецькому ювенальному кримінальному праві не допускається застосування до неповнолітніх грошового штрафу як покарання. Призначення штрафу вважається неефективною формою виховного впливу на неповнолітніх правопорушників, оскільки в більшості випадків у них немає самостійного доходу або майна [21, с. 124].

За КК Республіки Польща, штраф не може бути накладений, якщо дохід злочинців, їхнє матеріальне становище й можливості заробляти підтверджують висновок про те, що вони не сплатять штраф (ст. 58 § 2 КК) [22].

В Ефіопії штраф призначається молодому злочинцю відповідно до ст. 167 КК. У випадках, коли молодий злочинець є здатним сплатити штраф та усвідомлює причини призначення штрафу, суд має право винести йому вирок, який зобов'язує його сплатити штраф, що буде відповідати його спроможності та тяжкості вчиненого ним злочину. Сплата штрафу може бути призначена на додаток до будь-якого іншого покарання. У разі свідомої несплати молодим злочинцем штрафу протягом розумного періоду, який визначено в рамках судового впровадження, штраф може бути замінений на шкільний або домашній арешт (ст. 161) на такий період часу, який буде визначено судом [2].

У Російській Федерації штраф є грошовим стягненням у дохід держави, що призначається в межах, передбачених кримінальним законом. Це покарання, згідно з КК РФ, може призначатися як за наявності в неповнолітнього засудженого самостійного заробітку чи майна, на яке може бути накладено стягнення, так і за відсутності таких. Мінімальний розмір штрафу, призначеного судом неповнолітньому, не може бути меншим за одну тисячу рублів, або розмір заробітної плати, або інший дохід неповнолітнього за період менше двох тижнів незалежно від наявності в нього самостійного заробітку чи майна, на яке може бути накладено стягнення (ч. 2 ст. 88 КК РФ).

З 11 грудня 2003 р. до КК РФ включено положення, відповідно до якого штраф за рішенням суду може стягуватися з батьків неповнолітнього або інших законних представників [20]. Варто зазначити, що можливість виплати штрафу за неповнолітнього сторонніми особами існує в таких країнах, як Республіка Маврикій [5], Беліз [6], Кооперативна Республіка Гайана [4].

Зазначене законодавче положення порушує принцип особистої відповідальності за вчинений злочин. Крім того, це положення суперечить тому нормативному припису, що покарання застосовується до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбачених КК позбавленні або обмеженні прав і свобод цієї особи.

Ще Н. С. Таганцев стосовно штрафу свого часу вказував: «Усяке покарання має бути стражданням для винного, стражданням, яке їм необхідно особисто відбувати; закон не може допустити, щоб призначене кому-небудь покарання відбувалося за нього іншою особою» [18, с. 273]. Подібну точку зору підтримують і сучасники, які зазначають, що така форма реалізації покарання у вигляді штрафу перекладає відповідальність із неповнолітніх на їхніх батьків, а в такому випадку неповнолітні залишаються фактично безкарними [19, с. 4]. Як зазначають Ю. А. Кашуба та М. П. Мелешко, таке положення порушує принцип

рівності громадян перед законом, оскільки ставить засуджених із малозабезпечених родин у нерівне становище зі злочинцями, у яких батьки здатні без будь-яких проблем виплатити за них штраф [23, с. 103]. Деякі вчені наголошують, що подібне формулювання суперечить принципу особистої відповідальності за вчинені злочини, а також сутності покарання як заходу державного примусу [13, с. 11].

У ст. 108 Закону «Про дітей» Республіки Ірландія зазначається, що коли суд признає неповнолітнім штраф, то його розмір не повинен перевищувати половини суми, яку Окружний суд міг би призначити до сплати повнолітній особі, та розмір, який передбачений обвинуваченням у сумарному порядку за це правопорушення [1, 8]. Як йдеться у ст. 109 Закону «Про дітей» Республіки Ірландія, під час призначення неповнолітньому штрафу суд, між іншим, має врахувати теперішні та майбутні кошти дитини в тому розмірі, у якому вони будуть, або про які суд має інформацію та із цією метою має право вимагати від дитини надати свідоцтво про її доходи та його або її фінансові зобов'язання [1, 8].

Стягнення штрафу є головним видом покарання, яке признається неповнолітнім правопорушникам у В'єтнамі. «Штраф застосовується в якості головного покарання по відношенню неповнолітніх правопорушників, яким виповнилося повних 16 років та не виповнилося 18 років, якщо такі особи мають джерела доходу або приватну власність. Рівні штрафи, які можуть бути призначені неповнолітнім правопорушникам до сплати, не повинні перевищувати половини рівня штрафів, які передбачені положенням відповідного закону», – йдеться у статті 72 КК В'єтнаму [7].

Також маємо звернути увагу на те, що в зарубіжних країнах штраф може виконуватися в таких двох формах, як сплата штрафу та «штрафодні».

У науці кримінального права немає усталеної точки зору з приводу того, чи є доцільним застосування штрафу до неповнолітніх. Наприклад, Н. В. Марченко відстоює позицію, що штраф як додаткове покарання щодо неповнолітніх не може застосовуватися до них через його суто фіскальну роль. Учена пропонує замість штрафу передбачити для неповнолітніх примусове відшкодування заподіяної ними шкоди. З точки зору дослідниці, неповнолітні «мають, за відсутності можливості негайного погашення шкоди з наявних власних коштів, відпрацювати заподіяну шкоду потерпілій особі за спеціальною програмою, яка має бути запроваджена щодо неповнолітніх злочинців. Вона полягає в тому, щоб неповнолітні засуджені здійснювали оплачувану за рахунок коштів місцевих бюджетів суспільно корисну роботу з розрахунку до чотирьох годин на день із збереженням усіх трудових стандартів та пільг щодо них» [15, с. 9]. Пропозиція запровадження відшкодування неповнолітніми шкоди повинна бути схвалена.

Висновки. Отже, маємо узагальнено надати такі пропозиції з удосконалення чинного кримінально-правового законодавства у сфері застосування штрафу до неповнолітніх.

Штраф повинен застосовуватися лише до неповнолітніх, що мають самостійний прибуток або власні кошти.

Розмір штрафу має встановлюватися судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах від шести до двадцяти його щомісячних доходів. Також штраф може признаватися неповнолітнім із відтермінуванням.

Список використаних джерел

1. Children Act, 2001. URL : <http://www.irishstatutebook.ie/pdf/2001/en.act.2001.0024.pdf> (дата звернення: 01.10.2019).
2. Criminal Code of The Federal Democratic Republic of Ethiopia. URL : <http://ethiopianlaws.files.wordpress.com/2011/09/criminal-code-english.pdf> (дата звернення: 07.10.2019).

3. Juvenile Act of Japan. URL : <http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail/?printID=&re=02&vm=02&id=1978&lvm=02> (дата звернення: 17.10.2019).
4. Juvenile Offenders Act of Guyana. URL : <http://legalaffairs.gov.gy/information/laws of guyana?limit=20&limitstart=60> (дата звернення: 11.10.2019).
5. Juvenile Offenders Act of Mauritius URL : <http://socialsecurity.gov.mu/English/Documents/Act/Juvenile%20Offenders%20Act/juvenileoffendersact.pdf> (дата звернення: 19.10.2019).
6. Juvenile offenders act of Belize // The Substantive Laws of Belize, Revised Edition 2000. URL : <http://www.belize.gov.bz/web/lawadmin/index2.html> (дата звернення: 30.09.2017).
7. Penal Code of Socialist Republic Of Viet Nam. URL : http://moj.gov.vn/vbqp/en/Lists/Vn%20bn%20php%20lut/View_Detail.aspx?ItemID=610 (дата звернення: 02.10.2019).
8. Tackling Youth Crime. Youth Justice Action Plan 2014-2018 URL : <http://www.justice.ie/en/JELR/Tackling%20Youth%20Crime%20-%20Youth%20Justice%20Action%20Plan.pdf/Files/Tackling%20Youth%20Crime%20-%20Youth%20Justice%20Action%20Plan.pdf> (дата звернення: 04.10.2019).
9. Ursula Kilkelly. The Irish Juvenile Justice System: Positive Approaches to Young People in Conflict with the Law? II International Conference. Juvenile Justice in Europe: a framework for the integration, 24-th-25-th October, 2006. URL : <http://www.unicef.org/tdad/irelandjjsystemreview06.pdf> (дата звернення: 22.09.2019).
10. Аналіз стану здійснення судочинства судами кримінальної юрисдикції у 2017 році. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Analiz_krum_sud_2017.pdf (дата звернення: 10.09.2019).
11. Архів Дубенського міськрайонного суду Рівненської області. Справа № 1705/3589/2012 від 14.12.2012.
12. Збірник даних судової статистики щодо розгляду судами України кримінальних справ, кількості та структури засуджених осіб у 2001–2010 роках. URL : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html (дата звернення: 05.10.2019).
13. Кузанкина И. А. Наказания несовершеннолетних: уголовно-правовое исследование : автореферат на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский университет, 2006. 24 с.
14. Марисюк К. Б. Кримінально-правова політика у сфері майнових покарань в Україні : монографія. Львів : «Тріада плюс», 2013. 404 с.
15. Марченко Н. В. Додаткові покарання та особливості їх призначення : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08. Київ : Академія адвокатури України, 2008. 20 с.
16. Стан здійснення судочинства в Україні судами кримінальної юрисдикції у 2018 році. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_kramin_sud_2018.pdf (дата звернення: 11.10.2019).
17. Стан здійснення судочинства в Україні у 2015 році (опрацьовано статистичні дані Державної судової адміністрації України, вищих спеціалізованих судів, Верховного Суду України) URL : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/2a874f25beac68d2c2257f8d003f8080/\\$FILE/100.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/2a874f25beac68d2c2257f8d003f8080/$FILE/100.pdf) (дата звернення: 18.10.2019).
18. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции: Часть общая: в 2-х т. Т. 2, сост. и отв. ред. Н. И. Загородников. Москва : Наука, 1994. 380 с.
19. Трунов И. Л., Айвар Л. К. Уголовно-правовые проблемы уголовной ответственности несовершеннолетних. *Российская юстиция*. 2007. № 10. С. 4.
20. Федеральный закон Российской Федерации «О внесении изменений и дополнений в Уголовный Кодекс Российской Федерации» от 11.12.2003. URL : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_122992 (дата звернення: 30.10.2019).
21. Фимапп Х. Уголовное и уголовно-процессуальное право Германии по делам несовершеннолетних. Помилование, исполнение наказаний, преступность, связанная с употреблением и

продажей наркотических средств, и ювенальная юстиция (матер. 10-го Международного семинара 13–16 июня 2007 г.), г. Светлогорск. Калининград, 2008. С. 122–128.

22. Хипс С. Система покарань за кримінальним правом Республіки Польща. URL : <http://www.info-prensa.com/article-1268.html> (дата звернення: 21.10.2019).

23. Энциклопедия уголовного права. Т 11. Уголовная ответственность несовершеннолетних. Издание профессора Малинина. СПб ГКА, Санкт-Петербург, 2008. 448 с.

Назымко Егор Сергеевич,

доктор юридических наук, старший научный сотрудник
(Главное управление Национальной полиции в Донецкой области,
г. Мариуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4949-4155>

Мыцка Александр Иванович

(Днепропетровский центр повышения квалификации персонала
Государственной криминально-исполнительной службы Украины,
г. Каменское)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4621-8809>

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НАКАЗАНИЯ В ВИДЕ ШТРАФА, ПРИМЕНЯЕМОГО К НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМ, С УЧЁТОМ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА

В статье разработаны предложения по усовершенствованию наказания в виде штрафа, применяемого в отношении несовершеннолетнего, с учётом зарубежного опыта. Рассматривается ювенальное криминальное законодательство Белиза, Вьетнама, Гайаны, Ирландии, Эфиопии, Маврикия, Германии, Польши, Российской Федерации, Японии. Анализируются соотношения таких наказаний несовершеннолетних, как штраф и конфискация имущества. Доказано, что штраф должен быть лишён признаков конфискации. Сделан вывод, что штраф должен применяться только в отношении несовершеннолетних, имеющих самостоятельный доход или собственные средства.

Ключевые слова: несовершеннолетний; ребёнок; наказание; штраф; зарубежное законодательство.

Nazymko Yehor,

Doctor of Law, Senior Research Fellow
(Headquarters of the National Police in Donetsk Oblast, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4949-4155>

Mytska Oleksandr

(Dniprovsky Center for Advanced Training of Personnel of the State
Criminal Enforcement Service of Ukraine, Kamianske)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4621-8809>

IMPROVING THE PENALTY OF A FINE APPLICABLE TO MINORS, TAKING INTO ACCOUNT FOREIGN EXPERIENCE

The article developed proposals to improve the penalty of a fine applicable to minors, taking into account foreign experience. The juvenile criminal laws of Belize, Vietnam, Guyana, Ireland, Ethiopia, Mauritius, Germany, Poland, the Russian Federation, and Japan are analyzed. The data of judicial statistics, examples of judicial practice of applying fines to minors are given, as well as individual results of the survey. The correlation of juvenile punishments such as fines and confiscation of property are analyzed. It is proved that the fine should be deprived of signs of confiscation. Arguments are given in favor of the use of the fine days for minors, as well as the imposition of a fine by installments. It is concluded that the fine should be applied only to minors who have independent income or own funds. The size of the fine should be established by the court depending on the gravity of the crime committed and taking into account the property status of the minor in the range of six to twenty of his monthly income. Also, a fine can be assigned to minors by installments.

Key words: minor; child; punishment; fine; foreign legislation.

Надійшла до редколегії: 01.11.2019

РОЗДІЛ V

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

удк: 343.137.5

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-102-108>

Бабенко Ольга Георгіївна,

аспірант

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4218-2191>

ДОПИТ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОГО

У статті досліджено та надано оцінку особливостям проведення допиту неповнолітнього підозрюваного під час досудового розслідування. Проаналізовано доцільність проведення допиту підозрюваного в контексті безпосередності дослідження доказів. Розглянуто питання проведення процесуального інтерв'ю з неповнолітнім підозрюваним як більш якісної форми відбирання пояснень та показань. Унесено пропозиції в законодавство стосовно підвищення ефективності отримання показань від неповнолітніх підозрюваних під час досудового розслідування.

Ключові слова: допит; процесуальне інтерв'ю; слідчі (розшукові) дії; неповнолітній підозрюваний; кримінальне провадження; досудове розслідування; отримання інформації; права неповнолітнього підозрюваного.

Постановка проблеми. Вік осіб, які вчиняють злочинні діяння, поступово зменшується. Завдяки відкритості та доступності Інтернету для будь-якої категорії осіб, юні злочинці є винахідливими та зухвалими у своїх злочинних діяннях та неправомірній поведінці. Однак, потрапляючи у сферу кримінального судочинства, неповнолітні, унаслідок свого віку та недостатніх обізнаності й життєвого досвіду, усе ж таки є не досить захищеною категорією осіб.

Дотримання прав неповнолітнього підозрюваного залежить не лише від того, що прописано у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) та міжнародно-правових актах, а й від осіб, які безпосередньо здійснюють кримінальне провадження (слідчий, прокурор) та беруть у ньому участь (адвокат, батьки, законні представники, педагог, психолог, лікар). Завдяки злагодженій та професійній роботі всіх учасників кримінального провадження, можливе швидке та якісне розслідування справи та зменшення негативного впливу на підлітка. Вдало зазначив В. В. Романюк про те, що завданням різних учасників кримінального процесу має стати перетворення неповнолітнього злочинця на добропорядного громадянина своєї держави [1, с. 81]. Разом з тим на практиці, під час проведення допиту неповнолітнього підозрюваного, виникають спірні питання, вирішення яких повинно полегшити роботу слідчого, прокурора та покращити становище дитини, яка потрапила у сферу кримінального судочинства. Тому є необхідність у вдосконаленні процесуальних форм відбору пояснень та показань неповнолітнього підозрюваного.

Викладене вище та пильна увага з боку міжнародної спільноти до питання дотримання прав неповнолітніх правопорушників під час проведення допиту свідчать про актуальність обраної нами тематики дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням деяких проблем проведення допиту неповнолітнього підозрюваного займалися такі вчені, як А. М. Безносок, О. Ф. Вакуленко, Ю. В. Гошовська, А. П. Гагаловська, І. Л. Калімбет, Л. Ю. Кірюшина, А. О. Орлова, В. В. Романюк, Н. З. Рогатинська, І. Г. Савицька, В. Ю. Шепітько та ін. Однак не всі проблемні питання проведення допиту неповнолітнього підозрюваного під час досудового розслідування були розглянуті.

Формування цілей. Мета статті полягає в дослідженні особливостей та доцільності проведення слідчим такої слідчої (розшукової) дії, як допит неповнолітнього підозрюваного під час досудового розслідування.

Завданнями дослідження є: 1) визначення необхідності проведення допиту неповнолітнього підозрюваного із врахуванням принципу безпосередності дослідження доказів; 2) пошук альтернативних способів отримання інформації від неповнолітніх підозрюваних; 3) запропонування доповнень до законодавства України для покращення гарантій прав неповнолітнього підозрюваного під час отримання від нього інформації на стадії досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Під час розгляду питання допиту неповнолітнього підозрюваного у світлі ст. 23 КПК України виникають питання: чи необхідно взагалі проведення цієї слідчої (розшукової) дії на досудовому слідстві? Чи варто слідчому робити «подвійну» роботу та чи необхідно повторно відбирати показання неповнолітнього, порушуючи його несформовану психіку, адже в суді надані ним, підозрюваним, показання не стануть урахуватися, а будуть підлягати безпосередньому дослідженню судом.

У «Пекінських правилах» зазначено, що будь-яку справу неповнолітнього із самого початку варто вести швидко, не допускаючи жодних непотрібних затримок (правило 20.1). Однак, яка може бути мова про швидкість розгляду, якщо не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, які не були предметом безпосереднього дослідження суду (ч. 2.ст. 23 КПК України).

Складність та довготривалість процедури допиту неповнолітнього підозрюваного, а потім дослідження цих же показань у судовому засіданні може негативно вплинути на психіку неповнолітнього та порушити право дитини на швидкий розгляд справи.

Окрім того, занадто часте спілкування неповнолітнього підозрюваного із представниками правоохоронних органів, метою яких є отримання зізнання, не сприятиме налагодженню контакту з дитиною та може призвести до ризику відмови від надання показань по суті справи або одержання недостовірних свідчень.

Водночас для встановлення інформації про обставини вчинення нею злочину усе ж таки необхідно отримати показання від неповнолітнього підозрюваного після вчинення ним кримінального правопорушення.

Деякі науковці виступають за необхідність проведення допиту. Наприклад, Ю. В. Гошовська вважає, що допит є однією з першочергових слідчих дій, і від його якісного проведення залежить подальший перебіг і результат досудового розслідування [2, с. 130].

Стосовно допиту неповнолітнього підозрюваного, Л. Є. Коновалова зазначає, що його рекомендується проводити одразу після затримання, оскільки згодом він може суттєво змінити показання, обдумавши свою позицію під впливом страху та намірів уникнути відповідальності [3].

Схожої думки дотримується А. М. Безносок, який переконаний, що кримінальний процесуальний закон має обов'язково містити положення про негайний допит особи після повідомлення їй про підозру або затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Це дасть змогу якомога швидше перевірити показання підозрюваного, який

може повідомити не тільки ті обставини, що цікавлять орган розслідування, а й надати до них пояснення, указати на факти, що мають значення для його захисту. Крім того, негайний допит зменшуватиме ризик отримання неправдивих показань із пристосованими до них доказами [4, с. 257].

Інший погляд про допит має Стен Б. Уолтерс (Stan B. Walters), колишній співробітник ФБР (США), сертифікований парламентар та спеціаліст із невербальної комунікації в розмовному спілкуванні. Він підкреслює, що задачею будь-якого допиту є отримання визнання вини, однак, використовуючи тактику обвинувачення підозрюваного (обвинуваченого), слідчий (суддя) частіше за все буде отримувати неправдиві показання. Вирішенням проблеми Стен убачає у використанні у слідчій, детективній роботі такого методу, як «вільна розповідь», або «неструктуроване інтерв'ю», з використанням знань про мову невербальної поведінки людини (жести, міміку, поведінку) [5].

Корегуючи власні невербальні вияви, демонструючи відкритість, доброзичливість, розуміння тощо, слідчий може отримати й відповідні зміни в поведінці та емоційному стані допитуваного як стосовно самого слідчого, так і стосовно події злочину [6, с. 235].

В. Слоєв помічає, що за даними психологів значення невербальної інформації в 6 разів перевищує значення вербальної, завжди треба слідкувати за тим, наскільки ваша поведінка відповідає вашим словам, і спостерігайте за цим у клієнта, оскільки це може дати вам набагато більше інформації, ніж все те, що він вам передасть словами [7].

З цим варто погодитись, оскільки на сьогодні у традиційному допиті використовується в основному вербальна інформація, метою якої є отримання інформації по суті справи, так би мовити, правдиві показання, тому невербальна поведінка допитуваного стає другою.

Альтернативою класичному допиту неповнолітнього підозрюваного може стати отримання криміналістичної інформації шляхом проведення з ним інтерв'ю. Так, керівник Експертного центру з прав людини Юрій Белоусов пояснює, що перехід від наявних тактик допиту до процесуального інтерв'ю – це вимога часу, адже новий підхід дозволяє правоохоронцям значно підвищити ефективність своєї роботи. Зі свого боку, упровадження цього методу має спиратися на поступову зміну свідомості правоохоронців та самої концепції досудового розслідування загалом. Адже наразі система розслідування сфокусована на необхідності отримання правоохоронцями визнання вини підозрюваною особою, яка потім має і повідомити, де зберігаються докази проти неї. Зрозуміло, за такого підходу катування та жорстоке поводження «допомагає» правоохоронцям це зробити [8].

Основне призначення інтерв'ювання полягає в тому, щоб у ході бесіди із клієнтом отримати необхідну інформацію про будь-які обставини, які мають значення у справі, а також про його індивідуальний розвиток, інтелект, психічний стан і з урахуванням цього визначити по відношенню до нього найбільш правильну тактичну лінію поведінки [7].

Стосовно процесуального інтерв'ю, Асбйорн Раклев коментує: «... Ми розказуємо, чому вони перебувають у цій кімнаті, пояснюємо, якщо варто зробити перерву, необхідно вийти в туалет або випити води, потрібно просто сказати про це. Ми інформуємо про те, що наша зустріч записується на відео, повідомляємо про право не відповідати, користуватися послугами адвоката та надаємо інформацію про те, що буде відбуватися під час опитування. Чому? Тому що, зазвичай, люди нервуються, вони ж не розуміють, що зараз буде відбуватися. А ми їм розказуємо. Нервові люди не дуже налаштовані на взаємну комунікацію» [9].

Проаналізувавши вказані точки зору, можемо зробити висновок про те, що унормування процесуального інтерв'ю в національному кримінальному процесуальному законодавстві загалом буде більш ефективним, ніж застосування традиційного допиту, оскільки використання психологічних технік, прояв відкритості та поваги до допитуваного, уважне спостереження за невербальною поведінкою підозрюваного позитивно

вплине на налагодження контакту з підозрюваним та сприятиме результативному отриманню необхідної для поліцейського інформації.

Ураховуючи важливість і необхідність під час досудового розслідування отримання показань від неповнолітнього підозрюваного, варто не забувати про те, що на стадії судового розгляду такі показання не братимуться до уваги в контексті безпосередності дослідження судом доказів.

Засада безпосередності дослідження доказів у кримінальному провадженні структурно складається із двох елементів: особистого сприйняття доказів учасниками, що їх досліджують, та обґрунтування рішення доказами, дослідженими й оціненими особисто [10, с. 228].

Відповідно до принципу безпосередності дослідження доказів судом (ст. 23 КПК), показання і пояснення, отримані сторонами на етапі досудового розслідування, не мають для суду наперед установленого значення. Обґрунтовувати свої висновки суд може лише на показаннях, які він особисто сприймав під час судового засідання [11, с. 303].

На наш погляд, слід відмовитися від проведення допиту неповнолітнього підозрюваного на стадії досудового розслідування. Ураховуючи важливість отримання первинних даних від неповнолітнього, який «de facto» підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення (до повідомлення про підозру), пропонуємо відбирання його первісних свідчень здійснювати у форматі процесуального інтерв'ю. Це спростить та удосконалив традиційний відбір пояснень із приводу вчинення кримінального правопорушення та сприятиме забезпеченню принципу «найкращих інтересів дитини».

Уведення в національне законодавство такого поняття, як «процесуальне інтерв'ю» стосовно неповнолітніх підозрюваних пропонуємо із урахуванням принципу безпосередності дослідження показань судом, однак із додаванням деяких спеціальних правил.

Задля зменшення психологічної напруги та тиску на неповнолітнього, який учинив кримінальне правопорушення, пропонуємо проводити процесуальне інтерв'ю психологу за участю слідчого, захисника та законних представників неповнолітнього підозрюваного.

При органах Національної поліції знаходяться психологи, яких досить часто залучають до проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх. Тому, ми переконані, психолог повинен бути включений до слідчої групи під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми, володіти інформацією стосовно особливостей кримінального провадження та отримати статус – «ювенальний психолог».

До особи ювенального психолога, який буде працювати з ювенальним слідчим під час досудового провадження стосовно неповнолітнього, необхідно встановити певні професійні вимоги, як-от: 1) вища юридична чи психологічна освіта; 2) необхідність проходження тренінгів чи навчання із засвоєння кримінального та кримінального процесуального закону України, міжнародно-правових актів, психології дитячої злочинності; 3) мати певний стаж роботи з дітьми.

Психолог, який має досвід роботи з дітьми, особливо з підлітками, які потрапляють у неблагополучні життєві ситуації, зможе швидко та без тиску на психіку дитини налагодити з нею контакт та отримати необхідну інформацію по суті справи.

Під час проведення процесуального інтерв'ю психолог має встановити контакт із неповнолітнім підозрюваним; виявити особливості особистості дитини, яка вчинила злочин; вивчити всі обставини, які підлягають доказуванню за КПК України (вік, де родився, виріс, яка була родина, які методи виховання та покарання застосовувалися, як склалися відносини з батьками, друзями, у школі, які має інтереси, з ким проводить дозвілля тощо).

Як зазначив Андрій Орлеан, головне завдання інтерв'юера полягає не в тому, щоб «вивести особу на чисту воду», а в тому, щоб спробувати разом із допитуваною особою розібратися в ситуації, витягнути з неї максимум інформації, почути й деталізувати подробиці її версії. Цілком доречним тут є елементарне людське поводження, починаючи від потискання руки, пропонування склянки води або чаю, роз'яснення того, скільки відбудувати-

метися допит та багатьох інших моментів, і завершуючи відмовою від будь-якого психологічного тиску у процесі допиту [12]. Тому цілком логічним є залучення ювенального психолога до проведення інтерв'ю з неповнолітнім підозрюваним.

За результатами процесуального інтерв'ю з дитиною ювенальний психолог повинен скласти інформативний висновок про особистість неповнолітнього, з'ясовані факти стосовно вчиненого кримінального правопорушення та рівень правдивості отриманих показань.

Окрім того, належне проведення процесуального інтерв'ю має супроводжуватися відеозаписом цієї дії, що дозволяє переглядати матеріали та за необхідності – аналізувати окремі деталі розмови [12].

Відеозапис має значні переваги серед інших засобів доказування, що використовуються у кримінальному процесі, оскільки містить достовірну, повну, наочну та переконливу фіксацію відповідних подій. Використання відеозапису під час розслідування кримінального провадження сприяє не лише розширенню, а й стабілізації доказової бази [13].

Інтернет-видання «Закон і Бізнес» провело опитування серед юристів, що мають справу із кримінальним процесом, стосовно здійснення відеозапису допитів. Так, Т. Слюз наголосила на тому, що відеозапис як один із способів фіксації процесуальної дії є найефективнішим доказом її беззаперечності. Така інформація передається в повному обсязі, забезпечує можливість об'єктивно сприймати джерело інформації всіма учасниками процесу, створює умови для повноцінного її збирання [14]. Адвокат Д. Бугай заявив, що в його практиці часто виникають ситуації, коли слідчий при внесенні до протоколу «перекручує» показання в негативний для свідка чи підозрюваного бік. При цьому він відмовляється вносити будь-які зміни, тому допитувана особа має вносити свої зауваження до протоколу. Унаслідок прийняття закону (*мається на увазі законопроект, яким передбачено здійснення відеозапису всіх допитів № 3037* (курсив мій. – О. Б.), такі ситуації зведуться нанівець, оскільки свідок чи підозрюваний завжди зможе підтвердити свою відповідь завдяки відеозапису [14]. С. Гребенюк застерезив про те, що сам факт фіксування показань не зможе гарантувати правдивість показань допитуваної особи. Важливо вилучити можливість будь-якого позапроцесуального спілкування між слідчим і такою особою. Якщо не вилучити можливості проведення «інструктажу» або тиску перед допитом такої особи з боку слідчого або оперативного працівника, таке нововведення може призвести до зворотного ефекту, оскільки буде сприйматися судом як більш достовірне, і дуже важко буде доводити, що такий тиск насправді відбувався [14]. Юрист В. Кіріна вважає, що запровадження таких змін не означає повного виключення можливості зловживань з боку органів досудового розслідування, оскільки зі свідками, потерпілими, підозрюваними, обвинуваченими до моменту початку проведення слідчої дії та її фіксування може проводитися «підготовча робота» з метою формування необхідної слідчому доказової бази [14].

Таким чином, застосування відеозапису під час процесуального інтерв'ю з неповнолітнім, який підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, буде достатньо ефективним. Оскільки здійснення відеозапису забезпечить дотримання прав неповнолітнього підозрюваного та унеможливить зловживання з боку органів досудового розслідування.

Висновки. Допит неповнолітньої особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, має важливе значення для здійснення ефективного досудового розслідування та подальшого судового розгляду. Однак, з огляду на вимоги ст. 23 КПК України, отримані показання в результаті цієї слідчої (розшукової) дії не будуть братися до уваги в судовому засіданні та будуть повторно (можливо, декілька разів) відбиратися перед суддею.

Для покращення стану забезпечення прав і свобод неповнолітніх підозрюваних та результативного відбирання їхніх пояснень та показань доцільно, по-перше, удосконалити процесуальні форми відбору фактичних даних; по-друге, установити у процесуальному законодавстві більш якісні форми відбору пояснень та показань, зокрема процесуальне інтерв'ю.

Зважаючи на важливість налагодження контакту з неповнолітнім підозрюваним та отримання від нього достовірної інформації по суті справи, пропонуємо проведення процесуального інтерв'ю покласти на ювенального психолога, який має бути у складі слідчо-оперативної групи з розслідування злочинів, учинених дітьми.

Пропонуємо внести зміни до кримінального процесуального законодавства України, а саме до ч. 3 ст. 42 КПК України додати пункт 5 з позначкою 1 такого змісту: «*неповнолітній підозрюваний має право на мовчання або надавати виключно правдиву інформацію під час процесуального інтерв'ю*»; главу 20 КПК України доповнити статтею, яка буде містити поняття «процесуальне інтерв'ю» з неповнолітнім підозрюваним, вимоги до здійснення такої процесуальної дії, спосіб фіксування та правила проведення.

Перспективними напрямками розглянутої тематики можуть стати:

1) дослідження спірних питань про доцільність участі педагога чи лікаря під час допиту неповнолітнього підозрюваного; 2) дослідження питання стосовно реалізації ухвали слідчого судді про примусове взяття біологічних зразків у неповнолітнього підозрюваного.

Список використаних джерел

1. Романюк В. В. Деякі особливості допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2016. № 4 (63). С. 81–85. URL : <http://oaji.net/articles/2017/2258-1486121189.pdf> (дата звернення: 02.12.2019).
2. Гошовська Ю. В. Допит неповнолітніх у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Jurnalul juridic national: Teorie si practica*. 2016. № 2 (1). С. 130–133. URL : http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/2/part_1/30.pdf (дата звернення: 25.11.2019).
3. Коновалова В. Е. Допрос несовершеннолетних. Юридическая психология и не только. URL : <http://yurpsy.com/files/ucheb/konovalova/016.htm> (дата звернення: 09.12.2019).
4. Безносюк А. М. Проблеми та перспективи вдосконалення процедури допиту підозрюваного. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 65. С. 249–258. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2014_65_38 (дата звернення: 05.12.2019).
5. Реферативно-науковий журнал «Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфу і спеціальних знань в юридичній практиці». Відеозапис вебінара Стэна Б. Уолтерса (Stan B. Walters) на тему «Введение в Kinesic интервью (допроса)». URL : <http://expertize-journal.org.ua/beskontaktnaya-diagnostika-lzhi/818-vebinar-stena-b-uoltersa-stan-b-walters-na-temu-vvedenie-v-kinesic-intervyu-doprosa> (дата звернення: 20.11.2019).
6. Ващук О. П. Невербальна інформація у кримінальному судочинстві: допит. *Національний юридический журнал: теория и практика*. 2014. № 6 (декабрь). С. 234–237. URL : <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/6/53.pdf> (дата звернення: 17.11.2019).
7. Слоєв В. Інтерв'ювання. Український правовий портал Pravo online. 02 квітня 2014. URL : <http://www.pravoonline.org.ua/site/kbase/c/39/category/korisna-informaciya-dlya-pravnikov/t/84/title/interv-yuvannya> (дата звернення: 03.12.2019).
8. Белоусов Ю. Інтерв'ю замість допиту: як це працює. Експертний центр з прав людини. 18.01.2018. URL : <https://ecpl.com.ua/news/interv-yu-zamist-dopytu-yak-tse-pratsyuje/> (дата звернення: 05.12.2019).
9. Тарасова М. Суперинтендант, работавший по делу Брейвика: «выбивание» признаний не работает. ZMINA. 12 березня 2018. URL : https://zmina.info/ru/columns-ru/superintendent_shho_pracjivav_u_spravi_brejvika_vibivannija_ziznan_ne_pracjuje/ (дата звернення: 11.12.2019).
10. Мирошниченко Т. М. Проблемні аспекти реалізації нормативного змісту засади безпосередності дослідження показань, речей і документів під час кримінального процесуального доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2017. Випуск 42. С. 225–228.
11. Федорів І. Я. Показання як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2014. № 4. С. 301–307. URL : http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2014/4_2014.pdf (дата звернення: 03.12.2019).

12. Орлеан А. Процесуальне інтерв'ю – на заміну звичним підходам до проведення допиту. Експертний центр з прав людини. 07.06.2019. URL : http://ecpl.com.ua/news/protsexual-ne-interv-iu-na-zaminu-zvychnum-pidkhodam-do-provedennia-dopytu/http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13485/1/Miroshnichenko_225-229.pdf (дата звернення: 06.12.2019).

13. Гапонюк М. Трете око або відеозапис як засіб доказування. Всеукраїнське щотижневе професійне юридичне видання *Юридична газета online*. № 12 (510). 21 березня 2016, 18:25. URL : <http://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/trete-ok-abo-videozapis-yak-zasib-dokazuvannya.html> (дата звернення: 01.12.2019).

14. Слюз Т., Бугай Д., Гребенюк С., Кіріна В. Чи допоможе запровадження відеозапису допитів підозрюваних та потерпілих захистити їхні права? *Закон і Бізнес*. В. 34 (1124). 24.08–30.08.2013. URL : https://zib.com.ua/ua/39614-advokati_rozpovili_pro_te_chi_dopomozhe_videozapis_dopitiv_z.html (дата звернення: 30.11.2019).

Бабенко Ольга Георгиевна,

аспірант

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4218-2191>

ДОПРОС НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО ПОДОЗРЕВАЕМОГО

В статье исследованы и дана оценка особенностям проведения допроса несовершеннолетнего подозреваемого во время досудебного расследования. Проанализирована целесообразность проведения допроса подозреваемого в контексте непосредственного исследования показаний. Рассмотрен вопрос проведения процессуального интервью с несовершеннолетним подозреваемым как более качественной формы отбора объяснений и показаний. Внесены предложения в законодательство относительно повышения эффективности получения показаний несовершеннолетних подозреваемых во время досудебного расследования.

Ключевые слова: допрос; процессуальное интервью; следственные действия; несовершеннолетний подозреваемый; уголовное производство; досудебное расследование; получение информации; права несовершеннолетнего подозреваемого.

Babenko Olga,

aspyrant

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4218-2191>

INTERROGATION OF A MINOR SUSPECT

The features of the interrogation of a minor suspect during a pre-trial investigation is investigated and evaluated in the article. The point of view of scientists regarding the issues of interrogation at the stage of pre-trial investigation is studied. The suggestions of scientists in resolving problematic issues that arise during the interrogation of a suspect at the stage of pre-trial investigation are taken into account. It is concluded that it is important to obtain initial evidence from a minor suspect, given his age characteristics. The feasibility of interrogating a suspect in the context of a direct investigation of the testimony, taking into account the psychological characteristics of minors and respect for their rights, is analyzed. In order to simplify the procedure for selecting evidence from juvenile suspects, the issue of conducting a «procedural interview» was considered as a better way to select explanations and evidence. The international experience of using the «procedural interview» in the investigation of crimes was studied. Attention is drawn to their methods and methods of conducting a «procedural interview». Particular emphasis is on simplifying the procedure, a relaxed atmosphere during interviews, as well as knowledge of psychology, non-verbal behavior of the interviewer and the interviewee. In the article some suggestions have been introduced to the legislation regarding the increase in the efficiency of obtaining evidence from juvenile suspects during the pre-trial investigation. It is proposed to use a «procedural interview» taking into account the principle of direct evidence research. It is proposed to conduct a «procedural interview» with a minor suspect to a psychologist who has knowledge in the fields of child psychology, criminal and criminal procedural legislation. Given the observance of all the rights of minors who have committed a criminal offense, it is proposed to conduct a «procedural interview» in the presence of a child's lawyer and parents (legal representative). Based on the study, conclusions were drawn about the need to simplify the interrogation of a minor suspect at the pre-trial investigation stage.

Key words: interrogation; procedural interview; investigative actions; minor suspect; criminal proceedings; pre-trial investigation; obtaining information; juvenile suspect's rights.

Надійшла до редколегії 15.12.2019

удк: 343.162

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-109-114>

Ганенко Ігор Сергійович,

здобувач

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9993-1117>

ІМУНІТЕТ СУДДІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті розглянуто актуальні питання реалізації суддівського імунітету у кримінальному провадженні. Розглянуто актуальні та ключові, на думку автора, нормативні критерії цього різновиду імунітету. Зосереджено увагу на змістовній складовій імунітету суддів у кримінальному провадженні, наголошено на актуальних питаннях формування його змісту в межах кримінального процесу. Проаналізовано сучасні нормативні критерії регламентації суддівського імунітету в національному кримінальному процесі та в законодавстві іноземних держав. Запропоновано авторську точку зору стосовно подальших змін до чинного кримінального процесуального законодавства.

Ключові слова: імунітет посадових осіб; імунітет суддів; недоторканність суддів; регламентація суддівського імунітету; згода на притягнення судді до кримінальної відповідальності.

Постановка проблеми. Імунітет суддів є одним із найбільш актуальних та вельми дискусійних питань у дослідженні імунітетів у кримінальному процесі. Складність цього питання полягає саме у специфіці змісту цього імунітету та процесуального статусу суддів у кримінальному провадженні. За цих умов перед державою стоїть завдання якомога коректного врегулювання цієї сфери кримінальних процесуальних відносин з тим, щоб знайти баланс між безперешкодним функціонуванням та діяльністю всієї суддівської системи та мінімізувати можливість зловживати представниками суддівського корпусу наданими державою гарантіями недоторканності.

Метою статті є аналіз положень чинних нормативних актів, що регламентують реалізацію суддівського імунітету у кримінальному провадженні, розгляд позицій науковців стосовно цього питання, висловлення та обґрунтування особистої точки зору з окремих питань імунітету суддів у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Пленуму Верховного Суду України «Про незалежність судової влади» від 13.06.2007 № 8, незалежність судової влади, її рівність із законодавчою та виконавчою владою є невід'ємними ознаками правової держави, у якій кожен має право на судовий захист своїх прав і свобод. Незалежність судів установлена в Україні як конституційний принцип організації та функціонування судів з метою забезпечення права осіб на такий захист. Недоторканність суддів не є особистим привілеєм, а як один з елементів статусу суддів має публічно-правове призначення – забезпечити здійснення правосуддя незалежним, неупередженим і справедливим судом [1].

Наявність імунітету суддів, що в межах кримінального процесу відображається як недоторканність, на наше переконання, є ознакою реалізації конституційно-правового принципу незалежності гілок влади, який відображений у ст. 6 Основного закону. Саме наділення представників зазначених гілок влади імунітетом позитивним чином впливатиме на збереження певного балансу владних повноважень серед представників різних гілок

влади з виключенням можливості прямого впливу на осіб, що користуються недоторканністю. Така практична незалежність представників різних гілок влади забезпечуватиме належне функціонування владного апарату держави.

Досліджуючи питання суддівського імунітету, слід зазначити, що наявна недоторканність представників суддівського корпусу має не лише важливе загальнодержавне значення. Забезпечувана державою недоторканність судді також позитивно впливатиме на функціонування системи кримінального судочинства нашої держави, оскільки оберігатиме суддю від можливого негативного впливу осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні або якимось чином є зацікавленими в його результатах.

У контексті питання, що досліджується, слід погодитися з позицією С. Г. Волкотруба, який наголошував, що публічно-правовий характер суддівського імунітету полягає в тому, що гарантії, котрі розглядають, передбачені зовсім не для того, щоб створити для суддів додаткові пільги, які б використовувалися ними в особистих цілях. Суддівський імунітет повинен бути дійовим засобом захисту насамперед прав та інтересів громадян України, які мають право на розгляд судових справ незалежним судом. Саме в підпорядкуванні цілям забезпечення незалежності суду й проявляється публічно-правовий характер суддівського імунітету [2, с. 78]. Також слушно із цього приводу зазначає Л. М. Москвич: «Незалежність судді означає незалежну процесуальну діяльність судді під час здійснення судового розгляду юридично значущих справ відповідно до процедур, передбачених законом, які виключають можливість будь-якого впливу на процес прийняття суддею рішення, і згідно з професійною правосвідомістю судді» [3, с. 143]. Досліджуючи вказане питання, М. Іллюк справедливо наголошує, що, виходячи із суспільного призначення судової системи, досить складно уявити, щоб суди якимось чином чи способом зазіхали на незалежність органів законодавчої або виконавчої влади. Зворотню ж ситуацію уявити цілком реально й, на жаль, не лише уявити. Реалії життя такі, що незалежність судової влади навряд чи можливо автоматично забезпечити від різного роду посягань. Адже незалежність – явище багатогранне, має різні складові, тож і форм спроб її обмеження або втручання можуть бути надзвичайно різними – від політичних, законодавчих, фінансових тощо до впливу на окремо взятого суддю або склад суду у зв'язку з розглядом ним конкретної справи [4].

Серед науковців, які досліджують питання імунітету суддів, є супротивники наявної в державі моделі функціонування цього різновиду імунітету. Так, В. Корж зазначає, що на сьогодні конституційною нормою та іншими законами України визначена «недоторканність суддів» без урахування економічної, соціально-політичної обстановки в державі, корупції в ланках виконавчої, судової влади та правоохоронних органах, зростання злочинності. Продовжуючи, автор зазначає, що інститут суддівської недоторканності суперечить принципу рівності громадян перед законом, визначеним Загальною декларацією прав людини, ст. 24 Конституції України (далі – КУ), чинним кримінальним та кримінальним процесуальним законодавством [5, с. 49]. Протилежну позицію із цього приводу займає Л. Є. Виноградова, яка стверджує таке: «Очевидно, що критика наявної на сьогодні суддівської недоторканності як надмірної може надходити лише з боку людини, далекої від суддівської праці, враховуючи значною мірою статус суду та його компетенцію, а також режим суддівської роботи, що став набагато жорсткішим, і ризик, що значно підвищився. Ubачається, що ті, хто критикують недоторканність суддів, не знайомі зі становищем судів і суддів, напруженим режимом праці, професійним ризиком, обсягом роботи та рівнем відповідальності» [6, с. 27]. Недоторканність судді є певним винятком із конституційного принципу рівності всіх перед законом і судом, тому що суспільство, пред'являючи до носіїв судової влади та їхньої професійної діяльності підвищені вимоги, зобов'язане забезпечити їм додаткові гарантії правового захисту для ефективного виконання поставлених перед ними завдань. При цьому законодавець ураховує, що судді, на відміну від інших посадових осіб, які користуються імунітетом, обираються на посаду безстроково і, як правило,

тривалий час працюють в одному населеному пункті, що пов'язано з певним ризиком і необхідністю закріплення додаткових юридичних гарантій їхнього захисту від необґрунтованих домагань [6, с. 27].

Висловлюючи свою особисту точку зору із цього приводу, варто зазначити, що на цей час нормативне забезпечення реалізації суддівського імунітету потребує суттєвої уваги з боку законодавця, оскільки будь-які нормативні критерії, що безпідставно ускладнюватимуть процедуру позбавлення суддів недоторканності, які, зі свого боку, вчинили кримінальні правопорушення, створюють атмосферу суспільного неприйняття взагалі наявності такого явища, як імунітет суддів та, як наслідок, породжуватиме невдоволення діями вітчизняної влади загалом. Однак, на наше переконання, аргументувати особисту позицію стосовно суддівського імунітету його невідповідністю конституційній засаді рівності всіх громадян у правах та свободах, а також перед законом (ст. 24 КУ), як це зазначає В. Корж, є, на наш погляд, не зовсім обґрунтованою позицією. Як ми вже наголошували, правовий інструмент у вигляді інституту імунітету є обов'язковим елементом правового статусу представників державних гілок влади. Саме наявність цього правового інструментарію є критерієм, що позитивним чином забезпечує належну реалізацію повноважень кожним із представників законодавчої, виконавчої та судової гілок влади та створюватиме умови для функціонування зазначеного державного апарату загалом. Тому вказувати на наявність імунітету суддів як на недолік, що йде всупереч конституційному принципу рівності громадян, не зовсім коректно. Інша річ, коли наявність імунітету судді створює умови, за яких останній, завдяки наявному правовому статусу, користується фактично надто широким привілейованим положенням, яке практично позбавляє можливості своєчасного притягнення судді до кримінальної відповідальності. Наявність такого недоліку в законодавстві потребує відповідного вирішення, адже суддя, який учинив делікт, має бути своєчасно та належним чином притягнутий до кримінальної відповідальності.

Отже, на наше переконання, одним із пріоритетних завдань вітчизняного законодавця є врегулювання нормативних критеріїв, що забезпечуватимуть не лише належне функціонування суддівського імунітету, а також існування відповідного механізму позбавлення судді недоторканності.

Продовжуючи розгляд питання визначення суддівського імунітету, необхідно зазначити, що, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 482 КПК, без згоди Вищої ради правосуддя (далі – ВРП) суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Це чинне нормативне положення піддає критиці Н. Шелевер, зазначаючи, що конституційні зміни, запроваджені у 2016 році, передбачають зміну суб'єкта, уповноваженого надавати згоду на притягнення суддів до відповідальності, а саме замість Верховної Ради України така згода надаватиметься ВРП. На думку науковця, така зміна суб'єкта є недоцільною, оскільки тут буде діяти принцип «суддівської солідарності». Це рішення має приймати політично незалежний орган. Так, Верховна Рада України (далі – ВРУ) представляє різні політичні сили, тому й рішення стосовно позбавлення імунітету суддів може бути об'єктивним. Із цього випливає, що все взаємопов'язане: депутатський і суддівський імунітети. Тому необхідно залишити депутатам імунітет, тоді є хоч якісь шанси, що вони будуть приймати неупереджені рішення стосовно суддів [7, с. 169].

Проаналізуємо цю позицію. Звісно, владний авторитет законодавчого органу завжди привалюватиме над положенням та авторитетом ВРП. Проте це не привід нагромаджувати ВРУ виконанням функцій, які цілком можуть виконувати й інші, більш спеціалізовані та профільні органи. Аргументація Н. Шелевер стосовно сумнівів про справедливість та об'єктивність рішень ВРП з огляду на «суддівську солідарність» у діяльності цього органу, як на наше переконання, не є беззаперечною. Так, по-перше, ВРП формується за принципом політичної нейтральності та професійності, а по-друге, відповідно до ст. 131 КУ, лише

10 членів із 21 обираються з'їздом суддів України із числа суддів чи суддів у відставці [8]. Інші ж члени здебільшого можуть не належати до суддівського корпусу, а тому дорікати ВРП за її «суддівську солідарність» є не зовсім слушним кроком.

Аналізуючи положення вітчизняного КПК, вважаємо, що окремі його положення потребують корегування з метою погодження їх із сучасними уявленнями про суддівський імунітет у кримінальному провадженні. Отже, положенням згаданої процесуальної норми, а саме ст. 482 КПК, указується, що затримання судді має відбуватись лише за згодою ВРП. Виняток становить затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. За цих умов позиція законодавця не співпадає з поглядами членів ВРП із цього питання. Наприклад, у своєму роз'ясненні питання визначення порядку затримання судді, утримання його під вартою та арешту ВРП зазначає: «Вважаємо за необхідне наголосити, що застосування до судді запобіжного заходу у вигляді утримання під вартою чи домашнього арешту, зокрема і в тих випадках, коли суддю затримано під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, до винесення обвинувального вироку судом без згоди ВРП є грубим порушенням конституційних гарантій недоторканності судді» [9].

Аналізуючи позицію ВРП стосовно вказаного питання, Є. Березовський наголошує, що оприлюднене роз'яснення викликало невдоволення в деяких правників, які інакше трактують конституційні винятки. Відповідно до їхньої точки зору, якщо Конституція встановлює виняток, то коли суддя вчинив тяжкий або особливо тяжкий злочин, це означає, що звертатись до ВРП для його взяття під варту взагалі не потрібно. Автор підкреслює, що навряд прокурори «без бою» погодяться з думкою членів колегіального органу судової влади. Принаймні на це вказує чинна практика. Так, за клопотанням представників Генеральної прокуратури України в Печерському райсуді м. Києва частково задоволено клопотання про обрання запобіжного заходу судді господарського суду столиці. Суддя обрав запобіжний захід у вигляді утримання під вартою з альтернативою застави в розмірі майже 300 тисяч гривень, хоча ВРП й не погоджувала таке рішення. До того ж у прокуратурі завжди можуть послатися на той факт, що ВРП — не той орган, який може тлумачити законодавство. Отже, пояснення ВРП можуть бути не завершенням, а лише початком суперечки щодо правил арешту суддів, а розбиратися в ній доведеться слідчим суддям. І відповідати, можливо, також [9].

Вочевидь, зазначене положення закону та відповідне роз'яснення ВРП стосовно затримання судді або застосування щодо нього потребують втручання з боку держави, адже з наведеного прикладу стає зрозумілим, що окрема невизначеність у прикладному сприйнятті окремих правових норм, що відображають зміст імунітету суддів має не лише суто теоретичне, а й суттєве практичне значення. Тому ця ситуація має бути виправлена з боку законодавця.

Повертаючись до розгляду змісту п. 2 ч. 1 ст. 482 КПК, необхідно зазначити, що визначений у цій нормі виняток у вигляді вчинення суддею тяжкого або особливо тяжкого злочину як умова для затримання судді без згоди ВРП, на наше переконання, не є переконливим. За окремих умов у випадку вчинення суддею злочину досить складно достовірно визначити, якої тяжкості злочинне діяння вчинене. У якості прикладу можна навести випадок скоєння суддею одного із кримінальних правопорушень, що відносяться до категорій злочинів проти життя та здоров'я особи або проти статевої свободи та недоторканості. Під час вчинення злочину або відразу після його вчинення може бути вкрай складно, наприклад, установити, якої саме тяжкості тілесні ушкодження спричинені особі або їхню наявність, а також наявність факту статевого зносин. Для коректного визначення цих обов'язкових кваліфікаційних умов кримінальної караності діянь та визначення ступеня їхньої тяжкості, безумовно, потребуватиметься відповідне медичне обстеження, яке може зайняти досить тривалий час. За таких умов неважко передбачити, що представники пра-

воохоронних органів не виявлятимуть ініціативи та не затримуватимуть суддю, адже законність такого затримання може бути вельми уявною.

Стосовно вказаного питання доцільно навести окремі положення кримінальних процесуальних законів іноземних держав. Так, згідно із ч. 4 ст. 468/3 КПК Республіки Білорусь, суддю може бути затримано без згоди на це відповідного державного органу за умов учинення суддею злочину. Аналогічне за змістом положення міститься у ст. 449 КПК Російської Федерації. Законодавці зазначених країн визначають критерієм затримання судді без погодження цієї процесуальної дії з відповідними державними органами, факт учинення суддею злочину. При цьому у вказаних кримінальних процесуальних нормах не йдеться про тяжкість учиненого злочину, а отже, для затримання судді достатньо факту вчинення ним злочину будь-якої тяжкості.

Висновки. Ураховуючи викладене вище, на наше переконання, нормативний критерій затримання судді без погодження з відповідними державними органами незалежно від тяжкості скоєного ним злочину є більш доречним, ніж визначене в п. 2 ч. 1 ст. 482 КПК України положення про затримання судді у випадку вчинення ним лише тяжкого або особливо тяжкого злочину. Зважаючи на це, доцільно внести зміни до ст. 482 КПК та п. 2 ч. 1 цієї норми й викласти в такій редакції: «Без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення злочину (курсив мій. – І. Г.)».

Список використаних джерел

1. Про незалежність судової влади. Постанова Пленуму Верховного Суду від 13.06.2007 № 8. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07> (дата звернення: 02.10.2019).
2. Волкотруб С. Г. Імунітет і проблеми його захисту в кримінальному судочинстві : дис канд. юрид. наук : 12.00. 09. Харків, 2002. 192 с.
3. Москвич Л. М. Незалежність суддів: соціальний та правовий аспект. Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів : матеріали Міжнар. наук.-практ. семінару, 30–31 березня 2005 р., м. Харків : ЦНТ «Гопак», 2006. С. 142–147.
4. Іллюк М. Залежна незалежність. Юридичний вісник України. 2011. № 46. URL : http://www.yuricom.com/ua/analytical_information/?id=9441 (дата звернення: 06.10.2019).
5. Корж В. Застосування на практиці принципу рівності громадян перед законом. Право України. 1999. № 4. С. 49.
6. Виноградова Л. Є. Юридична відповідальність суддів загальних судів України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2004. 187 с.
7. Шелевер Н. Особливості реформування суддівського імунітету після внесених змін до Конституції України (в частині правосуддя). Visegrad Journal on Human Rights. 2016. № 5/1. С. 169.
8. Вища рада правосуддя. URL : <https://hcj.gov.ua/> (дата звернення: 10.10.2019).
9. Дозвільна процедура. Закон і Бізнес. Законодавчі роз'яснення. URL : http://zib.com.ua/ua/127184-pogodzhennya_na_aresht_suddi_neobhidne_navit_u_viklyuchnih_v.html (дата звернення: 30.09.2019).

Ганенко Игорь Сергеевич,

соискатель

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9993-1117>

ИММУНИТЕТ СУДЕЙ В КРИМИНАЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

В статье рассмотрены актуальные вопросы реализации судейского иммунитета в уголовном производстве. Рассмотрены актуальные и ключевые, по мнению автора, нормативные критерии этой разновидности иммунитета. Внимание сосредоточено на содержательной составляющей иммунитета судей в уголовном производстве, внимание сфокусировано на актуальных вопросах его формирования в рамках уголовного процесса. Проанализированы современные нормативные критерии регламентации судейского иммунитета в национальном уголовном процессе и в законо-

дательстве иностранных государств. Предложена авторская точка зрения относительно дальнейших изменений в действующем уголовном процессуальном законодательстве Украины

Ключевые слова: иммунитет должностных лиц; иммунитет судей; неприкосновенность судей; регламентация судейского иммунитета; согласие на привлечение судьи к уголовной ответственности.

Ganenko Ihor,
graduate student
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9993-1117>

ON THE QUESTION OF THE IMMUNITY OF JUDGES IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article deals with topical issues of the exercise of judicial immunity in criminal proceedings. The author examines the author's positions of other scholars on the particular features of the exercise of judges' immunity in national criminal proceedings. The author emphasized that judicial immunity as a specific phenomenon in criminal proceedings represents certain guarantees of representatives of the judicial corps, which in turn will ensure the uninterrupted activity of the entire judicial system, excluding the possibility of any negative influence on the activity of judges in criminal proceedings. The author supports the position of scholars who consider the fact of the existence of judicial immunity in criminal proceedings as a necessary criterion for modern criminal procedural validity, while providing additional guarantees to judges ensuring their independence is in no way a violation of the principle of participants' equality in criminal proceedings. The author of the article focuses on the proper competence of the current High Council of Justice in granting permission to prosecute a judge. This is first of all ensured by the specifics of the formation of this collegial body, since its formation involves not only the representatives of the judicial corps, which according to positive affects the fairness and objectivity of its decisions. The article focuses on changes to the current law regarding the detention of a judge in criminal proceedings. The author emphasized that law enforcement agencies should have the power to detain a judge without the consent of the High Council of Justice in the event of a judge being detained during or immediately after committing a crime, regardless of its gravity.

Key words: immunity of officials; immunity of judges; regulation of judicial immunity; consent to criminal prosecution.

Надійшла до редколегії 01.11.2019

удк: 343.125.5:343.131.5

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-115-122>

Потоцький Мирослав Михайлович,

ад'юнкнт

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2979-9114>

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ЗАТРИМАННЯМ ОСОБИ ЗА ПІДОЗРОЮ У ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНУ

Статтю присвячено дослідженню проблем судового контролю за затриманням особи за підозрою у вчиненні злочину. Наголошено, що недосконалість судового контролю за затриманням особи може негативним чином позначитися на дотриманні прав і свобод особи, діяльності сторони обвинувачення та на кінцеве рішення у справі. Зазначено, що проблемою судового контролю за затриманням є відсутність у чистому вигляді автоматичного судового контролю – контролю, який повинен відбуватися незалежно від волі сторони обвинувачення та захисту, є предметом розгляду окремого судового засідання та повинен відбуватися навіть за умови, коли впродовж короткого часу після затримання з'ясувалася непричетність особи до злочину. Визначено, що доводити обґрунтовану підозру для затримання при автоматичному судовому контролі повинна безпосередньо та уповноважена службова особа, яка фактично й процесуально затримала особу. Підкреслено, що подання скарги на затримання прокурору та оскарження затримання в порядку ст. 303 КПК України є неприйнятними. Недоліком визначено неможливість звернення до слідчого судді стосовно незаконного затримання, якщо на момент звернення особа перебуває на волі. Акцентовано, що в разі відсутності скарги на затримання в порядку ст. 206 КПК України під час застосування запобіжного заходу перевіряти законність затримання суд скоріше за все не буде. У перебігу дослідження підтримуються наявні та пропонуються додаткові пропозиції внесення змін до чинного законодавства, спрямовані на наближення національного законодавства до відповідних міжнародних стандартів.

Ключові слова: затримання; суд; судовий контроль; уповноважена службова особа; оскарження; автоматична перевірка.

Постановка проблеми. Розглядаючи проблеми судового контролю за затриманням, незважаючи на те, що вони існують досить тривалий час, варто зазначити, що дослідження інституту судового контролю в Україні все ще перебуває в зародковому стані, зокрема бракує ґрунтовних досліджень стосовно імплементації в національне законодавство загальноприйнятих параметрів судового контролю за затриманням, таких як «негайність» та «автоматичність», визначення ролі судових органів у механізмі контролю за затриманням осіб. Актуальність дослідження посилюється також тим, що розв'язання таких проблем вимагає від законодавця негайного реагування. Затримання особи значно обмежує фундаментальні права людини – право на свободу та особисту недоторканність. Ураховуючи

особливу важливість таких прав, механізм їхнього обмеження державою повинен бути детально й недвозначно врегульований.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі проблемні питання інституту затримання особи досліджували такі вчені: І. В. Гловюк, В. Г. Гончаренко, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, Т. О. Лоскутов, Ю. В. Лук'яненко, Є. І. Макаренко, М. А. Погорецький, В. М. Тертишник, О. О. Юхно та інші. Незважаючи на наявність наукових праць з окресленої проблематики, окремі аспекти судового контролю за затриманням особи залишаються поза увагою та потребують теоретичного дослідження.

Метою статті є отримання наукових результатів стосовно судового контролю за затриманням особи за підозрою у вчиненні злочину. Завдання дослідження можна визначити таким чином: розкриття «автоматичності» та «негайності» як характеристик судового контролю за затриманням особи за підозрою у вчиненні злочину; надання пропозицій стосовно вдосконалення судового контролю за таким затриманням.

Виклад основного матеріалу. Жодна держава у світі, здійснюючи правоохоронну діяльність, не може обійтися без застосування заходів примусу. Примус пронизує всю правоохоронну діяльність. Яскравим проявом такого примусу є затримання особи за підозрою у вчиненні злочину. Таке обмеження прав людини обумовлене найвищим ступенем суспільної небезпеки, що притаманний злочинному діянню [1, с. 87].

Недосконалість чинного Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК України) у регламентації затримання особи без судового дозволу породжує суперечність правозастосовної практики міжнародним стандартам. Судовий контроль за попереднім ув'язненням, який іменується «Habeas Corpus Act», імплементований у ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) [2, с. 177–178]. Відповідно до ч. 3 ст. 5 Конвенції, кожна особа, яку затримано за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні правопорушення або при необхідності запобігання вчиненню нею правопорушення чи її втечі після вчинення, повинна негайно предстати перед суддею. Положення п. (с) ч. 1 ст. 5 Конвенції метою затримання називає доправлення затриманого до компетентного судового органу [3]. Ця норма переслідує зниження ризиків свавілля з боку держави шляхом упровадження обов'язкового судового контролю за кожним випадком затримання особи. При цьому мета супроводження до судового органу повинна бути досягнута незалежно від обставин справи та конкретного випадку затримання. Неодмінною вимогою загального принципу правової визначеності є наявність у національному законодавстві чітко сформульованих умов, за яких здійснюється позбавлення свободи та забезпечення передбачуваності застосування закону [4, с. 124].

У рішенні Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Мироненко й Мартиненко проти України» від 10.03.2010 зазначено, що ч. 3 ст. 5 Конвенції гарантує захист від свавільного чи безпідставного затримання. Ця норма має на меті забезпечення негайного та автоматичного судового контролю за затриманням. Зміст ч. 4 ст. 5 Конвенції передбачає право на судовий контроль стосовно дотримання процесуальних і матеріально-правових умов, які є неодмінними умовами забезпечення «законності» затримання [5]. Під автоматичним судовим контролем розуміємо контроль, який є обов'язковим та не залежить від волі сторони захисту та обвинувачення, має самостійний характер і є предметом розгляду окремого судового засідання.

У національному законодавстві інститут обов'язкового судового контролю за затриманням у чистому вигляді відсутній. Обґрунтованість затримання повинна бути перевірена судом протягом 72 годин та кожній особі гарантується право в будь-який час оскаржити своє затримання в суді [6]. Відповідно до ст. 206 КПК України, загальними обов'язками слідчого судді є контроль за додержанням прав затриманих осіб. До повноважень слідчого судді, згідно з КПК України, належить звільнення особи з-під варті за відсутності підстав для затримання. Кожен, кого затримано через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення або інакше позбавлено свободи, повинен бути в найкоротший

строк доправлений до суду для вирішення питання про законність та обґрунтованість такого затримання. Підозрюваний має право вимагати перевірки обґрунтованості затримання [7]. У вирішенні питання про додержання прав особи слідчий суддя повинен керуватися як національним законодавством, так і практикою ЄСПЛ [8, с. 193].

Алгоритм поведження із затриманими особами в національному законодавстві є таким:

- особу затримує уповноважена службова особа за ст. 208 КПК України, про що складається відповідний протокол;
- затриманого доправляють до найближчого підрозділу органу досудового розслідування;
- протягом 24 годин з моменту затримання особі вручається письмове повідомлення про підозру;
- затриманий протягом 60 годин із моменту затримання (ст. 209 КПК України) доправляється до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно нього запобіжного заходу.

Отже, на сьогодні судовий контроль за затриманням може відбуватися через 60 годин з моменту затримання і після повідомлення особі про підозру. Вважаємо, що параметри «автоматичність» та «негайність» перевірки затримання, сформовані практикою ЄСПЛ, у цьому алгоритмі дій відсутні.

Пропонуємо додати в цей алгоритм обов'язкове доправлення правопорушника до найближчого слідчого судді задля перевірки законності затримання. Процедура «Habeas Corpus Act» традиційно вимагає, щоб затриманий представ перед суддею для перевірки законності затримання протягом 24 годин з моменту звернення [9, с. 177–178]. Ураховуючи те, що фактично час потрібний виключно для подолання відстані між місцем затримання і найближчим місцем розташування слідчого судді, пропонуємо таке формулювання: *«Негайно, але не пізніше ніж через 12 годин з моменту затримання, особа повинна предстати перед слідчим суддею»*. Строк у 12 годин більшою мірою відповідатиме параметру «негайність», ніж 60 годин.

Факти, які виступають підставою для обґрунтованої підозри у вчиненні злочину при затриманні, аж ніяк не повинні бути наділені таким ступенем переконливості, як факти, необхідні для обвинувачення [10, с. 483]. Варто зазначити, що далеко не кожний випадок затримання потребує повідомлення про підозру. У цьому випадку йдеться про різні «стандарті прийняття рішень» у кримінальному провадженні. Стандарти пронизують усю кримінальну процесуальну діяльність, а саме: стандарт «обґрунтована підозра» для затримання особи, стандарт «достатньо доказів» для повідомлення про підозру, стандарт «поза розумним сумнівом» для прийняття остаточного рішення у справі.

Стандарт «обґрунтована підозра», який закріплений у п. (с) ч. 1 ст. 5 Конвенції трактується як наявність фактів чи інформації, які здатні переконати об'єктивного спостерігача, що конкретна особа могла вчинити правопорушення [11]. Водночас такий стандарт не передбачає, що правоохоронні органи повинні мати достатньо доказів для пред'явлення обвинувачення (за національним законодавством – повідомлення про підозру) у момент затримання або під час перебування під вартою [4, с. 124].

А якщо не буде повідомлено про підозру, то й запобіжний захід не буде обиратися. Отже, фактично може вийти так, що затримання особи в межах кримінального провадження взагалі залишиться поза контролем суду. На підтримку такої думки Є. І. Макаренко зазначає, що буде помилкою вважати, що завершенням будь-якого затримання є арешт особи [12, с. 304].

На сьогодні в українському кримінальному процесі існують 2 випадки звільнення затриманого: 1) за рішенням сторони обвинувачення без звернення до суду для перевірки законності затримання; 2) за рішенням слідчого судді. Звільнення затриманого без звернення до суду суперечить процедурі «Habeas Corpus Act» у її первісному вигляді [2, с. 178].

Затриманий у будь-якому випадку повинен бути доправлений до слідчого судді для розгляду питання стосовно законності затримання, навіть тоді, коли вже встановлена не-причетність затриманого до злочину. Свою позицію з цього питання обґрунтовуємо необхідністю зменшення ризику свавілля. По-перше, такий контроль необхідний задля перевірки обґрунтованої підозри затримання. По-друге, задля вчасного реагування держави на скарги затриманого, наприклад, щодо жорстокого поводження. З моменту затримання особа перебуває під захистом держави, і в такому випадку держава повинна довести відсутність жорстокого поводження та катування [13]. Завчасний судовий контроль та реагування на скарги затриманого суттєво впливають на хід подальшого розслідування та результати судових розглядів. Порівнюючи рішення ЄСПЛ у справах «Огородник проти України» від 05.02.2015 [14] та «Капустяк проти України» від 03.03.2016 [15], можна стверджувати, що за подібних обставин справ, завчасний судовий контроль та, як наслідок, своєчасне реагування на скарги про жорстоке поводження є гарантіями добросовісності державної влади та зменшують ризики порушення ст. 3 Конвенції. Судовий контроль наразі є найкращим інструментом перевірки законності затримання осіб, які підозрюються у вчиненні злочину [16, с. 100].

Як зауважує О. І. Тищенко, оскарження затримання реалізується відповідно до ст. 206 КПК України або під час підготовчого провадження. Скарга, згідно зі ст. 206 КПК України, може розглядатися на окремому судовому засіданні або під час розгляду клопотання про обрання стосовно затриманого запобіжного заходу [17, с. 50]. Що стосується оскарження затримання під час підготовчого провадження, то автор виправдовує таке оскарження вимушеною ситуацією сторони захисту. Відповідно до ст. 303 КПК України, рішення слідчого, прокурора можуть бути оскаржені під час досудового розслідування. Перелік таких рішень є вичерпним. Скарга на дії і рішення, які не входять до переліку ст. 303 КПК України, можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження в суді. Опираючись на зазначену норму, сторона захисту може ініціювати оскарження затримання особи [18, с. 20]. Ми не погоджуємося з алгоритмом таких дій, що сформувався під час правозастосовної практики з відповідних причин.

Під час затримання особи, що вчиняє злочин, усе одно діє презумпція невинуватості. Тому при судовому контролі за затриманням уповноважена службова особа, що здійснювала затримання, повинна довести наявність фактів чи інформації, що підтверджують обґрунтовану підозру у вчиненні правопорушення. Визначення переліку службових осіб, уповноважених на затримання, у національному законодавстві не надається. Правозастосовна практика йде таким шляхом, що суб'єктом затримання переважно й помилково сприймається виключно слідчий. На наш погляд, суб'єктами затримання осіб, за ст. 208 КПК України, є будь-який працівник правоохоронного органу за умови надання йому права на затримання законом, наприклад, слідчий, оперативний працівник, патрульний поліцейський та інші. Ураховуючи те, що ст. 303 КПК України надає право на оскарження рішень, дій виключно слідчого, прокурора, порушується питання: як, використовуючи цю норму, оскаржити дії патрульного поліцейського, оперативного працівника, який фактично й процесуально (склав протокол затримання) затримав особу. Вважаємо оскарження затримання за ст. 303 КПК України неприйнятним. Механізм оскарження затримання повинен бути чітко визначеним і мати універсальну конструкцію (стосовно усіх суб'єктів можливого затримання).

Аналізуючи положення чинного КПК України, О. В. Винокуров зазначає, що форми реалізації права на перевірку затримання, окрім порядку, передбаченого ч. 2 ст. 303 та ст. 206 КПК України, є звернення до прокурора з відповідною заявою задля перевірки законності затримання в порядку нагляду за додержанням законів під час досудового розслідування. Така думка є слушною, однак, як зазначає сам автор, відповідно до Конвенції, з'ясування законності такої дії повинно вирішуватися виключно судом [18, с. 20].

Європейський суд з прав людини в рішенні у справі «Меріт проти України» звернув увагу на те, що звернення до прокурора зі скаргами не є ефективним засобом правового захисту, оскільки статус прокурора в національному праві та його участь у кримінальному провадженні не дають відповідних гарантій незалежного та безстороннього розгляду скарг [19, с. 205]. Вважаємо, що перевірка прокурором законності затримання осіб здійснюється в автоматичному порядку, ураховуючи те, що копія протоколу затримання надсилається прокурору.

Отже, залишається оскарження затримання за ст. 206 КПК України шляхом ініціювання окремого судового засідання або розгляду скарги під час обрання запобіжного заходу. При відсутності скарги про незаконність затримання перевіряти останнє під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу суд, найімовірніше, не буде. Вивчення судової практики підтверджує недосконалість механізму такого оскарження. Наприклад, слідчий суддя Новгород-Сіверського районного суду Чернігівської області одним з аргументів для відмови в задоволенні скарги на незаконне затримання навів уже наявність під час розгляду такої скарги вирішеного клопотання щодо обрання запобіжного заходу [20]. Тобто на час розгляду скарги існує судові рішення, на підставі якого особа вже тримається під вартою. Слідчий суддя Суворовського районного суду м. Одеси вказує, що положення ст. 206 КПК України мають на меті забезпечення процесуального механізму звільнення слідчим суддею будь-якої особи, яка позбавлена свободи за відсутності судового рішення, та застосовуються саме в таких випадках. При цьому вказаний механізм не включає процедур оскарження рішень, дій чи бездіяльності працівників правоохоронних органів, пов'язаних із затриманням особи в порядку, передбаченому вказаним Кодексом, *post factum*, оскільки відповідні заперечення особа може висловити під час вирішення питання про застосування запобіжного заходу та/або під час підготовчого судового засідання і судового розгляду кримінального провадження по суті [21]. На наш погляд, такі підходи є хибними. У такому разі слідчий суддя допускає можливість незаконного затримання, але цю дію оскаржити не можна, якщо, наприклад, на час звернення затриманий законно перебуває під вартою.

Також недоліком є невизначений час, протягом якого слідчий суддя має реагувати на відповідне звернення. Трапляються випадки, коли слідчий суддя реагує на скаргу чи отримання інформації щодо незаконного затримання з інших джерел протягом 10–14 днів [8, с. 194]. Погоджуємось із пропозицією О. В. Винокурова, що у ст. 206 КПК України варто вказати строк, протягом якого слідчий суддя повинен прийняти рішення стосовно скарги на незаконне затримання [18, с. 22].

Неприпустимою виглядає ситуація неможливості використання положень ст. 206 КПК України, коли особу було незаконно затримано на певний проміжок часу, а на момент звернення до слідчого судді особу вже відпустили. У цьому випадку судовий контроль узагалі оминає затримання. Тому пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 206 КПК України, а саме: *«Якщо слідчий суддя отримує заяву, яка створює обґрунтовану підозру, що в межах територіальної юрисдикції суду знаходилась особа, яка була позбавлена волі без судового контролю, він зобов'язаний зафіксувати таку заяву, за необхідності забезпечити невідкладне судово-медичне обстеження та доручити відповідному органу досудового розслідування провести дослідження фактів, викладених в заяві особи»*.

Вважаємо, що при запровадженні автоматичного судового контролю знизиться кількість запобіжних заходів у вигляді тримання під вартою, що позитивно вплине на криміногенну ситуацію. Адже затримання та тримання під вартою може спонукати розвитку рецидивізму та злочинності серед молоді [22, с. 4]. У процесі втілення в життя належної процедури автоматичного судового контролю процедура оскарження затримання за ст. 206 КПК України частково втратить свою актуальність. За результатами автоматичного судового контролю є два варіанти: 1) за умови недоведеності обґрунтованої підозри для затримання особа звільняється; 2) у разі доведеності обґрунтованої підозри особа залишається в

розпорядженні правоохоронних органів з можливістю подальшого повідомлення затриманому про підозру та звернення до слідчого судді з відповідним клопотанням про обрання запобіжного заходу.

Висновки. Автоматичний судовий контроль не передбачає активних дій зі сторони захисту (написання скарги, клопотання тощо). Такий контроль повинен здійснюватися незалежно від волі самого затриманого та інших осіб.

Судовий контроль має регламентуватися шляхом закріплення детальної процедури в національному законодавстві, що повинна передбачати не лише «автоматичність» («обов'язковість»), а й «негайність». Тобто недопустимим є відтягування судового контролю за затриманням особи за підозрою у вчиненні злочину на час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу.

Запровадження автоматичного та негайного судового контролю за затриманням особи за підозрою у вчиненні злочину дозволить вирішити багато проблемних питань. До того ж доводити обґрунтовану підозру для затримання в суді буде безпосередньо та службова особа, яка здійснила фактичне затримання. Навіть при юридичній необізнаності затриманого забезпечуватиметься весь комплекс його процесуальних прав стосовно перевірки законності затримання, незалежно від його волі.

Перспективними напрямками подальших досліджень є:

- дослідження параметрів затримання «безпосередність» та «щойність»;
- дослідження стандартів прийняття рішень для затримання особи при «втраті» параметра «безпосередність».

Список використаних джерел

1. Лоскутов Т. О. Кримінальне переслідування, здійснюване слідчим : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2011. 164 с.
2. Середа К. О. Процедура «Habeas Corpus Act» щодо відповідності вітчизняного правового регулювання міжнародним стандартам. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Серія ПРАВО. Випуск 41. Том 2. С. 177–180.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 02.12.2019).
4. Потоцький М. М. Стандарти переконання щодо реалізації затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю : *Матеріали XVI Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Кривий Ріг, 12 квітня 2019 року). Кривий Ріг : Поліграфічна компанія «Геліос-Принт», 2019. С. 124–125.
5. Рішення ЄСПЛ у справі «Мироненко та Мартенко проти України» від 10.12.2009. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_567 (дата звернення: 11.12.2019).
6. Конституція України. Закон від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/paran4202> (дата звернення: 22.11.2019).
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон від 13.04.2012. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 14.11.2019).
8. Юнін О. С. Деякі особливості судового захисту прав людини при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 191–197.
9. Шаркова А. М. Порівняльно-правова характеристика механізмів забезпечення прав затриманого: habeas corpus, amparo de libertad та механізм реалізації права на оскарження незаконного затримання. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Випуск 1. Том 3. С. 216–220.
10. Гузела М. В. Міжнародні стандарти забезпечення прав підозрюваного в кримінальному провадженні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2016. С. 181–185.

11. Case of Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom. The European Court of Human Rights. 30.08.1990. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57721%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57721%22]}) (дата звернення: 04.12.2019).
12. Макаренко Є. І. Щодо мети затримання підозрюваного у вчиненні злочину. *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 302–307.
13. Рішення ЄСПЛ у справі «Зякун проти України» від 25.02.2016. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b55 (дата звернення: 02.12.2019).
14. Рішення ЄСПЛ у справі «Огороднік проти України» від 05.02.2015. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a68 (дата звернення: 10.12.2019).
15. Рішення ЄСПЛ у справі «Капустяк проти України» від 03.03.2016. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b61 (дата звернення: 07.12.2019).
16. Лоскутов Т. О. Проблеми затримання особи за підозрою у вчиненні злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Серія ПРАВО. Випуск 57. Том 2. С. 97–101.
17. Тищенко О. І. Оскарження затримання у кримінальному провадженні: теоретичний та практичний аспект. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 49–58.
18. Винокуров О. В. Оскарження незаконного затримання: проблеми теорії та практики. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 19–23.
19. Шульга О. В. Затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному провадженні : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 255 с.
20. Ухвала слідчого судді Новгород-Сіверського районного суду Чернігівської області. № 1-кк/739/557/19 від 29.11.2019. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85973962> (дата звернення: 02.12.2019).
21. Ухвала слідчого судді Суворовського районного суду м. Одеси. № 1-кк/523/5625/19 від 19.11.2019. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85718106> (дата звернення: 22.11.2019).
22. Barry Holman and Jason Ziedenberg. The Dangers of Detention: The impact of incarcerating youth in detention and other secure facilities. A Justice Policy Institute Report. 2006. 24 p. URL : http://www.justicepolicy.org/uploads/justicepolicy/documents/dangers_of_detention.pdf (дата звернення: 18.11.2019).

Потоцкий Мирослав Михайлович,
ад'юнкт

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2979-9114>

СУДЕБНЫЙ КОНТРОЛЬ ЗА ЗАДЕРЖАНИЕМ ЛИЦА ПО ПОДОЗРЕНИЮ В СОВЕРШЕНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

В статье акцентировано внимание на исследовании проблем судебного контроля за задержанием лица по подозрению в совершении преступления. Подчеркивается, что остаются нерешёнными проблемы, касающиеся именно автоматического судебного контроля за задержанием и имплементации в национальное законодательство общепринятого стандарта судебного контроля «немедленно». Указывается, что автоматический судебный контроль не зависит от воли стороны обвинения и защиты. Акцентируется внимание на его обязательности, даже в случае установления непричастности лица к преступлению.

Ключевые слова: задержание; суд; судебный контроль; уполномоченное служебное лицо; обжалование; автоматическая проверка.

Pototskyi Myroslav,
postgraduate

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2979-9114>

JUDICIAL CONTROL OVER THE DETENTION OF A PERSON SUSPECTED OF COMMITTING A CRIME

The article deals with investigating the problems of judicial control over the detention of a person suspected of committing a crime. The problem established by the article emphasizes that the lack of judicial control over the detention of a person can adversely affect the observance of the rights and freedoms of the person, the activities of the prosecution and the final judgment in the case. In the process of investigating the subject it is emphasized that despite the fact there are a lot of scientific works on this issue, the issues of automatic judicial control over the detention of a person and the implementation of the «urgency» and

«automaticity» parameters of judicial control in the national legislation are left unresolved process. In the process of presentation of the basic material, the contradictions between law enforcement practices and the international standards of detention of a person are emphasized. It is noted that the problem of judicial review of detention is the lack of automatic judicial review in a pure form. That is the control, which should take place regardless of the will of the prosecution and defense, which is the subject of a separate judicial hearing and should take place even if the person's involvement in the crime was revealed within a short period after the detention. Such control is intended to reduce the risk of arbitrariness and to respect the full range of procedural rights of the detainee. It is determined that a reasonable suspicion for detention on automatic judicial review, must be brought directly by the authorized officer who actually and procedurally detained the person. It is stated that today the only effective instrument of appealing detention is to lodge a complaint according to art. 206 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. It is emphasized that lodging of a complaint against the detention to a prosecutor and the appeal of detention in accordance with art. 303 of the Criminal Procedure Code of Ukraine are inadmissible. The disadvantage is the inability to apply to an investigating judge about the illegal detention if the person is at large at the time that the application is submitted. It is emphasized that in the absence of a complaint about detention according to art. 206 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, when applying preventive measures, the court will most likely not control the lawfulness of detention. During the research, existing proposals are supported and additional proposals are suggested to amend existing legislation aimed at approximating national legislation to the relevant international standards.

Key words: *detention; court; judicial control; authorized officer; appeal; automatic.*

Надійшла до редколегії 15.12.2019

удк: 343.1

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-123-130>

Руденко Тамара Володимирівна,
головний спеціаліст з питань приватизації
житла виконкому Металургійної районної
у місті Кривий Ріг ради
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1023-9184>

Руденко Анатолій Петрович,
правозахисник, громадський діяч
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4630-9527>

АДВОКАТСЬКА МОНОПОЛІЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЯК ПОРУШЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ВІЛЬНИЙ ВИБІР ЗАХИСНИКА СВОЇХ ПРАВ

У статті досліджено практичні питання та здійснено аналіз порушення прав і свобод людини й громадянина в Україні через конституційне закріплення адвокатської монополії в кримінальному процесі. Відзначається, що категорія «захисник обвинуваченого» хоча і є спорідненою з категорією «адвокат обвинуваченого», але має власний предмет і метод впливу на дотримання прав людини обвинуваченого на всіх стадіях кримінального процесу.

Ключові слова: адвокат обвинуваченого; захисник у кримінальному процесі; права людини та свободи громадянина; адвокатська монополія; європейські стандарти дотримання прав людини в кримінальному процесі.

Постановка проблеми. Процес інтеграції України в європейську спільноту вимагає узгодження законодавства України з європейськими стандартами, і зокрема в питаннях щодо національних стандартів дотримання прав людини в кримінальному провадженні європейських норм, закріплених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1]. Це об'єктивно спонукає до змін у системі кримінально-процесуального права і, ще більше, до внесення змін у Конституцію України. Проблематика регресу дотримання прав людини в кримінальному процесі має не тільки теоретичне, а й важливе практичне значення: Україна стабільно посідає провідне місце серед країн-порушників прав людини [2]. У загальному розумінні дане питання є проблемою держави як демократичного суспільства саме європейського зразка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У спеціальній літературі проблеми у сфері захисту прав людини в Україні щодо відповідності європейським стандартам достатньо досліджені. Визначальні аспекти проблематики розглядали у своїх роботах науковці Донецького юридичного інституту МВС України, а саме: Ю. В. Делія, С. В. Лосич, Т. О. Лоскутов, М. С. Городецька та інші. Однак немає загальної концепції стосовно невідповідності «адвокатської монополії» у кримінальному судочинстві праву людини на захист та праву людини на вільний вибір захисника своїх прав та на право людини захищати права інших людей.

Слід підтримати Т. О. Лоскутова, який зазначає: «Прагнення до подальшої євроінтеграції української держави обумовило приведення її національного законодавства у відповідність до європейських стандартів забезпечення прав людини. Щодо такої галузі законодавства, як кримінальне процесуальне право Україна вже зробила значний крок у напрямі

імплементатії європейських стандартів шляхом прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК) та підзаконних нормативно-правових актів. Багато кримінальних процесуальних норм виписані з урахуванням положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) та рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Разом з тим предмет регулювання чинного КПК не повністю відповідає предмету регулювання ЄКПЛ у частині забезпечення окремих прав людини» [3, с. 19].

Ми маємо сміливість заявити, що проблему в такому ракурсі в правознавчій науці ми поставили першими, і тому немає посилань на праці інших наукових дослідників.

Разом з тим демократичне суспільство домагається від держави законодавчо й конституційно скасувати адвокатську монополію як вияв порушення прав людини. Для наукових досліджень цієї проблеми цінними є висновки наукової експертизи для підготовки висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України № 4-в/2019 від 31 жовтня 2019 року [4].

Формування мети статті. Таким чином, метою статті є обґрунтування невідповідності предмета регулювання статті 45 КПК пункту с) частини 3 статті 6 Конвенції про захист прав і основоположних свобод «Право на справедливий суд» у частині забезпечення окремих прав людини й доведення необхідності виключення з нової редакції частини 4 Статті 131-2 Конституції України та внесення змін до статті 45 КПК України щодо допуску інших осіб, разом з адвокатами, внесеними в Єдиний реєстр адвокатів, як захисників у кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Фактично, судочинство стало правосуддям після введення сторін у кримінальне провадження – сторона обвинувачення і сторона захисту.

Прийняття в листопаді 1995 року України в члени Ради Європи суттєво вплинуло на подальший розвиток прав і свобод людини й громадянина. З'явилося поняття «європейські стандарти дотримання прав людини в кримінальному провадженні». Ю. В. Делія дав визначення європейським стандартам з прав людини: «Говорячи про європейські стандарти з прав людини, слід зазначити, що такі стандарти містяться в Конвенції про захист прав і основоположних свобод, у Європейській соціальній хартії, у Хартії Європейського Союзу про основні права. Подальший розвиток міжнародного співробітництва нашої країни неминуче ставить українське суспільство перед необхідністю працювати над гармонізацією національного законодавства з міжнародним правом» [5, с. 16].

Згідно з нормами КПК України 1960 р. захисником підсудного могли бути й інші особи, які не є адвокатами. На нашу думку, такі норми були гуманними й захищали права людини в кримінальному провадженні в повній узгодженості з ідеєю та духом Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

При значних перевагах КПК України 2012 року, на нашу думку, стаття 45 КПК України є негуманною й порушує гарантії статті 22 Конституції України: «Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» [6].

Зауважимо, що співавтору цієї статті у 2007 році саме така норма старого КПК врятувала життя й дала можливість подати заяву до Європейського Суду з прав людини (ще до сьогодні розгляд справи не розпочато). Саме така норма дозволила йому стати захисником особи, щодо якої ще в 2009 році було сфабриковано кримінальну справу.

Ми не знайшли наукових праць на захист права людини на вільний вибір захисника своїх прав у кримінальному провадженні. Натомість усі статті перебільшують значення, роль КПК 2012 р. Ось приклад такої кон'юнктури: «Крім того, порівнюючи КПК України

1960 р. з чинним КПК, не можна не звернути уваги на те, що на сьогодні захищати особу в кримінальному провадженні може лише адвокат. На нашу думку, це є досить правильним рішенням законодавця, оскільки до прийняття чинного КПК у великій кількості справ захисниками виступали родичі, які в більшості випадків фактично і юридично не здійснювали функцію захисту, оскільки, не маючи знань не лише у сфері кримінального права та процесу, а й у сфері правознавства загалом, не могли забезпечити підозрюваному (обвинуваченому) належний рівень захисту. Фактично, єдиною причиною їх палкого бажання бути захисниками були часті зустрічі з підозрюваним (обвинуваченим). Таким чином, до прийняття в 2012 р. нового КПК України на кожному кроці було порушення основоположного права кожного громадянина – права на захист» [7, с. 612].

Законодавець не обмежився антиконституційною нормою статті 45 КПК України, і Конституцію було доповнено статтею 131-2 згідно із Законом № 1401-VIII від 02.06.2016 р. «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)»: «Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення».

Зараз немає потреби аргументувати нашу позицію Рішенням Конституційного Суду України від 16 листопада 2000 року щодо права на вільний вибір захисника, так як сама Конституція України містить антигуманну норму. Але вважаємо, що слід навести посилання як приклад все ж таки іноді й гуманного підходу держави до прав людини згідно з європейськими стандартами захисту прав людини.

У цій справі Конституційний Суд України вирішив:

«1. Положення частини першої статті 59 Конституції України про те, що «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав», в аспекті конституційного звернення громадянина Солдатова Г. І., треба розуміти як конституційне право підозрюваного, обвинуваченого і підсудного при захисті від обвинувачення та особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, з метою отримання правової допомоги вибрати захисником своїх прав особу, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

2. Положення частини другої статті 59 Конституції України про те, що «для забезпечення права на захист від обвинувачення... в Україні діє адвокатура», треба розуміти як одну з конституційних гарантій, що надає підозрюваному, обвинуваченому й підсудному можливість реалізувати своє право вільно вибрати захисником у кримінальному судочинстві адвоката –

особу, яка має право на заняття адвокатською діяльністю.

3. Визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними):

– положення частини першої статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, за яким обмежується право на вільний вибір підозрюваним, обвинуваченим і підсудним як захисника своїх прав, крім адвоката, іншого фахівця в галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи;

– положення частини першої статті 268 Кодексу України про адміністративні правопорушення, за яким обмежується право на вільний вибір особою, яка притягається до адміністративної відповідальності, як захисника своїх прав, крім адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

4. Положення частини першої статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України та частини першої статті 268 Кодексу України про адміністративні правопорушення, визнані неконституційними, втрачають чинність із дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення» [8].

Європейський стандарт щодо права людини на вільний вибір захисника своїх прав у кримінальному провадженні закріплено в статті 6 Конвенції про захист прав і основоположних свобод «Право на справедливий суд», яка гарантує: «3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: с) захищати себе

особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя» [1].

Європейський стандарт продемонстровано саме в справі «Загородній проти України» (заява № 27004/06): «У цій справі право заявника на вільний вибір свого захисника було обмежене, оскільки захисник за його вибором був юристом, але не мав свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю» [9]. Але це не перешкодило законодавцю змінити дух Конституції України і доповнити статтею 131-2, яка забороняє окреме право людини.

Щодо європейських взірців законодавчих актів, то ми надаємо перевагу німецьким законам, які, на нашу думку, варто переймати українцям. Тому наводимо витяг з німецького КПК:

Strafprozeßordnung (StPO)

§ 138. Wahlverteidiger

(1) Zu Verteidigern können Rechtsanwälte sowie die Rechtslehrer an deutschen Hochschulen im Sinne des Hochschulrahmengesetzes mit Befähigung zum Richteramt gewählt werden.

(2) Andere Personen können nur mit Genehmigung des Gerichts gewählt werden. Gehört die gewählte Person im Fall der notwendigen Verteidigung nicht zu den Personen, die zu Verteidigern bestellt werden dürfen, kann sie zudem nur in Gemeinschaft mit einer solchen als Wahlverteidiger zugelassen werden [10].

І наш переклад цієї норми:

Кримінально-процесуальний кодекс

§ 138. Захисник за власним вибором

(1) Як захисник за вибором можуть бути вибрані адвокати, які допущені при одному з німецьких судів, а також викладачі права в німецьких вищих учбових закладах.

(2) Інші особи можуть бути допущені як захисники за власним вибором тільки з дозволу суду. А якщо йдеться про випадки обов'язкового захисту й вибрані особи не входять до числа осіб, які можуть бути призначені захисниками, – тільки в спільноті з однією з таких осіб.

Український КПК за своєю природою є дуже близьким не до німецького процесу, а до російського: вихідці з одного радянського кримінального процесу.

Стаття 49 КПК Російської Федерації передбачає:

«В качестве защитников участвуют адвокаты. По определению или постановлению суда в качестве защитника могут быть допущены наряду с адвокатом один из близких родственников обвиняемого или иное лицо, о допуске которого ходатайствует обвиняемый. При производстве у мирового судьи указанное лицо допускается и вместо адвоката» [11].

І наш переклад цієї норми:

Як захисники беруть участь адвокати. За визначенням або постановою суду як захисник може бути допущений разом з адвокатом один із близьких родичів обвинуваченого або інша особа, про допуск якого клопоче обвинувачений. Під час провадження у мирового судді вказана особа допускається і замість адвоката.

Схожу позицію бачимо і в статті 44 КПК Республіки Білорусь:

«2. В качестве защитников в уголовном процессе участвуют адвокаты, являющиеся гражданами Республики Беларусь либо гражданами других государств в соответствии с международными договорами Республики Беларусь.

3. По ходатайству обвиняемого определением (постановлением) суда в качестве защитника в суде может быть допущен один из близких родственников либо законных представителей обвиняемого» [12].

І наш переклад цієї норми:

2. Як захисники в кримінальному процесі беруть участь адвокати, що є громадянами Республіки Білорусь або громадянами інших держав відповідно до міжнародних договорів Республіки Білорусь.

3. За клопотанням обвинуваченого визначенням (постановою) суду як захисник в суді може бути допущений один із близьких родичів або законних представників обвинуваченого.

Законопроект «Про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії)», визнаний конституційним, знову містить антигуманну норму:

«Стаття 131-2. Для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура.

Незалежність адвокатури гарантується.

Засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом.

Виключно адвокат здійснює захист особи від кримінального обвинувачення» [13].

Ця норма Конституції України суперечить іншому міжнародному договору, який має силу в Україні і обов'язковий для застосування, – Декларації про право і обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати і захищати загально визнані права людини та основні свободи (далі – Декларація), прийнятої резолюцією 53/114 Генеральної Асамблеї від 9 грудня 1998 року [14].

Стаття 1 Декларації стверджує, що кожна людина має право, індивідуально і разом з іншими, заохочувати й прагнути захищати і здійснювати права людини та основні свободи на національному й міжнародному рівнях.

Згідно зі статтею 2 Декларації Україна взяла зобов'язання:

«1. Кожна держава несе основну відповідальність і обов'язок захищати, заохочувати і здійснювати всі права людини та основні свободи, зокрема шляхом вживання таких заходів, які можуть бути потрібними для створення всіх необхідних умов у соціальній, економічній і політичній, а також в інших сферах і правових гарантіях, необхідних для забезпечення того, щоб усі особи під її юрисдикцією, індивідуально і разом з іншими, могли користуватися всіма цими правами та свободами на практиці.

2. Кожна держава вживає таких законодавчих, адміністративних та інших заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення ефективних гарантій прав і свобод, згаданих у цій Декларації» [14].

Ми не знайшли наукових досліджень впливу цієї Декларації на кримінальний процес. Але якщо адвокати, захищаючи обвинуваченого в кримінальному провадженні, керуються виключно корисливими мотивами (грошовою винагородою), то інші особи без адвокатського посвідчення – чи то родич, чи то знайомий, чи то активіст – у кримінальному процесі брали участь, керуючись виключно гуманістичними й волонтерськими переконаннями. Зараз ми є свідками, як правозахисники й активісти заповнюють зали судових засідань чи навіть вчиняють акції непокори й протесту з метою захисту прав людини затриманих і підсудних без правового обґрунтування своїх гуманістичних переконань.

Якщо адвокат має право на заходи безпеки і захищений КПК України [15], Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [16], Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [17], Законом України «Про безоплатну правову допомогу» [18], то правозахисники масово піддаються насильству з боку кримінальних елементів і репресіям з боку офіційної влади. Ми запевняємо, що ці факти не мали б місця, якби правозахисники без адвокатських посвідчень були допущені до захисту в кримінальному провадженні.

Європейські стандарти дотримання прав людини в українському кримінальному провадженні – це не лише виконання Рішень Європейського Суду з прав людини щодо усунення порушень і не тільки узгодження окремих законодавчих норм з аналогічними нормами європейських країн. Європейські стандарти – це, насамперед, ідея та дух Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Найбільше скарг на Україну в Європейському Суді з прав людини саме через порушення прав людини в кримінальному провадженні. І та частина скарг, що досягли Страсбурга, – це лише маленька частка від реально порушених прав людини в Україні. Україна може викоринити проблему порушення прав людини відповідно до європейських цінностей, якщо закріпить гарантії прав людини в законодавчих актах, і, передусім, якщо ці гарантії будуть закріплені в КПК України.

На сьогодні ми маємо такі реалії щодо права обвинуваченого на вільний вибір захисника – стаття 45 КПК України визначає статус «захисника»:

«1. Захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію).

2. Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю» [15].

Пропонуємо викласти статтю 45 КПК України в такій редакції:

1. Захисником підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), є адвокат, відомості про якого внесено до Єдиного реєстру адвокатів України і стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України немає відомостей про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю, або інші особи, допущені за визначенням або постановою суду як захисники лише разом з адвокатом.

2. Інша особа, допущена як захисник, може теж користуватися послугами адвоката.

3. Загальна кількість захисників не може перевищувати п'яти.

4. Інша особа, допущена як захисник, може бути представником або законним представником.

5. Інша особа, допущена як захисник, не має права на відшкодування винагороди за здійснення захисту та представництва в кримінальному провадженні, до якого вони допущені.

6. Статус адвоката визначається нормами Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

7. Кожен вільний у виборі свого захисника.

Висновки. Конституційні норми статті 131-2 Конституції України щодо адвокатської монополії в кримінальному провадженні не відповідають європейським стандартам захисту прав людини щодо вільного вибору обвинуваченим (підсудним) захисника своїх прав і щодо права осіб без адвокатського посвідчення захищати інших осіб від обвинувачення в кримінальному процесі. Як було скасовано адвокатську монополію в інших судочинствах завдяки Закону про внесення змін до Конституції України, так потрібно скасувати й адвокатську монополію і в кримінальному судочинстві.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (дата звернення: 15.12.2019).
2. «Україна увійшла у трійку країн з найбільшими порушеннями прав людини – ЄСПЛ». *Видання «Зеркало недели»*. Публікація за 24 січня 2019. URL : https://dt.ua/WORLD/ukrayina-uviyshla-u-triyku-krayin-z-naybilshimi-porushennyami-prav-lyudini-yespl-300578_.html (дата звернення: 05.12.2019).
3. Лоскутов Т. О. Щодо узгодженості предмету регулювання європейських стандартів з предметом регулювання КПК України у частині забезпечення права на початкове ефективне розслідування. Актуальні проблеми кримінального права та процесу : *Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Кривий Ріг, 16 червня 2017 року). Кривий Ріг : Поліграфічна компанія «Геліос-Принт», 2017. С. 19–21.
4. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України № 4-в/2019 від 31 жовтня 2019 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004v710-19>. (дата звернення: 15.12.2019).
5. Делія Ю. В. Ієрархія джерел права у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Збірник наукових праць «ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ»* № 2 (67). 2019. С. 16–23.
6. Конституція України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 15.12.2019).
7. Короп І. В. Право на захист в кримінальному процесі. *Науковий журнал «Молодий вчений»* № 5 (57) травень 2018 р. С. 612–615.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) N 13-рп/2000 від 16 листопада 2000 року, справа N 1-17/2000. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00> (дата звернення: 22.11.2019).
9. Справа «Загородній проти України» (заява № 27004/06). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_739 (дата звернення: 27.11.2019).
10. Strafprozeßordnung (StPO). URL : <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/138.html>. (дата звернення: 15.12.2019).
11. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации. URL : <https://www.zakonrf.info/upk/>. (дата звернення: 15.12.2019).
12. Уголовно-Процессуальный Кодекс Республики Беларусь 295-3 от 16.07.1999 г. URL : https://kodeksy-by.com/ugolovno-protsessualnyj_kodeks_rb.htm. (дата звернення: 15.12.2019).
13. Про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії). Законопроект. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-20#n9> (дата звернення: 29.11.2019).
14. Декларація про право і обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати і захищати загально визнані права людини та основні свободи. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_349 (дата звернення: 05.12.2019).
15. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 15.12.2019).
16. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 15.12.2019).
17. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (дата звернення: 15.12.2019).
18. Закон України «Про безоплатну правову допомогу». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення: 15.12.2019).

Руденко Тамара Владимировна,

главный специалист по вопросам приватизации жилья
исполкома Metallurgical District в городе Кривой Рог совета
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1023-9184>

Руденко Анатолий Петрович,

правозащитник, общественный деятель
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4630-9527>

АДВОКАТСКАЯ МОНОПОЛИЯ В КРИМИНАЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ КАК НАРУШЕНИЕ ПРАВА ЧЕЛОВЕКА НА СВОБОДНЫЙ ВЫБОР ЗАЩИТНИКА СВОИХ ПРАВ

В статье исследовано практические вопросы и осуществлен анализ нарушения прав и свобод человека и гражданина в Украине через конституционное закрепление адвокатской монополии в криминальном процессе. Отмечается, что категория «защитник обвиняемого» является родственной с категорией «адвокат обвиняемого», но в то же время имеет собственный предмет и метод влияния на соблюдение прав человека обвиняемого на всех стадиях криминального процесса.

Ключевые слова: адвокат обвиняемого; защитник в криминальном процессе; права человека и свободы гражданина; адвокатская монополия; европейские стандарты соблюдения прав человека в криминальном процессе.

Rudenko Tamara,

Chief Specialist on Housing Privatization of the Metallurgical District
Executive Committee in Krivoy Rog
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1023-9184>

Rudenko Anatoliy,

Human Rights Defender
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4630-9527>

THE LAWYER'S MONOPOLY IN THE CRIMINAL PROCESS AS THE VIOLATION OF THE HUMAN RIGHTS ON THE FREE CHOICE OF THE DEFENDANT OF THEIR RIGHTS

The article explores practical issues and analyzes the violation of human and citizen's rights and freedoms in Ukraine through the constitutional consolidation of the lawyer's monopoly in the criminal process. It is noted that the category of «defendant of the accused» is related to the category of «lawyer of the accused» and at the same time has its own object and method of influencing the human rights of the accused at all stages of the criminal process. The process of integration of Ukraine into the European community requires the alignment of Ukrainian legislation with European standards, and in particular with regard to national human rights standards in the criminal enforcement of European norms enshrined in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. This objectively leads to changes in the criminal procedure system, and even more so, to the Constitution of Ukraine. The issue of recourse to human rights in the criminal process is not only theoretical but also of practical importance - Ukraine is consistently at the forefront of human rights abusers. In a general sense, this issue is a problem of the state as a democratic society of the European model. Many criminal procedural rules have been drawn up in the light of the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the decisions of the European Court of Human Rights. However, the subject of regulation of the current CCP does not fully correspond to the subject of regulation of the ECHR in terms of ensuring individual human rights. We have the courage to say that we have put the problem in this perspective in jurisprudence first, and therefore there is no reference to the work of other researchers. At the same time, a democratic society is demanding from the state to legally and constitutionally abolish the lawyer's monopoly as a manifestation of human rights violations. For the scientific research of this problem, the conclusions of the scientific expertise for preparing the Opinion of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional appeal of the Verkhovna Rada of Ukraine on providing a conclusion on the conformity of the Bill on Amendments to the Constitution of Ukraine (concerning abolition of the lawyer's monopoly) (Reg. No. 1013) 157 and 158 of the Constitution of Ukraine No. 4-in / 2019 of October 31, 2019.

Key words: lawyer for the accused; defense counsel in criminal proceedings; human rights and freedoms of the citizen; lawyer's monopoly; European standards for the enforcement of human rights in criminal proceedings.

Надійшла до редколегії 15.12.2019

удк: 343.17

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-131-137>

Шульга Андрій Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6600-2904>

ЕЛЕМЕНТИ ІНСТИТУТУ НАРОДОВЛАДДЯ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК ФАКТОР МОРАЛЬНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Статтю присвячено визначенню елементів народовладдя на стадії досудового розслідування. Проведено дослідження другого та третього розділів Кримінального процесуального закону України, які містять норми, що надають право представникам народу брати участь у кримінальному провадженні на власний розсуд. Визначено, що законне затримання, тимчасове вилучення майна кожним, особиста порука та звільнення особи від кримінальної відповідальності за клопотанням колективу підприємства, установи чи організації є елементами народовладдя у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. Передбачається, що процесуальні заходи, які створюють передумови для народовладдя на стадії досудового розслідування, здатні ефективно здійснювати моральний вплив на формування позитивного ставлення суспільства до правоохоронних органів України й таким чином сприяти виконанню завдань кримінального провадження.

Ключові слова: елементи народовладдя; стадія досудового розслідування; законне затримання; особиста порука; звільнення особи від кримінальної відповідальності; кримінальне провадження; моральність.

Постановка проблеми. У попередніх статтях ми обговорювали питання стосовно народовладдя та справедливості у кримінальному провадженні України [1, с. 125–131], проблеми реалізації народовладдя у процесі кримінального судочинства в контексті діяльності суду присяжних [2, с. 131–139]. У цій статті йтиметься про елементи народовладдя на стадії досудового розслідування, адже чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України), на нашу думку, містить норми, які щільно пов'язані саме з волею народу, завдяки якій слідчий та прокурор зобов'язані здійснювати свою діяльність у конкретному кримінальному провадженні. Актуальність окресленого питання пов'язана з визначенням елементів народовладдя у кримінальному процесі на досудовій стадії кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень, присвячених питанням народовладдя у кримінальному процесі, свідчить, що наукова думка в цьому напрямку радше носить процесуально-правовий, ніж соціально-моральний характер. Тобто науковці, які торкаються проблеми участі народу у кримінальному провадженні, більше звертають увагу на процесуальну сторону участі народу у кримінальному процесі, згідно з чим представники народу, які добровільно долучилися до кримінального провадження, розглядаються фахівцями та вченими просто як учасники кримінального провадження, що набувають певні права та обов'язки. Проблемаам же народовладдя на стадії досудового розслідування увага з боку науковців майже не приділяється, і лише в окремих роботах

можна зустріти певні згадування про елементи народовладдя у кримінальному провадженні, а саме в роботах М. Ю. Веселова, С. В. Кулика, Г. М. Мамки, М. Л. Шипілова, Л. Р. Шу-вальської, В. С. Сердинського. Але ці роботи торкаються народовладдя більше на судових стадіях кримінального провадження.

Метою статті є визначення елементів народовладдя на стадії досудового розслідування, аналіз цих елементів як у правовому, так і в моральному (філософському) аспектах.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи поняття «народовладдя», слід звернутися до основних його ознак. Так, О. О. Галус у своїй роботі виокремлює такі основні ознаки народовладдя:

- пряме безпосереднє волевиявлення громадян;
- здійснення безпосереднього народовладдя тільки правомочними суб'єктами;
- імперативний характер рішень, вироблених у процесі здійснення форм безпосереднього народовладдя;
- спрямованість форм безпосереднього народовладдя на вирішення питань суспільного характеру;
- легітимність форм безпосереднього народовладдя.

На підставі визначених ознак О. О. Галус тлумачить поняття «народовладдя» як спосіб безпосереднього волевиявлення народу або його окремої частини, яке має імперативний та легітимний характер, з метою вирішення питань, що становлять суспільний інтерес. Окрім того, правник зазначає, що існують три основні форми безпосереднього народовладдя: конституційна, законодавча та легітимна.

Конституційна форма – це вибори, референдуми, референтні ініціативи, мирні збори, мітинги, походи, демонстрації, звернення громадян (петиції).

Законодавча форма – це загальні збори населення за місцем проживання, народні (місцеві) ініціативи, дорадчі опитування громадян України, виявлення громадської думки, народні обговорення тощо.

До легітимних форм належать ті, які не передбачені Конституцією та законами України, проте й не заборонені ними.

До речі, він зазначає, що названий ним перелік форм народовладдя не є вичерпаним, оскільки з розвитком якихось нових суспільних потреб можуть з'являтися і нові форми безпосереднього здійснення влади народом у будь-яких галузях соціальних відносин [3,

с. 52–56]. Аналогічної точки зору стосовно змісту форм народовладдя дотримується і М. Михайлов [4, с. 127–131]. Наразі в Україні ще не існує закону про народовладдя, але є його проєкт, який передбачає досить широкі повноваження народу в реалізації свого конституційного права на народовладдя. Затвердження відповідного закону вимагатиме тривалого часу.

На думку фахівців, у законопроєкті пропонується розширити статтю 93 Конституції України всього двома пунктами: 1) визначити за народом України право законодавчої ініціативи; 2) закріпити норму про те, що закон ухвалюється відповідно до вимог законодавчої процедури, визначеної Конституцією України та законами України [5]. Проте чинний КПК України містить правові норми, що можуть бути підставою реалізації народовладдя ще на стадії досудового розслідування. Це саме ті норми, які регламентують за-

конне затримання (ст. 207 КПК), застосування особистої поруки як запобіжного заходу (ст. 108 КПК), звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст.ст. 285–289 КПК України та ст. 47 КК України). Перелічені норми носять характер, що вповноважує, тому їхня реалізація відбувається виключно за власним бажанням особи, яка вирішила вступити до кримінального провадження. Але, реалізуючи свою волю брати участь у кримінальному провадженні, вони здатні впливати на хід та результати цього провадження передусім як представники народу, а вже потім – як учасники кримінального провадження.

Отже, розглянемо більш детально феномен народовладдя під час досудового розслідування на прикладі зазначених вище норм. Законне затримання – це право кожного затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу, крім випадків, якщо ця особа є

суддею, адже суддю не можна затримати в жодному випадку без згоди Вищої ради правосуддя. Винятком є випадок учинення суддею тяжкого або особливо тяжкого злочину і якщо таке затримання є необхідним для попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину. Суддя має бути негайно звільнений, якщо мета такого затримання (попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину) досягнута. Також затримання народного депутата України не може бути здійснено без згоди Верховної Ради України (ст. 482 КПК).

Кожен, хто не є вповноваженою службовою особою і затримав правопорушника, що вчинив кримінальне правопорушення, зобов'язаний негайно доправити правопорушника до вповноваженої службової особи або негайно повідомити вповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення (ст. 207 КПК). Тому законне затримання інколи називають громадським [6]. Авторами цієї роботи справедливо зазначається, що законне затримання є громадським, тому що здійснювати його можуть будь-які громадяни, навіть іноземці та особи без громадянства. Для реалізації права громадян затримати правопорушника необхідно, щоб були законні підстави, такими, згідно з п.п. 1 і 2 ч. 2 ст. 207 КПК України, виступають безпосереднє вчинення кримінального правопорушення злочинцем або замах на його вчинення, а також необхідність затримання правопорушника відразу після вчинення ним кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення. Отут автори справедливо зазначають, аби уникнути вчинення самосуду відносно правопорушника з боку громадськості під час його законного затримання, закон не дозволяє самостійно затримувати правопорушника в тому випадку, якщо він утік з місця злочину, проте, наприклад, наступного дня в іншому місці був виявлений представниками громадськості, від яких він утік напередодні. У цьому випадку права на його затримання у представників громадськості вже немає, їм слід повідомити про те, що вони виявили правопорушника, у правоохоронні органи, яким законом надано право здійснити це затримання (ст. 208 КПК). Правники справедливо зазначають, що, реалізуючи своє право на громадське (законне) затримання, кожен, хто затримав правопорушника, за законом має право відібрати в нападника деякі речі, зокрема засоби та знаряддя вчинення злочину або речі, що зберегли на собі сліди злочину. Адже право на тимчасове вилучення майна регулюється чинним КПК України, зокрема ч. 1 ст. 168 КПК України встановлює, що тимчасово вилучити майно може кожен, хто законно затримав особу [6]. Це свідчить про те, що народовладдя реалізується в законодавчій формі [3, с. 56], адже КПК України надає право кожному здійснити владний акт у вигляді обмеження волі (законного затримання) будь-якої особи з винятками, зазначеними у ст. 482 КПК України, якщо вказана особа вчинила кримінальне правопорушення або замах на нього. Окрім народовладдя, законне затримання, регламентоване ст. 207 КПК України, реалізує і моральні запити суспільства, зокрема бажання суспільства досягти справедливості, припиняючи злочинні дії та негайно затримуючи злочинця, що дуже тісно поєднується із завданнями кримінального провадження, які зазначені у ст. 2 КПК України.

Наступною формою участі народу (народовладдя) у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування виступає право громадськості впливати на обрання слідчим суддею чи судом запобіжного заходу у вигляді особистої поруки (ст. 180 КПК). У коментарі до ст. 180 КПК України, який надає Міністерство юстиції України, зазначається, що особиста порука – це, по суті, письмове зобов'язання осіб, яких слідчий суддя або ж суд вважають такими, що заслуговують на довіру, про те, що вони поручаються за виконання підозрюваним чи обвинуваченим покладених на нього обов'язків.

Поручителі, зокрема, зобов'язуються за необхідності доправити обвинувачуваного чи підозрюваного до органу досудового розслідування або до суду на першу про те вимогу.

Особиста порука ґрунтується на довірі до поручителя з боку слідчого судді чи суду, на особливих моральних якостях поручителя, його авторитеті.

Кількість поручителів КПК України не обмежена. У кожному конкретному випадку слідчий суддя чи суд визначає достатню кількість поручителів для забезпечення дотримання запобіжного заходу.

Водночас у КПК України, зазначається в коментарі, передбачена можливість обрання одного поручителя, якщо ним є особа, яка заслуговує на особливу довіру. Така особлива довіра до особи може бути продиктована її соціальним статусом, характером чи родом занять. Такими особами є народні депутати, депутати місцевих рад, державні діячі, керівники органів центральної або місцевої влади, особи, відзначені державними нагородами, громадяни, які мають визначні спортивні відзнаки тощо.

Законодавство не обмежує право особи виступити поручителем. Це право гарантоване Кримінальним процесуальним законом України, незалежно від того, яку посаду займає ця особа. Головне, щоб ця процедура відповідала критеріям, визначеним законом [7]. Відповідно до наведеного вище коментарю ст. 180 КПК України, можна виокремити два важливих нюанси, які прямо підтверджують наявність ознак народовладдя, закріплених ст. 180 КПК України. По-перше, це те, що законодавство не обмежує право особи виступити поручителем, тобто поручителями можуть виступати будь-які особи, яких слідчий суддя чи суд вважатимуть такими, що заслуговують на довіру. Тобто чітко відстежується формальна можливість народовладдя, яке може бути реалізоване через представників – осіб, допущених слідчим суддею чи судом, що заслуговують на довіру. І по-друге, знову ж таки чітко проявляється законодавча форма народовладдя, на яку вказує у своїй роботі О. О. Галус [6, с. 56], адже право бути поручителем гарантоване кримінальним процесуальним законом України. З моральної точки зору, така форма народовладдя у кримінальному провадженні на досудовій стадії носить і моральну складову. Суд та інші учасники кримінального процесу, уповноважені здійснювати кримінальне провадження, демонструють суспільству відкритість та прозорість своєї діяльності, допускають до кримінального провадження осіб, які користуються в суспільстві повагою та авторитетом і які б могли поручитися за поведінку підозрюваного чи обвинуваченого, що також є досить важливим для досягнення завдань кримінального провадження.

Також до форм народовладдя, на нашу думку, належить звільнення особи від кримінальної відповідальності. У ст. 47 КК України зазначається, що особу, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, та щиро покаялася, може бути звільнено від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку.

Згідно з коментарем стосовно цієї норми кримінального законодавства, особу можна звільнити від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки лише за наявності клопотання колективу підприємства, установи чи організації. За своїм змістом таке клопотання включає:

- 1) умотивоване прохання відповідного колективу звільнити від кримінальної відповідальності особу, яка вчинила злочин, і передати її йому на поруки;
- 2) зобов'язання колективу здійснювати заходи виховного характеру, спрямовані на недопущення вчинення особою, узятою на поруки, нових злочинів [8].

Чинний КПК України чітко не регламентує порядок звернення колективу підприємства, установи чи організації з їхнім клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Але згідно з ч. 1 ст. 285 КПК України, яка регламентує загальні положення кримінального провадження під час звільнення особи від кримінальної відповідальності, зазначається, що особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність. У наступних статтях

КПК (286, 287) ідеться лише про підстави звільнення від кримінальної відповідальності особи, але конкретні підстави не вказуються. Тому слід розуміти з дефініцій цих норм КПК, що там також ідеться і про клопотання колективу підприємства, установи чи організації стосовно звільнення підозрюваного чи обвинуваченого від кримінальної відповідальності. У ст. 289 КПК України зазначаються умови відновлення провадження при відмові від поручительства, і саме в ній згадується про передачу особи підозрюваного чи обвинуваченого на поруки колективу підприємства, установи чи організації. А в частині другій названої норми взагалі йдеться про наявність елемента народовладдя, а саме: суд, отримавши рішення загальних зборів колективу про відмову від поручительства, розглядає питання притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення в порядку, передбаченому КПК України. Тобто із цієї дефініції чітко вбачається воля громадськості законно впливати на хід та результати кримінального провадження. Ані слідчий, ані прокурор, ані суд у цьому випадку не можуть прийняти рішення про відмову від поручительства. Таке рішення приймається виключно народом і виключно на загальних зборах колективу.

З моральної точки зору, участь народу у владній діяльності правоохоронних органів (виконавча та судова гілки влади) стосовно правосуддя має досить важливе значення для досягнення завдань кримінального провадження. Адже коли у вирішенні питань справедливого кримінального провадження беруть участь не лише компетентні державні органи, але й пересічні громадяни, то в суспільстві підвищується рівень довіри не тільки до правоохоронних органів, а й до держави загалом. Правоохоронна діяльність за участю громадськості набуває прозорості та справедливості.

Висновки. Підсумовуючи, слід наголосити, що народовладдя в системі кримінального процесу не обмежується судовими стадіями кримінального провадження, його елементи виявляються на стадії досудового розслідування.

По-перше, це наявність у чинному кримінальному процесуальному законі норми, яка надає право представникам громадськості, що не є посадовими особами правоохоронних органів, затримати правопорушника під час вчинення ним або замаху на вчинення кримінального правопорушення та безпосередньо після вчинення правопорушником кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення. А також можливість кожного, хто законно затримав особу в порядку, передбаченому статтями 207, 208 КПК України, згідно з ч. 1 ст. 186 КПК України, тимчасово вилучати майно у правопорушника.

По-друге, громадськість (народ) має право впливати на визначення стосовно обрання судом запобіжного заходу підозрюваному чи обвинуваченому шляхом застосування особистої поруки з боку будь-яких осіб, яких слідчий суддя чи суд вважають такими, що заслуговують на довіру, і які виявлять добровільне бажання взяти на поруки підозрюваного чи обвинуваченого.

По-третє, яскравим прикладом народовладдя під час закінчення досудового розслідування виступає така форма закінчення досудового розслідування, як звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки. У цьому випадку ініціатива про звільнення особи від кримінальної відповідальності надходить саме від народу у вигляді клопотання колективу підприємства, установи чи організації. Саме колектив (народ), виявляючи своє конституційне право на народовладдя, законно втручається у кримінальне провадження з метою вплинути на подальшу долю підозрюваного чи обвинуваченого, а суд за таких обставин має розглянути це клопотання та прийняти незалежне і справедливе рішення.

Список використаних джерел

1. Шульга А. О. Відносно народовладдя та справедливості в кримінальному провадженні України. *Правовий часопис Донбасу*. № 2. 2019. С. 125–131.

2. Шульга А. О. Народовладдя у кримінальному судочинстві України в контексті діяльності суду присяжних. *Правовий часопис Донбасу*. № 3. 2019. С. 131–139.
3. Галус О. О. Поняття та види форм безпосереднього народовладдя в Україні. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4. С. 51–56.
4. Михайлов М. Класифікація типових та нетипових форм безпосередньої демократії. *Підприємство, господарство і право*. № 10. 2017. С. 127–131.
5. Радчук О. Закони з вулиці: ризики та можливості закону про народовладдя. *Слово і діло*. 24.10.2019. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2019/10/24/kolonka/aleksandr-radchuk/polityka/zakony-vulyczy-ryzyky-ta-mozhlyvosti-zakonu-pro-narodovladdya> (дата звернення: 24.10.2019).
6. Плахотнюк М., Ухваріна І. Що таке громадське затримання. *Шерифи для нових громад*. 22.11.18. URL : <https://sheriffua.org/news/analitichni-statti/scho-take-gromadske-zatrimannja> (дата звернення: 22.11.2018).
7. Про деякі питання застосування особистої поруки в кримінальному провадженні. Міністерство юстиції України. 24.04.2017. URL : <https://minjust.gov.ua/news/ministry/pro-deyaki-pitannya-zastosuvannya-osobistoi-poruki-v-kriminalnomu-provadjenni-23551> (дата звернення: 24.04.2017).
8. Коментар до статті 47. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки. *Юридичні послуги Online*. URL : <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/045.php> (дата звернення: 24.04.2017).

Шульга Андрей Александрович,
кандидат юридических наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6600-2904>

ЭЛЕМЕНТЫ ИНСТИТУТА НАРОДОВЛАСТИЯ НА СТАДИИ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ КАК ФАКТОР НРАВСТВЕННОСТИ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Статья посвящена определению элементов народовластия на стадии досудебного расследования. Проведено исследование второго и третьего разделов Уголовного процессуального закона Украины, которые содержат нормы, дающие право представителям народа принимать участие в уголовном производстве по собственному усмотрению. Определено, что законное задержание, временное изъятие имущества каждым, личное поручительство и освобождение лица от уголовной ответственности по ходатайству коллектива предприятия, учреждения или организации являются элементами народовластия в уголовном производстве на стадии досудебного расследования. Предполагается, что указанные выше процессуальные меры, дающие предпосылки к народовластию на стадии досудебного расследования, способны оказывать положительное моральное воздействие на формирование позитивного отношения общества к правоохранительным органам Украины и, следовательно, на выполнение задач уголовного производства.

Ключевые слова: элементы народовластия; стадия предварительного расследования; законное задержание; личное поручительство; освобождение лица от уголовной ответственности; уголовное производство; нравственность.

Shulha Andriy,
PhD in Law, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6600-2904>

ELEMENTS OF DEMOCRACY IN THE STAGE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION AS A FACTOR OF MORALITY IN A CRIMINAL PROCESS

The second and third sections of the Criminal Procedure Code of Ukraine have been studied, which contain the norms that give the right of representatives of the people to participate in criminal proceedings on their own vision. It is determined that the lawful detention, temporary seizure of property of a person, personal guarantee, and release of a person from criminal liability upon the request of the staff of the enterprise, institution or organization are elements of democracy in criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation. It is assumed that procedural measures that create prerequisites for democracy at the stage of pre-trial investigation can effectively influence the formation of a positive attitude of society to the law enforcement agencies of Ukraine and thus contribute to the implementation of the tasks of criminal proceedings. Democracy in the criminal procedure system is not limited by the judicial stages of criminal proceedings; its elements are also present in the pre-trial investigation stage. First, it is the presence of the norm in the current criminal procedure law, which gives the right to members of the public, not being officials of law enforcement agencies, to detain offenders when they commit crimes. Secondly, the public (the people), has the right to influence the decision on choosing a preventive measure by the court to the

suspected or the accused by applying a personal guarantee from any persons whom the investigating judge or the court considers trustworthy, and who will show a voluntary desire to bail the suspected or the accused. Thirdly, a clear example of democracy at the end of the pre-trial investigation is the release of a person from criminal liability due to the transfer of a person on bail. In this case, the initiative to release a person from criminal liability comes exclusively from the people in the form of a petition of the collective of the enterprise, institution or organization. It is the collective (people) exercising their constitutional right for democracy, lawfully intervenes in criminal proceedings in order to influence the fate of the suspected or the accused, and the court in this case must consider this petition and take an independent and fair decision.

Key words: *elements of democracy; stage of pre-trial investigation; lawful detention; personal guarantee; release of a person from criminal responsibility; criminal proceedings; morality.*

Надійшла до редколегії 04.12.2019

РОЗДІЛ VI

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

удк: 371.34+81'243

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-138-144>

Живіцька Інна Андріївна,

кандидат філологічних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0128-1150>

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ КУРСАНТАМ ЮРИДИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті розглянуто проблему професійно орієнтованого навчання англійської мови, а також цілі навчання і методологічні питання викладання англійської мови курсантам юридичного профілю. Актуальність теми визначено тим, що сучасне суспільство вимагає конкурентоспроможних фахівців, здатних спілкуватися професійною іноземною мовою у процесі виконання своїх обов'язків. Наголошено на необхідності формування і розвитку в курсантів комунікативних умінь, важливих для їхньої ефективної професійної діяльності. Акцент зроблено на методиці викладання англійської мови, зокрема на формуванні комунікативної компетенції. Обґрунтовано необхідність застосування поряд із професійно орієнтованим методом навчання особистісно орієнтованого підходу. На основі проведеного дослідження зроблено висновок про те, що сутність професійно орієнтованого навчання англійської мови полягає у формуванні в курсантів-юристів комунікативних умінь, які дозволили б їм здійснювати професійні контакти англійською мовою в різноманітних ситуаціях.

Ключові слова: курсанти; професійно орієнтоване навчання; комунікативна компетенція; методика викладання; юридичний профіль; інноваційні технології; кейс-метод.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Сучасне суспільство вимагає конкурентоспроможних фахівців, здатних до професійного спілкування іноземною мовою. Знання іноземної мови забезпечує підвищення рівня професійної компетенції фахівця, у тому числі юриста. Проблема навчання фахової іноземної мови є однією з найактуальніших, зокрема для студентів немовних спеціальностей, оскільки перед такими студентами постає проблема оволодіння як іншомовною комунікативною компетенцією, так і фаховою компетенцією з певної спе-

ціальності [1, с. 111]. Дослідники проблем викладання іноземної мови в немовних вищих навчальних закладах відзначають, що слід урахувати, що професійно орієнтоване навчання не обмежується лише вивченням мови для спеціальних цілей. Специфіка процесу навчання передбачає інтеграцію англійської мови з фаховими навчальними дисциплінами для набуття студентами додаткових спеціальних знань та формування професійно значущих якостей особистості студента під час вивчення англійської мови.

Тому сучасні методи навчання професійно орієнтованої іноземної мови стали сьогодні нагальними, як ніколи. Одним із напрямків модернізації сучасної вищої школи є впровадження в освітню парадигму компетентнісного підходу, націленого на те, щоб забезпечити курсантів не тільки теоретичними знаннями, а й сформувати в них досвід виконання певної діяльності задля вирішення практичних завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор. Проблеми професійно орієнтованого навчання іноземних мов були присвячені праці таких зарубіжних науковців, як Е. Бревстер, Х. Гедерер, С. Джекобсон, Г. Еглоф, В. Кохонен, Р. Лампола, А. Лунд, М. Макош, Б. Моро, Б. Рюшоф, К. Стенберг та ін. Окремим аспектам професійно орієнтованого навчання іноземних мов присвячені дослідження вітчизняних учених, зокрема Л. Кнодель, О. Коваленко, А. Корнілової, О. Кузнецової, О. Першукової, А. Пертук, І. Шестопалової. Проблему вдосконалення фахової підготовки юристів досліджували О. Бадурка, П. Біленчук, Н. Коваль, О. Скакун. Водночас проблема професійно орієнтованого навчання іноземної мови, у цьому випадку – англійської, у юридичних вищих навчальних закладах недостатньо досліджена й потребує подальшого вивчення.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження проблем професійно орієнтованого навчання англійської мови курсантів юридичних закладів вищої освіти. У ході дослідження використовувалися такі **методи**: вивчення та аналіз наукової літератури з теми дослідження для відбору й осмислення дидактичного матеріалу; вивчення та узагальнення досвіду роботи викладачів іноземної мови; педагогічне спостереження.

Виклад основного матеріалу дослідження з певним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Під професійно орієнтованим навчанням іноземної мови розуміється навчання, яке в центрі уваги ставить потреби студентів у вивченні іноземної мови з орієнтацією на особливості майбутньої професії, спеціальності [2, с. 5]. Такий підхід передбачає поєднання процесів оволодіння професійно орієнтованою англійською мовою з розвитком особистісних якостей курсантів, знанням культури країни мови, що вивчається, та набуття спеціальних навичок, що базуються на професійних і лінгвістичних знаннях.

У сучасній методиці викладання англійської мови основний акцент робиться на формуванні комунікативної компетенції. Як відзначають дослідники професійної іншомовної компетенції майбутніх юристів, зміну вимог до сучасного випускника юридичного навчального закладу пояснюють «радикальні трансформаційні процеси у сфері міжнародних відносин і соціально-економічних структур, розширення міжнародної співпраці в рамках європейської економічної і політичної глобалізації» [2, с. 3].

Комунікативну компетенцію юриста можна визначити як «здатність фахівця здійснювати комунікацію у процесі виконання різних правових дій та вирішення юридичних завдань на основі спеціально сформованих знань і умінь» [3, с. 66]. Комунікативна спрямованість курсу англійської мови в закладі вищої освіти визначається кінцевою метою навчання – формуванням у майбутніх фахівців здатності й готовності до міжкультурного спілкування, що передбачає досягнення певного рівня компетенції, тобто вміння співвідносити мовні засоби з конкретними цілями, завданнями, ситуаціями й умовами спілкування. Підвищення вимог до володіння іноземною мовою в межах професійного спілкування визначається також необхідністю тісної співпраці з Міжнародною організацією кримінальної поліції «із метою пошуку й розв'язання проблем злочинних дій українських грома-

дян і надання допомоги для з'ясування питань про дії іноземців на території нашої країни» [4, с. 3].

Найбільш значущою проблемою сучасної методики навчання іноземних мов є орієнтація навчального процесу на активну творчу розумову роботу курсантів у контексті розвитку їхніх аналітико-конструктивних умінь. Формування майбутнього спеціаліста юридичного профілю в умовах сучасного освітнього простору передбачає розвиток і подальше вдосконалення таких типів його готовності, як мотиваційна, інформаційна та операційна, тобто випускник юридичного ЗВО повинен бути готовий до практичної діяльності, до соціально затребуваної реалізації його професійного, інтелектуального й творчого потенціалу. Складовими комунікативної компетенції є культурологічна та соціолінгвістична компетенції, які мають велике значення саме для фахівців у галузі права та правоохоронців. Соціокультурна компетенція охоплює знання культурних особливостей носіїв мови, їхніх звичаїв, традицій, норм поведінки й етикету, а також уміння розуміти й адекватно використовувати їх у процесі спілкування, залишаючись при цьому носієм іншої культури. Формування культурологічної та соціолінгвістичної компетенції передбачає інтеграцію особистості в системі всесвітньої та національної культур [5, с. 713]. Указані компетенції здатні сформуватися тільки у процесі використання інтерактивних технологій навчання, спрямованих насамперед на якісні зміни в системі освіти, підсумком яких стануть оволодіння курсантами професійною та комунікативною компетенцією та їхня здатність ініціативно й творчо брати участь у спілкуванні з тематики досліджуваного предмета.

Таким чином, метою будь-якої професійної освіти є досягнення майбутнім фахівцем, зокрема юристом, високого рівня професійної компетенції, яка дозволить йому використовувати англійську мову у своїй професійній діяльності на рівні міжнародних стандартів. Але для ефективної реалізації цієї мети необхідна наявність адекватної підготовки в закладі вищої освіти.

Формування професійної компетенції юриста на сучасному етапі розвитку вищої школи неможливе без інтеграції в загальну систему підготовки мовної освіти. Основним інструментом реалізації мети професійно орієнтованого навчання є зміст, який передбачає поєднання загального та професійного компонентів. Загальний компонент покликаний здійснювати загальноосвітню підготовку, а професійний – безпосередньо орієнтований на практичну професійну діяльність. Зміст навчання визначається на основі діяльнісно орієнтованого, компетентнісного, плюралінгвістичного та міжкультурного підходів.

Діяльнісно орієнтований підхід у професійно орієнтованому навчанні дозволяє виявити соціальний контекст, а саме сферу галузевої діяльності, конкретизує типи мовленнєвих завдань та виокремлює види мовленнєвої діяльності, що необхідні для успішної професійної діяльності майбутнього фахівця, а також визначає певний рівень опанування мовою. Водночас цей підхід забезпечує формування в курсантів загальних та комунікативних мовленнєвих компетенцій професійного характеру. Відповідно до плюралінгвістичного підходу, знання мов та їхнє подальше опанування особою розглядаються як її мовний досвід, у межах якого всі мовні знання і здібності взаємопов'язані та взаємодіють. Міжкультурний підхід передбачає виховання в курсантів толерантності, сприяння порозумінню, налагодження співпраці та забезпечення можливостей мобільності на теренах Європи та світу.

Діяльнісно орієнтований, компетентнісний, плюралінгвістичний та міжкультурний підходи скеровують зміст професійно орієнтованого навчання англійської мови у площину комплексного формування загальних і комунікативних мовленнєвих компетенцій, розвитку цілісної особистості, яка здатна функціонувати в житті та професійній діяльності в умовах багатомовного середовища [6, с. 75].

Грамотний відбір змісту навчання іншомовного спілкування і облік професійної специфіки, особливостей предметної сфери функціонування мови спеціальності є чинниками, що сприяють ефективній організації навчального процесу. Орієнтація на реальні інтереси й

потреби курсантів та урахування вимог, що висуваються до майбутньої професійної діяльності, складають специфіку змісту навчання професійно орієнтованого спілкування англійською мовою в юридичному закладі вищої освіти.

Мовний матеріал, яким повинен оволодіти майбутній правоохоронець, складається передусім з англійської термінології, що позначає відповідні поняття цієї галузі. Від курсанта вимагається вміння надати відповідні термінологічні еквіваленти в межах кожної теми, яка вивчається (наприклад, міжнародні, політичні, економічні та військові організації; міжнародні конвенції в галузі прав людини). Найсуттєвіші проблеми викладачів, що виникають під час професійно орієнтованого навчання англійської мови, – це вміння навчити курсантів юридичного профілю не лише знати правову термінологію англійською мовою, але й застосовувати її на практиці, знати мову на такому рівні, щоб глибоко оволодіти обраною спеціальністю. Складність полягає в тому, що викладачам необхідні знання особливостей діяльності фахівця в юридичній сфері. Одним зі способів вирішення цієї проблеми, на думку науковців, є «педагогічний тандем» двох викладачів, один із яких – фахівець у галузі викладання англійської мови, а інший – професіонал в юриспруденції [7, с. 230].

Особливу складність у процесі навчання курсантів викликає також коректне використання юридичних термінів, оскільки один і той же термін має різне значення в українській і англійській мовах. Для мови юридичної спеціальності характерна наявність великої кількості термінів, які курсанти повинні опанувати. Під час професійної комунікації можуть бути затребувані поняття з різних галузей діяльності юриста. Однак курс англійської мови, що викладається у ЗВО, не може передбачити всі галузі професійної взаємодії, у повному обсязі охоплюючи всю предметну сферу юридичної спеціальності. Унаслідок цього виникає необхідність, як нам здається, установити професійний предметний мінімум і узгодити його з викладачами кафедр профільних дисциплін.

Важливим також здається здатність курсантів користуватися спеціальними словниками. Слід також підкреслити, що є два види юридичної англійської мови: 1) професійна юридична англійська мова, яка використовується юристами-практиками; 2) та, яка застосовується у правовому контексті людьми, які не є юристами за спеціальністю. Зміст і методика викладання цих двох видів юридичної англійської мови різні. Мета навчання курсантів рівня професійної юридичної англійської мови полягає у прищепленні їм навичок професійної формальної комунікації, що означає вивчення конкретних лексичних та граматичних структур і розширення мовних можливостей, необхідних для досягнення успіху у професійній діяльності. Курсанти також повинні опанувати навички писемного мовлення, складання правових документів та усної аргументації. Інший вид професійної англійської мови робить більший акцент на розумінні й використанні юридичної мови в напівформальному середовищі, прикладом якого є складання письмових нагадувань або листів. Елементи усних мовних навичок можуть містити компетенції для проведення конференцій і переговорів [8, с. 235].

Передовим прийомом навчання англійської мови є реальне використання мережі Інтернет як інформаційної бази. Інтернет є джерелом сучасних автентичних матеріалів, навчальних сайтів, методу проєктів. У зв'язку з цим, відбувається видозміна традиційних форм навчання. Великою перевагою інтерактивних комунікативних технологій під час професійно орієнтованого навчання курсантів-юристів англійської мови є можливість отримання необхідної інформації протягом декількох годин. Позитивним слід вважати також те, що глобальна мережа дає можливість освітньому середовищу забезпечити постійний режим доступу до інформації як з боку викладача, так і з боку курсанта, що відповідає безперервності освітнього процесу. Більшість професійно орієнтованих текстів беруться з Інтернету, що дає змогу швидко опанувати живу лексику й покращити комунікативні навички. Однією з переваг нових технологій, зокрема мережевих комп'ютерів, є доступ до судових процедур у реальних умовах. Сучасні технології дозволяють не тільки здійснити

запис, збір і аналіз реального матеріалу, а й надають можливість віртуальної участі у професійних ситуаціях – адвокат (клієнт), підприємець (клієнт). До інноваційних технологій належить також кейс-метод, або метод вирішення ситуаційних завдань. Він передбачає моделювання, ігрові методи, дискусію, які виконують певні функції. З точки зору деяких учених (Є. Красикова, Ю. Сурмін, Т. Фролова), педагогічний потенціал кейс-методу є набагато вищим, ніж у традиційних методів навчання. Викладач і студент постійно взаємодіють, вибираючи форми поведінки, стикаючись один з одним, мотивуючи свої дії і аргументуючи їх моральними нормами. [8, с. 238]. Як інтерактивний метод навчання кейс-метод формує в курсантів-юристів інтерес і позитивну мотивацію, забезпечуючи емоційне залучення їх до навчального процесу, сприяючи їхній професіоналізації. Кейс-метод, у порівнянні, наприклад, із методом вирішення професійних завдань, надає більше можливостей для формування в курсантів-юристів професійної позиції, оскільки передбачає більш високий рівень аналізу професійних ситуацій, розвиваючи навички самостійного вибору не тільки рішення, але й засобів вирішення поставлених завдань.

Важливо, поряд із професійно орієнтованим методом навчання, щоб у сучасній практиці викладання іноземних мов ефективно застосовувався особистісно орієнтований підхід. Необхідність такого підходу зумовлена тим чинником, що будь-яка група, яка починає або продовжує навчання англійської мови, складається з курсантів, котрі мають різну здатність до оволодіння іноземною мовою, різні інтелектуальні здібності, різну мотивацію до вивчення мови.

Професійно орієнтоване навчання англійської мови можна здійснювати по-різному, залежно від послідовності, у якій проходить навчання мови, і професії. Воно може або передувати спеціальній підготовці, або завершувати її, або проходити паралельно. У першому випадку мета навчання – загальна підготовка англійської мови з орієнтацією на професію, у другому – отримання правової гарантії для працевлаштування за фахом зі знанням англійської мови. У процесі паралельного вивчення англійської мови й професії, як це відбувається під час навчання англійської мови курсантів юридичних навчальних закладів, метою процесу здобування знань є спроможність використання курсантами англійської мови для вирішення актуальних професійних завдань на момент навчання. При цьому не слід забувати про формування професійно значущих якостей особистості курсантів, у зв'язку з чим посилюється і робиться вагомим соціальний аспект будь-якого професійно орієнтованого навчання.

Висновки. Отже, сутністю професійно орієнтованого навчання англійської мови є його інтеграція зі спеціальними дисциплінами для отримання додаткових професійних знань і розвитку професійно значущих якостей особистості. Основним завданням у процесі навчання мови курсантів є формування комунікативних умінь, завдяки яким вони могли б здійснювати професійні контакти англійською мовою в різноманітних ситуаціях. Розвиток професійних комунікативних здібностей – це головне, цілеспрямоване, але дуже нелегке завдання, що стоїть перед будь-яким викладачем, який навчає професійно орієнтованої англійської мови. Для вирішення цієї комплексної проблеми необхідно, з одного боку, освоїти новітні методики та напрямки в навчанні, а з іншого – не ігнорувати й не відмовлятися від усіх старих, перевірених часом методик. Для розвитку особистісних якостей, що сприяють готовності курсантів до виконання майбутньої професійної діяльності, повинен бути організований відповідний навчально-виховний процес, який відповідає вимогам розвитку педагогічної науки. Слід зазначити, що володіння англійською мовою може розширити можливості курсантів у працевлаштуванні та кар'єрному зростанні.

Список використаних джерел

1. Метьолкіна О. М. Особистісно-діяльнісний розвиток студента-митника в курсі навчальної дисципліни «Іноземна мова». Викладання мов у ВНЗ освіти на сучасному етапі. *Міжпредметні зв'язки* : зб. наук. праць ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2010. С. 110–116.
2. Демченко Д. І. Формування професійної іншомовної компетентності майбутніх юристів у фаховій підготовці : автореф. дис. ... канд. пед. н. Харків, 2010. 22 с.
3. Алонцева Н. В. Обучение студентов-юристов учебно-профессиональной коммуникации на английском языке. *Вестник РУДН. Серия : Вопросы образования: языки и специальность*. 2007. № 1. С. 64–67.
4. Ніколаєва С. Ю. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.
5. Мелкомуква К. С. Формування професійної комунікативної компетенції студентів юридичних факультетів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 62. С. 711–716.
6. Образцов П., Иванова О. Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку на неязыковых факультетах вузов. Орел : ОГУ, 2005. 114 с.
7. Кузнецова С. В., Грамма Д. В. Некоторые вопросы обучения профессионально-ориентированному английскому языку. *Международный научный журнал «Инновационная наука»*. 2015. № 12. С. 229–230.
8. Яшина Е. В. Особенности обучения студентов-юристов профессионально-ориентированному (юридическому) английскому языку как второму в рамках программы высшего образования. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. 2014. № 5 (100). С. 233–238.

Живицкая Инна Андреевна,
кандидат филологических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0128-1150>

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА КУРСАНТАМ ЮРИДИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

В статье рассматривается проблема профессионально ориентированного обучения английскому языку, а также цели обучения и методологические вопросы преподавания английского языка курсантам юридического профиля. Актуальность темы определяется тем, что современное общество требует конкурентоспособных специалистов, способных общаться на профессиональном иностранном языке в процессе выполнения своих обязанностей. Отмечена необходимость формирования и развития у курсантов коммуникативных умений, важных для их эффективной профессиональной деятельности. Акцент сделан на методике преподавания английского языка, в частности на формировании коммуникативной компетенции. Обосновывается необходимость применения, наряду с профессионально ориентированным методом обучения, личностно ориентированного подхода. На основе проведенного исследования делается вывод о том, что сущность профессионально ориентированного обучения английскому языку состоит в формировании у курсантов-юристов коммуникативных умений, которые позволили бы им осуществлять профессиональные контакты на английском языке в различных ситуациях.

Ключевые слова: курсанты; профессионально ориентированное обучение; коммуникативная компетенция; методика преподавания; юридический профиль; инновационные технологии; кейс-метод.

Zhyvitska Inna,
PhD in Philology
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0128-1150>

PECULIARITIES OF TEACHING A PROFESSIONAL ENGLISH LANGUAGE TO CADETS OF LAW SPECIALTIES

The article touches upon the problem of professionally-oriented English language teaching, as well as objectives and methodological issues of teaching English to law students. The relevance of the article is determined by the fact that a modern society requires competitive professionals who must be able to use professional a foreign language in their field. The article shows the necessity of formation and development of cadets' communication skills, which are important for their effective professional activity. The emphasis is made on the methodology of teaching foreign languages, the formation of the communicative competence

in particular. The author underlines that professional training for teachers of the English language for special purposes is also necessary. It is proved that formation of the professional competence of a lawyer is impossible without integration into the general system of language education. The main tool for achieving the goal of professionally-oriented training is content, which involves a combination of general and professional components. The general component is intended to provide general education, and the professional component is directly oriented towards practical professional activity. The article examines the question of the application of professionally-oriented teaching and the method of individually-oriented approach. The need for this approach is due to the fact that any group, beginning or continuing, includes cadets with different abilities to master a foreign language, with different intellectual abilities, with different motivation to learn the language. The author of the article comes to the conclusion that the essence of professionally oriented foreign language teaching is to form communicative skills of law cadets that would enable them to carry out professional contacts in a foreign language in various situations. To develop the personal qualities that promote readiness of cadets to carry out their future professional activity, the relevant educational process should be organized to meet the requirements of efficient professional development.

Key words: *cadets; professionally-oriented English language training; communicative competence; teaching methods; innovative technology; case method.*

Надійшла до редколегії 03.12.2019

удк: [811.161.2+811.111]'367]'362

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-145-151>

Новікова Ольга Олександрівна,

кандидат філологічних наук

(Донецький юридичний інститут, м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8498-1736>

Пономаренко Катерина Вікторівна,

кандидат філологічних наук

(Донецький юридичний інститут, м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3149-1047>

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВСТАВНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ЮРИДИЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

Уживання вставних конструкцій у текстах юридичного дискурсу є необхідним не лише для виразності повідомлення, а й для смислової цілісності, що забезпечується зарахунок об'єднання всіх частин тексту навколо однієї теми. З їхньою допомогою реалізуються такі категорії тексту, як зв'язність, модальність, послідовність і членування. У статті подано порівняльну характеристику вставних конструкцій у комунікативно-прагматичній організації сучасного юридичного дискурсу української та англійської мов, зумовлені вживанням різних типів вставних конструкцій, встановлено способи структурно-граматичного й функціонально-стилістичного врізноманітнення вставних слів і словосполучень. Аналіз фактичного матеріалу щодо вживання вставних слів та словосполучень у юридичному дискурсі засвідчив, що вони слугують засобом реалізації кількох комунікативно-прагматичних функцій: функції текстової зв'язності, акцентно-стверджувальної, акцентно-гіпотетичної та оцінної.

Ключові слова: вставні конструкції; функції; модальність; сучасний юридичний дискурс.

Одним із способів реалізації деагентивності й іменного характеру викладу юридичної думки є використання вставних одиниць.

Вставні конструкції – це такі форми, які введені до складу речення на семантико-комунікативному рівні з метою вираження ставлення мовця до повідомлюваного з погляду його ймовірності/неймовірності, способу оформлення думок, активізації співрозмовника тощо. За допомогою заздалегідь відомого змісту, вкладеного в їхню форму, вставні одиниці зумовлюють ставлення реципієнта до почутого або побаченого. Зазначені конструкції становлять предмет уваги лінгвістів, деякі аспекти цього мовного явища на сьогодні є цікавими для порівняння на матеріалі різних мов.

У сучасній лінгвістиці наявна доволі стала класифікація вставних конструкцій, які докладно проаналізовано в працях І. Вихованця [1], П. Дудика [2], А. Загнітка [3], Г. Козачук [4], Б. Кулика [5], А. Мамалиги [6], І. Слинька [7], С. Шевчук [8], К. Шульжука [9] та інших мовознавців. Однак недослідженими залишаються питання структури й специфіки функціонування вставних конструкцій в українському й англійському юридичному дискурсі, їхня порівняльна характеристика.

Метою статті є порівняльний аналіз структурних і функціональних особливостей вставних одиниць у юридичному дискурсі української та англійської мов. Для досягнення мети необхідно вирішити такі **завдання**: з'ясувати структуру, семантику вставних одиниць, установити їхні функціонально-стилістичні особливості в юридичних текстах.

Одну й ту саму думку можна передати різними словами і способами, актуалізуючи ті вставні слова, словосполучення й речення, які автор виділяє як ключові. Проте фрагмент пізнання слухач виводитиме все ж на основі ключових понять, які вкладені у вставні одиниці. Результативність розуміння залежить також від інтелектуальних можливостей і вмінь реципієнта, його навичок виділяти в тексті опорні лексеми, які є носіями основного змісту тексту. Якість сприйняття залежить також і від обізнаності реципієнта з тією проблемою, яка висвітлюється. Маючи різне екстралінгвістичне підґрунтя, вставні конструкції в юридичних текстах виконують неоднорідні завдання й реалізують різні комунікативні настанови.

Для успішного виконання завдань правником у процесі формування його мовленнєвої майстерності, творення правничого дискурсу одним із основних є вплив на аудиторію. З цією метою в юридичних текстах активно вживають вставні одиниці, що виражають ступінь вірогідності повідомлюваного. Найчастіше трапляються конструкції, що виражають так звану констатаційну модальність, на позначення впевненості щодо об'єктивності наведених фактів (передається словами на зразок *безперечно, безумовно, розуміється, певно, звичайно, справді* тощо), пор.: *Безперечно, судовий процес є найбільш ефективним засобом захисту прав і свобод людини, що потребує чіткої деталізації пов'язаних із ним процедур, а також їх неухильного дотримання*; *Звісно ж, зазначена помилкова кваліфікація є вигідною для злочинців: у ч. 3 ст. 354 передбачено максимальне покарання до двох років позбавлення волі без додаткового покарання...*; *Безумовно, в умовах сьогодення питання віднесення дружби в соціальних мережах до однієї з підстав для виникнення конфлікту інтересів є надзвичайно цікавим та актуальним, але на різних етапах розвитку суспільства правильна відповідь на нього може бути діаметрально протилежною.*

Подеколи в юридичних текстах трапляються конструкції, що виражають гіпотетичну модальність, на позначення можливої об'єктивності наведених фактів (передається словами на зразок *очевидно, можливо, може, мабуть, здається* тощо), пор.: *Вочевидь, суд не наважується самостійно вирішувати питання стосовно інших осіб, які також одержують «хабаря» за дії, що тягнуть правові наслідки (та осіб, які його надають); Мабуть, правозастосовники, які припускаються такої помилки, не чітко розуміють поняття службової особи (незважаючи на те, що відповідні визначення містяться у ст. ст. 18 та 364 КК України, причому є доволі усталеними – за бажання в них можна добре розібратися).* Утім такі конструкції не є дуже поширеними в юридичному дискурсі, адже роботу правника характеризують високими вимогами до точної відповідності прийнятих ним рішень чинному законодавству. Усі синтаксичні одиниці представленої семантичної групи реалізують прагматичну акцентно-стверджувальну функцію, яка дає змогу найбільш повно реалізувати комунікативні задуми правника – не лише подати інформацію, але й довести її істинність, вплинути на розум та почуття громадянина.

В англійському юридичному дискурсі вставні конструкції з констатаційною модальністю, що виражають впевненість в об'єктивності наведених фактів, на зразок: *certainly, undoubtedly, no doubt, surely, obviously, indeed, definitely, probably* (у значенні «вірогідно») тощо наявні, але не є частотними: *No doubt, he would observe to himself, the existing Confederation must contain the most explicit provisions against military establishments in time of peace; and a departure from this model, in a favorite point, has occasioned the discontent which appears to influence these political champions; This was frequently the case, in respect to the first object, in the course of the late war; and this mutual succor is, indeed, a principal end of our political association; From this cause, probably, proceed the fears and apprehensions of some, that the President and Senate may make treaties without an equal eye to the interests of all the States.*

Під час опрацювання англомовного фактичного матеріалу було з'ясовано, що вставні конструкції на зразок *maybe, perhaps, possibly, probably* (у значенні «можливо») – в англійській мові в юридичних текстах не вживають, оскільки вони притаманні переважно розмовному стилю.

Другою за частотністю вживання в українськомовному юридичному дискурсі, (а в англомовному – першою) й надзвичайно різноманітною щодо семантичного наповнення її компонентів є група вставних конструкцій, що вказує на зв'язок думок, послідовність викладу чи його завершення (передається словами на зразок *по-перше, по-друге, між іншим, до речі, втім, однак, отже, значить, словом, таким чином, виявляється власне кажучи, зрештою, до речі, між іншим* тощо), пор.: *До речі, поряд із зобов'язанням Сторін Конвенції щодо загального підвищення обізнаності та навчання з питань, пов'язаних із запобіганням насильству і забезпеченням рівності (ст. ст. 13, 14 Конвенції), Рада Європи вказує на необхідність підготовки відповідних спеціалістів; Отже, слід визначити перспективні напрями, які б сприяли імплементації положень Стамбульської конвенції та забезпеченню їх дієвості в Україні; Між іншим, наявна інформація про злочинність не забезпечує повноти інформації про потерпілих осіб, а також про відносини між правопорушником і потерпілим.* За допомогою таких одиниць можливо виразити підкреслену логічність, зв'язок між реченнями, частинами тексту, підкреслити найбільш значущі частини, підсумувати тощо. Порівн.: *For example, many of the countries offering children for adoption by prospective U.S. parents are not subject to the same standards or regulations; Finally, scholars have failed to find conclusive evidence that an educated police officer performs their job better than those with less education; As mentioned above, Breci (1997) found numerous officers who aspired to take additional college courses in the future; Notwithstanding, therefore, the doubts I have expressed, as to the essentiality of trial by jury in civil cases to liberty, I admit that it is in most cases, under proper regulations, an excellent method of determining questions of property; and that on this account alone it would be entitled to a constitutional provision in its favor if it were possible to fix the limits within which it ought to be comprehended.*

Вставні слова на зразок *по-перше, по-друге, по-третє* репрезентують одну з найголовніших ознак юридичного стилю – аргументованість. Водночас вони допомагають авторам розв'язувати прагматичні завдання: логізувати текст, надавати йому стрункості, оформлювати перебіг міркувань, акцентувати на найважливіших моментах повідомлюваної інформації тощо, пор.: *По-перше, застосування територіального принципу організації діяльності органів прокуратури України в частині нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування сьогодні неможливе з огляду на положення ст. 221 КПК України; По-друге, для підрозділів, що здійснюють нагляд за додержанням законів під час досудового розслідування, враховуючи запроваджені реформи кримінального процесуального законодавства, застосування територіального принципу є неефективним через відсутність предметного розподілу кримінальних правопорушень (за категоріями правопорушень) між працівниками; По-третє, спостерігається нерівномірне навантаження на прокурорів прокуратур різних рівнів.*

Згадані синтаксичні конструкції в юридичних текстах виражають не лише числову послідовність думок, а й ступінь їхньої важливості, певної значущості. Як зазначає В. Виноградов, такі компоненти «визначають не лише місце якогось пункту в низці перерахованих, але й містять його оцінку, його суб'єктивну кваліфікацію» [1, с. 135]. В англійському юридичному дискурсі в такому значенні вживають аналогічні конструкції: *First, the questionnaire contained seven demographic items formatted in several levels of 47 measurement; Conversely, the career-related competencies which police officers rated 57 as least important included knowledge of institutional corrections, knowledge of forensic science, understanding theories of criminal behavior and knowledge of community corrections; First and foremost, states have a variety of requirements that make a child eligible for adoption; There are three observations, however, which ought to be made on this head: first, a great proportion of the instances*

were either immediately produced by the necessities of the war, or recommended by Congress or the commander-in-chief; secondly, in most of the other instances, they conformed either to the declared or the known sentiments of the legislative department; thirdly, the executive department of Pennsylvania is distinguished from that of the other States by the number of members composing it.

Вставні одиниці цієї семантичної групи слугують актуалізаторами прагматичної функції текстової зв'язності, спричиненої комунікативними потребами вказувати на хід думок автора, їхню послідовність, на взаємозалежність між сусідніми висловленнями, коментувати, доповнювати, узагальнювати сказане, увиразнювати структурні, логіко-семантичні зв'язки між частинами висловлення відповідно до авторського задуму [10, с. 104].

Активними щодо функціонування в українськомовному юридичному дискурсі є вставні одиниці, що вказують на джерело повідомлення (на зразок *за словами, на мою думку, на думку (чию?), як то кажуть, мовляв, як свідчить, як повідомили* тощо). У зазначеній семантичній групі кількісно переважають конструкції на позначення джерела повідомлення з прийменником *на*, які вживають зазвичай або на початку, або всередині речення, пор.: *На нашу думку, у відкритих переліках між конкретизувальними та узагальнювальними термінами більш доречно вживати сполучники «або», «чи»*; *На думку законодавця, обмежувальні заходи, юридична природа яких наразі активно піддається науковому аналізу, є додатковим заходом, що сприятиме припиненню протиправної діяльності та відновленню порушених прав і свобод потерпілої особи*; *На думку В.М. Бевзенка та Р.С. Мельника, компетенція крім прав та обов'язків суб'єкта публічної адміністрації передбачає ще й його функції та відповідальність*; *Окрім того, стаття, на нашу думку, не повинна містити більше одного відкритого переліку*. Такі словосполучення не лише конденсують у собі зміст цілого речення, а мають ще й окремий додатковий зміст, який перебуває за межами змісту основного речення.

Різновидом вставних одиниць цієї семантичної групи, також послідовно вживаних у юридичному дискурсі, є конструкції, які мають форму підрядного речення зі сполучником *як*, пор.: *Як влучно зазначають Бандурка О.М. і Тищенко М.М., дисциплінарне провадження можна визначити як сукупність юридичних норм, що регулюють суспільні відносини у зв'язку з правозастосовною діяльністю щодо розв'язання питання про дисциплінарну відповідальність...*; *Як зазначав В. Даневський, «...значна кількість закритих кримінальних проваджень є недоліком кримінального провадження, явищем несприятливим для правосуддя»*; *Як наголошує О.Р. Ратінов, через наближення загрози покарання, зміну життєвих умов та процесуальної обстановки, накопичення викривальних доказів, посилення чи послаблення емоційних переживань, придбання знань та досвіду, якими людина раніше не володіла, зростання сторонніх впливів безперервно переосмислюються аргументи за та проти обраної позиції, змінюється також думка про те, які показання для неї країці*; *Як свідчить довідник Ради Європи, Стамбульська конвенція – революційний документ*; *Також, як слушно зауважив Вапнярчук Н.М., дисциплінарну відповідальність слід розглядати в двох аспектах...* Такі конструкції виконують у юридичних текстах функцію вставного повідомлення. Вона має перевагу з погляду впізнаваності вставного компонента, його мобільності: зміст вставного компонента може бути висловлений не лише в процесі основного повідомлення, а й мати випереджувальний характер [11, с. 9]. Зазначені конструкції є поширеними в юридичному дискурсі, оскільки «тяжяться» до його стандартів (точність, логічність, достовірність, зв'язаність тощо).

Водночас в англomовному дискурсі таке значення передається в основному в межах основної предикативності, порівн.: *Levinson (1978) explored the critical role our personalities play in each stage of our lives as we interact with others; The author demonstrated how challenges and creative change at each stage (twenties, thirties, forties, etc.) help us grow into our full potential; Kay and Wallace (2010) explored mentorship in the careers of young professionals and found that those with one or multiple mentors obtained more diverse rewards in their professional careers* і подібні. Або ж, найчастіше, стосуються власних роздумів автора:

For my own part, at every new view I take of the subject, I become more convinced of the reality of the obstacles which, we are authoritatively informed, prevented the insertion of a provision on this head in the plan of the convention; As mentioned above, Breci (1997) found numerous officers who aspired to take additional college courses in the future.

Вставні конструкції, які вказують на джерело повідомлення, у сучасних українських юридичних текстах виконують прагматичну адресно-марковану функцію: дають змогу авторові, покликаючись на інше джерело, підвищувати рівень правдивості інформації, погоджувати власну думку з думкою компетентного джерела, знижувати категоричність висловлення, спонукати адресата до прийняття авторської позиції. Водночас, у текстах англо-мовного юридичного дискурсу перевагу надають повідомленню про чийсь погляд як факт дійсності, не пов'язуючи їх з власними в межах одного речення.

Вставні компоненти, що виражають емоційний стан мовця, його почуття (*на лихо, на горе, на жаль, на біду, на радість, як на гріх, на диво* тощо), є найменш уживаними в юридичних текстах, адже мова правника має покладатися на факти, а не на емоції. Проте подеколи можна простежити поодинокі випадки вживання таких словоформ із метою підсилення емоційного ставлення мовця до змісту висловленого, пор.: *Тому, на жаль, немає однозначного формулювання назви цього суб'єкта; Попередні законодавчі норми, що регулювали окремі заходи, спрямовані на захист осіб, які постраждали від домашнього насильства, на жаль, застосовувались недостатньо мірою, що, цілком зрозуміло, зводило нанівець їх корисний потенціал.* Такі вставні конструкції є прагматично спрямованими, адже володіють потужною потенційною спроможністю відтворювати змістовно-концептуальну інформацію, що має на меті повідомити слухачеві індивідуально-авторське розуміння відношень між явищами, дати їм позитивну чи негативну оцінку передати афективний стан суб'єкта, посилити загальний заряд емоцій, уже наявних у висловленні [12, с. 10].

Так само рідко вживаються подібні конструкції і в англійських юридичних текстах: *Unfortunately, the current study could not determine whether respondents dropped out of college to begin their career, or alternately, have taken college courses since becoming employed in their current positions; Unfortunately, Carmen et al. (2006) did not focus on whether officers holding degrees from different academic majors varied regarding their perceived value of higher education attainment in general.*

Останні дві групи вставних конструкцій (на позначення характеру висловлення, способу передачі думки, типу її оформлення (*так би мовити, іншими словами, власне кажучи, сказати по правді, правду кажучи* тощо) та такі, що передають звернення до співрозмовника й уживаються з метою привернення уваги читача (слухача) (*даруйте, вибачте, пам'ятаєте, відчуваєте, бачиш, чуєш, зверніть увагу* тощо) не поширені в юридичному дискурсі, оскільки вони «тяжіють» до «простої» мови, пор.: *Іншими словами, адміністративні провадження, стадії адміністративного провадження складають чітку, послідовну структуру, яка характеризує адміністративний процес як чітко визначену, послідовну, нормативно-закріплену систему дій.*

У подібній функції в англо-мовному юридичному дискурсі вживають: *Even so, verbal force can be abused and is not always warranted in an encounter with suspects; Thus, it is very important that officers use this discretion wisely and professionally; As such, this is an important potential recruiting pool for colleges, who should make an attempt to increase the accessibility of their courses for those with full-time jobs.*

Висновки. Активне використання вставних конструкцій у юридичному дискурсі аналізованих мов зумовлено комунікативними та стилістичними потребами його побудови. Комунікативно-прагматична природа вставних одиниць як невід'ємних компонентів тексту активізує процес формування думки та сприяє реалізації задумів авторів-правників. Специфіка добору зазначених синтаксичних конструкцій залежить від індивідуального стилю автора, його думки стосовно тієї чи іншої проблеми, що зумовлює вибір мовних засобів для аргументації. Проаналізований фактичний матеріал щодо вживання вставних одиниць у юридичному дискурсі дав змогу зробити висновок про те, що вставні конструк-

ції, які вказують на джерело повідомлення, є активно вживаними в українських юридичних текстах і майже відсутні в англійських.

Вставні компоненти, що передають звернення до співрозмовника й уживані з метою привернення уваги реципієнта не властиві англійському юридичному дискурсу порівняно з українським. В обох мовах аналізовані одиниці виконують такі комунікативно-прагматичні функції: функцію текстової зв'язності, акцентно-стверджувальну, акцентно-гіпотетичну, оцінну. Перспективним напрямом дослідження є більш детальне вивчення прагматичних аспектів вставних одиниць у текстах юридичного спрямування різних мов.

Список використаних джерел

1. Вихованець І. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
2. Дудик П., Прокопчук Л. Синтаксис сучасної української мови : підручник. Київ : «Академія», 2010. 384 с.
3. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
4. Козачук Г. Українська мова: Практикум : навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Вища шк., 2006. 414 с.
5. Кулик Б. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2. Синтаксис. Київ : Рад. шк., 1961. 284 с.
6. Мамалига А. Рівні текстового виокремлення вставних і вставлених конструкцій (на матеріалі газет). *Вісник Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка*. Серія : Журналістика. Київ, 1997. Вип. 4. С. 239–248.
7. Слинко І., Гуйванюк Н., Кобилянська М. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання. Київ : Вища шк., 1994. 670 с.
8. Шевчук С., Кабиш О., Клименко І. Сучасна українська літературна мова : навчальний посібник. Київ : Алерта, 2011. 554 с.
9. Шульжук К. Синтаксис української мови : підручник. Київ : «Академія», 2004. 408 с.
10. Грицина В. Роль елементів інфраструктури речення в структуруванні висловлень у публіцистичному тексті. *Південний архів (філологічні науки) : Зб. наук. праць*. Херсон, 1999. Вип. 5–6. С. 98–104.
11. Галена Н. Семантико-синтаксическая структура предложений гипотетической модальности в современном украинском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Київ, 1990. 18 с.
12. Онищенко І. Категорія оцінки та засоби її вираження в публіцистичних та інформаційних текстах : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Дніпропетровськ, 2005. 20 с.

Новикова Ольга Александровна,

кандидат филологических наук

(Донецкий юридический институт, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8498-1736>

Пономаренко Катерина Викторовна,

кандидат филологических наук

(Донецкий юридический институт, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3149-1047>

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ВСТАВНЫХ КОНСТРУКЦИЙ В ЮРИДИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ (НА МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

В статье рассмотрены особенности функционирования вставных конструкций в украиноязычных и англоязычных юридических текстах. Представлена сравнительная характеристика вставных конструкций в коммуникативно-прагматической организации современного юридического дискурса украинского и английского языков.

Ключевые слова: вставные конструкции; функции; модальность; современный юридический дискурс.

Novikova Olga,
PhD in Philology
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8498-1736>

Ponomarenko Kateryna,
PhD in Philology
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3149-1047>

FEATURES OF FUNCTIONING OF INTRODUCTORY STRUCTURES IN LEGAL DISCOURSE (ON MATERIAL OF UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES)

The use of introductory constructions in the texts of the legal discourse is necessary not only for the expressiveness of the message, but also for the meaning of integrity, provided by combining all parts of the text around one topic. They implement such categories of text as connectivity, modality, consistency and division. The article presents a comparative characteristic of parenthetical constructions in communicative-pragmatic organization of modern legal discourse of Ukrainian and English languages, caused by the use of different types of parenthetical constructions, defines ways of structural-grammatical and functional-stylistic diversity of introductory words and phrases. The analysis of the actual material on the use of introductory words and phrases in the legal discourse showed that they serve as a means of implementing several communicative-pragmatic functions: the functions of textual connectivity, accent-affirmative, accent-hypothetical and evaluative. In legal texts, parenthetical units are actively used, expressing the degree of reliability of the reported. They indicate the connection of thoughts, the sequence of presentation or its completion, by serving as actualizers of the pragmatic function of textual connectivity. In the Ukrainian language legal discourse, in contrast to the English language one, parenthetical units that indicate the source of the message are active. In both languages introductory units expressing the emotional state of the speaker and his feelings are not frequently used.

Key words: parenthetical constructions; functions; modality; modern legal discourse.

Надійшла до редколегії 12.12.2019

удк: [378.6: 351. 74]. 091. 3: 004

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-152-160>

Павлиш Тетяна Григорівна,

кандидат педагогічних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5288-5301>

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КУРСАНТІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

У статті акцентовано увагу на проблемі формування інформаційної компетентності курсантів у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Проаналізовано дослідження науковців з окресленої проблеми. Здійснено аналіз сутності поняття «інформаційна компетентність». Запропоновано зміст навчальної дисципліни «Інформаційні технології» для спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність».

Ключові слова: інформаційні технології; інформаційна компетентність; інформаційна компетентність випускника закладу вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Постановка проблеми. Сучасне динамічне суспільство характеризується широким використанням комп'ютерної техніки, нових інформаційних технологій, телекомунікацій та видів документального зв'язку. Правоохоронні органи потребують фахівця, по-перше, здатного швидко адаптуватися до складних умов соціальної і професійної дійсності, самостійно й відповідально приймати рішення; по-друге, зорієнтованого на успіх та постійне самовдосконалення. Зважаючи на це, підвищуються вимоги до професійної підготовки фахівців у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, зокрема до рівня їхньої компетентності в галузі інформатики та інформаційних технологій.

Перед закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання постає завдання здійснити таку організацію процесу навчання, за якої створюються умови для підготовки фахівців, котрі легко навчаються і швидко пристосовуються до змінних умов та змісту праці, зацікавлених у безперервній освіті, які вміло використовують сучасні інформаційно-комп'ютерні технології у власній професійній діяльності, вільно орієнтуються в інформаційному просторі, володіють знаннями, уміннями та навичками пошуку, опрацювання, зберігання даних. З огляду на це актуальною стає проблема формування у курсантів інформаційної компетентності як необхідної умови забезпечення конкурентоздатного фахівця на сучасному ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі формування інформаційної компетентності студентів у закладах вищої освіти присвячені праці В. Акуленка, Н. Баловсяк, В. Бикова, О. Зайцевої, А. Семенова, О. Спіріна, Н. В. Морзе та ін.

Аналіз наукової літератури та дисертаційних досліджень стосовно формування інформаційної компетентності студентів у закладах вищої освіти свідчить, що це поняття на сучасному етапі розвитку педагогіки визначають неоднозначно.

Тому проблема формування інформаційної компетентності курсантів ЗВО зі специфічними умовами навчання є актуальною і потребує подальшого вивчення.

Метою статті є дослідження проблеми формування інформаційної компетентності курсантів закладу вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Виклад основного матеріалу. Дослідивши інформаційну компетентність майбутніх фахівців, Р. Гуревич дійшов висновку, що «інформаційні технології ініціюють розвиток нових підходів до технологій навчання, відкривають додаткові можливості створення комп'ютерних систем навчання та контролю знань.

Упровадження інформаційно-комп'ютерних технологій (далі – ІКТ) в навчальний процес сприяє:

- розвитку мислення, пам'яті, уваги, спостережливості; комунікативних здібностей; уміння здійснювати експериментально-дослідницьку діяльність;
- формуванню професійно орієнтованих знань, умінь і навичок; здатності приймати оптимальні рішення або пропонувати варіанти їхнього розв'язання в надзвичайних ситуаціях;
- створенню умов для самооцінки, систематизації та узагальнення майбутнім кваліфікованим фахівцем одержаної інформації з метою професійного самовизначення, покращення якості підготовки» [3, с. 24].

Ми вважали за необхідне розглянути тлумачення поняття «інформаційна компетентність» у різних наукових джерелах.

У тлумачних словниках та в інтернет-джерелах знаходимо такі визначення поняття «інформаційна компетентність», як-от: «це здатність і вміння самостійно шукати, аналізувати, відбирати, обробляти й передавати необхідну інформацію за допомогою усних і письмових комунікативних інформаційних технологій» [5]; «це сукупність компетенцій, пов'язаних із роботою з інформацією у всіх її формах і представленнях, які дозволяють ефективно користуватись інформаційними технологіями різних видів як у традиційній друкованій формі, так і комп'ютерними телекомунікаціями, працювати з інформацією в різних її формах і представленнях як у повсякденному житті, так і в професійній діяльності» [4]; «інтегративна якість особистості, що є шляхом відображення процесів відбору, засвоєння, обробки, трансформації і генерування інформації в особливий тип предметно-специфічних знань» [3, с. 468].

П. Беспалов визначає інформаційну компетентність як «інтегральну характеристику особи, що припускає мотивацію до засвоєння відповідних знань, здібність до вирішення завдань в учбовій і професійній діяльності за допомогою комп'ютерної техніки й володіння прийомами комп'ютерного мислення» [2, с. 42].

Досліджуючи формування інформаційної компетентності та інформаційно-комп'ютерної компетентності, О. Спірін зазначав, що «інформаційна компетентність – підтверджена здатність особистості використовувати інформаційні технології для гарантованого донесення та опанування інформації з метою задоволення власних індивідуальних потреб і суспільних вимог щодо формування загальних та професійно-спеціалізованих компетентностей людини» [6].

Іншою є думка Н. Баловсяк, яка розглядає інформаційну компетентність «як інтегративне утворення особистості», яке віддзеркалює її здатність до визначення інформаційної потреби, пошуку відомостей та ефективної роботи з ними у всіх їхніх формах та представленнях – як в традиційній, друкованій формі, так і в електронній формі; здатності до роботи з комп'ютерною технікою і телекомунікаційними технологіями та до застосування їх у професійній діяльності та повсякденному житті.

Інформаційна компетентність – це здатність особистості орієнтуватися в потоці інформації; уміння працювати з різними джерелами інформації; знаходити й вибирати необхідний матеріал, класифікувати його, узагальнювати, критично до нього ставитися; уміти на основі отриманих знань конкретно та ефективно розв'язувати яку-небудь інформаційну проблему. Інформаційна компетентність розглядається і як основний компонент інформаційної культури, яка, зі свого боку, є частиною загальної культури особистості [1].

Погоджуємося з думкою дослідників, які розуміють під поняттям «інформаційна компетентність» «доведену здатність працювати індивідуально або колективно, викорис-

товуючи інструменти, ресурси, процеси та системи, які відповідають за доступ та оцінювання інформації (відомостей та даних), отриманої через будь-які медіа-ресурси, та використовувати таку інформацію для вирішення проблем, спілкування, створення інформованих рішень, продуктів і систем, а також для отримання нових знань» [7, с. 14].

На переконання Л. Турушевої, «інформаційна компетентність – це навик визначити розмір необхідної інформації; ефективно використовувати необхідну інформацію; критично оцінювати інформацію та її джерела; розробляти власну базу знань з обраною інформацією; ефективно використовувати інформацію для досягнення мети» [8].

На відміну від інших науковців, Д. Лучанінов під інформаційною компетентністю розуміє «сукупність знань, умінь та досвіду в предметній галузі, коли можливості інформаційних технологій реалізуються у майбутній професійній та навчальній діяльності студента в умовах інформаційної взаємодії та інформаційної діяльності між суб'єктами навчального процесу» [9].

Отже, однозначного трактування поняття «інформаційна компетентність» ми не знайшли, тому будемо розуміти його як здатність особистості орієнтуватися в потоці інформації, як уміння працювати з різними видами інформації, знаходити й відбирати необхідний матеріал, класифікувати його, узагальнювати, критично до нього ставитися, на основі здобутих знань вирішувати будь-яке професійне завдання засобами інформаційно-комп'ютерних технологій.

Отже, інформаційна компетентність випускника закладу вищої освіти зі специфічними умовами навчання – це якість дій працівника, що забезпечують ефективний пошук, структурування інформації, її адаптацію до особливостей професійної діяльності, кваліфіковану роботу з різними інформаційними ресурсами та правовими інформаційно-пошуковими системами, базами даних, уміле використання автоматизованих робочих місць правоохоронця, регулярну самостійну пізнавальну діяльність, ведення документації, використання комп'ютерних і мультимедійних технологій.

Формується вона як на етапі вивчення комп'ютера, так і на етапі його застосування як засобу подальшого навчання та у професійній діяльності.

Аналіз освітньо-професійної програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність» засвідчує, що майбутньому фахівцю потрібні знання, уміння і навички використання інформаційно-комп'ютерних технологій для виконання завдань професійної діяльності. Тому для забезпечення досягнення цілей підготовки майбутніх працівників правоохоронних органів та формування їхньої інформаційної компетентності необхідно визначити зміст і структуру вивчення дисципліни «Інформаційні технології», орієнтованих на використання ІКТ у професійній діяльності, відповідно до вимог сучасного інформаційного суспільства та кредитно-модульної системи організації навчання в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Метою вивчення дисципліни «Інформаційні технології» є формування в курсантів теоретичних знань і практичних навичок ефективного застосування інформаційно-комп'ютерних технологій у майбутній професійній діяльності через уміле використання електронних документів та мережних ресурсів, електронних джерел навчання, офісного програмного забезпечення, мережних технологій і спеціалізованих програмних пакетів і баз даних правового призначення.

Завданнями вивчення дисципліни «Інформаційні технології» є отримання курсантами навичок користування комп'ютерною технікою і сучасними прикладними програмами, що в остаточному підсумку сприятиме професійній адаптації в сучасному інформаційному просторі.

Змістом навчальної дисципліни «Інформаційні технології» є:

- апаратне та програмне забезпечення персональних комп'ютерів; технологія опрацювання матеріалів засобами Microsoft Office Word;
- технологія опрацювання матеріалів засобами Microsoft Office Excel;

- технологія створення, редагування і управління об'єктами бази даних Microsoft Office Access;
- мультимедійні й мережеві технології (таблиця 1).

Таблиця 1.

Структура навчальної дисципліни «Інформаційні технології»

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин												
	денна форма							заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі					
		л	п/с	лаб	інд	ср		л	п/с	лаб	інд	ср	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
Модуль 1. Правова інформатика та інформаційні технології у правоохоронній діяльності													
Змістовий модуль 1. Апаратне та програмне забезпечення персональних комп'ютерів													
Тема 1. Основні поняття правової інформатики. Апаратне та програмне забезпечення персональних комп'ютерів	2	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	-
Тема 2. Інформація, властивості. Форми й засоби передачі інформації. Вимірювання інформації	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	-	2
Тема 3. Поняття інформаційної системи. Структура інформаційної системи. Класифікація інформаційних систем	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	-	2
Тема 4. Основи побудови та функціонування ПЕОМ. Логічна схема ЕОМ. Апаратна та програмна складові ПК. Пристрої введення / виведення даних	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	-	2
Тема 5. Прикладне програмне забезпечення та його типи	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	-	2
Тема 6. Операційні системи та їхні оболонки. Проблеми інформаційної безпеки	2	-	-/2	-	-	-	2	-	-	-	-	-	2
Тема 7. Комп'ютерні мережі	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	-	2
Тема 8. Робота з об'єктами WINDOWS із використанням «Мій комп'ютер» та «Провідник». Сервісні програми ОС WINDOWS. Архівація файлів. Боротьба з комп'ютерними вірусами	2	-	2/-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	2
Тема 9. Захист інформації, антивірусні програми	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	-	2
Тема 10. Сучасні автоматизовані системи обробки інформації	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	-	2
Тема 11. Пакет прикладного програмного забезпечення MS Office	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	-	2

Разом за змістовим модулем	22	2	4	-	-	16	22	2	-	-	-	20
Змістовий модуль 2. Технологія опрацювання матеріалів засобами Microsoft Office Word												
Тема 12. Інтерфейс текстового процесора MS Word. Робота з документами. Вимоги до друку документів у MS Word	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	2
Тема 13. Форматування тексту. Робота з об'єктами Microsoft Word	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	2
Тема 14. Стили. Шаблони. Структурування документа	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	2
Тема 15. Робота з колонтитулами. Нумерація сторінок	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	2
Тема 16. Форматування символів, абзаців та розбиття тексту на колонки. Використання табуляції, буквиці та регістрів	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	2
Тема 17. Текстовий редактор Microsoft Word для Windows	2	-	-/2	-	-	-	2	-	-	2	-	-
Тема 18. Форматування тексту в текстовому редакторі MS Word	2	-	2/-	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Тема 19. Створення та редагування таблиць у текстовому редакторі. Технологія впровадження графічних об'єктів, малюнків, схем, SmartArt	2	-	2/-	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Тема 20. Редактор формул, «Об'єкт Формула», Microsoft Equation	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	2
Тема 21. Використання гіперпосилань у документах. Створення автоматичного змісту. Підготовка документа до друку. Друк документа	2	-	2/-	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Тема 22. Програма Fine Reader. Технології сканування та розпізнавання текстових документів	2	-	2/-	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Тема 23. Технологія впровадження в текстовий документ математичних формул, організаційних діаграм, таблиць, графічних об'єктів	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	2
Тема 24. Системи електронного перекладу тексту. Напрями перекладу. Сучасні програми-перекладачі. Технологія електронного перекладу засобами програми Pragma	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	2
Разом за змістовим модулем 2	26	-	10	-	-	16	26	-	-	2	-	24
Змістовий модуль 3. Технологія опрацювання матеріалів засобами Microsoft Office Excel												
Тема 25. Програма роботи з електронними таблицями: Excel для	2	-	-/2	-	-	-	2	-	-	-	-	2

Windows												
Тема 26. Поняття електронної таблиці (ЕТ). Основні елементи ЕТ. Типи даних в ЕТ	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	2
Тема 27. Різновиди діаграм та їхня побудова	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	2
Тема 28. Табличний процесор Microsoft Excel. Уведення, редагування та опрацювання табличної інформації. Обчислення та розрахунки в таблицях	2	-	2/-	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Тема 29. Табличний процесор Microsoft Excel. Логічні функції та їхнє застосування	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	2
Тема 30. Статистичні функції Microsoft Excel та технологія їхнього застосування	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	2
Тема 31. Робота зі статистичними функціями. Сортування та фільтрація даних	2	-	2/-	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Тема 32. Електронні таблиці MS Excel. Створення, редагування та збереження таблиць. Підготовка даних та побудова діаграм і графіків функцій	2	-	2/-	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Разом за змістовим модулем 3	16	-	8	-	-	8	16	-	-	-	-	16
Змістовий модуль 4. Технологія створення, редагування і управління об'єктами бази даних MS Office Access												
Тема 33. Створення баз даних юридичного призначення у програмі MS Access. Типи даних	2	-	-/2	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Тема 34. Бази даних Access. Створення таблиць у режимі Конструктора	2	-	2/-	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Тема 35. ACCESS. Створення форм та запитів для пошуку інформації в базі даних. Оформлення звітів	2	-	2/-	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Тема 36. Експорт, імпорт та зв'язування об'єктів у середовищі інтегрованого пакету MS Office	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	2
Тема 37. Проектування та створення бази даних. Визначення взаємозв'язків між таблицями	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	2
Разом за змістовим модулем 4	10	-	6	-	-	4	10	-	-	-	-	10
Змістовий модуль 5. Мультимедійні й мережеві технології												
Тема 38. Технологія створення, редагування та показу презентацій засобами програми MS Power Point	2	-	-/2	-	-	-	2	-	-	-	-	2

Тема 39. Робота з елементами презентації. Налаштування ефектів анімації. Налаштування презентації. Створення варіантів демонстрації наявної презентації	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	2
Тема 40. Сучасні інформаційні технології. Програмно-технологічний комплекс на основі SMART Board	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	2
Тема 41. Технологія роботи з електронною поштою. Поштові послуги мережі Інтернет	2	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	2
Тема 42. Технологія пошуку інформації в мережі Інтернет. Правові інформаційно-пошукові системи	2	-	-/2	-	-	2	2	-	-	-	-	2
Тема 43. Використання google-сервісів та хмарних технологій	2	-	-/2	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Тема 44. Використання комп'ютерних технологій для розв'язання задач правоохоронної діяльності	2	-	-/2	-	-	-	2	2	-	-	-	-
Тема 45. Розв'язання задач юридичної практики з використанням сучасних інформаційних технологій Модульна контрольна робота 1**	2	-	-/2	-	-	-	2	-	-	2	-	-
Разом за змістовим модулем 5	16	-	10	-	-	6	16	2	-	2	-	12
Усього годин	90	2	20/18	-	-	50	90	4	-	4	-	82

Метою вивчення дисципліни «Інформаційні технології» є формування в курсантів теоретичних знань і практичних навичок ефективного застосування інформаційно-комп'ютерних технологій у майбутній професійній діяльності через уміле використання електронних документів та мережних ресурсів, електронних джерел навчання, офісного програмного забезпечення, мережних технологій і спеціалізованих програмних пакетів і баз даних правового призначення.

Завданнями вивчення дисципліни «Інформаційні технології» є отримання курсантами навичок користування комп'ютерною технікою і сучасними прикладними програмами, що в кінцевому підсумку сприятиме професійній адаптації в сучасному інформаційному просторі.

Так, у результаті засвоєння матеріалу дисципліни «Інформаційні технології» курсанти зможуть:

- працювати з електронними документами;
- підготувати дані статистичного дослідження до математичної обробки, провести їхній статистичний аналіз;
- інтерпретувати отримані результати обчислень, графічно представити правову інформацію під час вивчення дисципліни «Правова статистика»;
- працювати з базами даних правового призначення, уміти знаходити інформацію у правових інформаційно-пошукових системах «ЛІГА: ЗАКОН», «Законодавство України», «Нормативні акти України» тощо.

Висновки з наданого дослідження і перспективи подальших розвідок в окресленому напрямі. Інформаційна компетентність заслуговує на особливу увагу тому, що саме вона дає можливість особистості бути сучасною, активно діяти в інформаційному середо-

вищі, використовувати найновітніші досягнення техніки у своїй професійній діяльності. З огляду на те, що у правоохоронних органах широко використовується комп'ютерна техніка, нові інформаційні технології, телекомунікації, створюються та використовуються різноманітні правові інформаційно-пошукові системи, бази та банки даних, системи електронного документообігу, що дає можливість отримати довідкову, аналітичну та статистичну інформацію, відповідно, підвищуються вимоги до професійної підготовки фахівців, зокрема до рівня їхньої компетентності в галузі інформатики й комп'ютерної техніки (інформаційної компетентності).

Формування інформаційної компетентності курсантів у закладі вищої освіти зі специфічними умовами навчання починається на заняттях з дисципліни «Інформаційні технології» та продовжується під час вивчення дисципліни «Інформаційне забезпечення професійної діяльності», а також під час проходження практики в підрозділах Національної поліції.

Список використаних джерел

1. Баловсяк Н. Х. Структура та зміст інформаційної компетентності майбутнього спеціаліста. URL : https://www.ii.npu.edu.ua/files/Zbirnik_KOSN/11/30.pdf (дата звернення: 20.10.2019).
2. Беспалов П. В. Компьютерная компетентность в контексте личностно ориентированного обучения. *Педагогика*. 2003. № 4. С. 41–45.
3. Гуревич Р. С. Інформаційно-комунікаційні технології у професійній освіті майбутніх фахівців. Львів : Вид-во «СПОЛЮМ», 2012. 502 с.
4. Інформаційна компетентність – необхідність сучасного суспільства. URL : <https://sites.google.com/site/informacijnakompetentnist/> (дата звернення: 25.10.2019).
5. Словник методиста. URL : http://yakistosviti.com.ua/uk/Slovník_metodista (дата звернення: 11.11.2019).
6. Спірін О. М. Інформаційно-комунікаційні та інформатичні компетентності як компоненти системи професійно-спеціалізованих компетентностей вчителя інформатики. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2009. № 5 (13). URL : <http://eprints.zu.edu.ua/3733/> (дата звернення: 15.11.2019).
7. Формування інформаційно-комунікаційних компетентностей у контексті євроінтеграційних процесів створення інформаційного освітнього простору : посібник / О. В. Білоус та ін. ; за заг. ред. В. Ю. Бикова, О. В. Овчарук. НАПН України, Ін-т інформ. технол. і засобів навч. Київ : Атіка, 2014. 212 с.
8. Larissa Turusheva. Students' information competence and its importance for life-long education. URL : <http://oaji.net/articles/2014/457-1393267313.pdf> (дата звернення: 11.11.2019).
9. Luchaninov D.V. Student Information Competence under Conditions of the Realization of Interactive Pedagogical Interaction. URL : <http://www.globalmediajournal.com/open-access/student-information-competence-under-conditions-of-the-realization-of-interactive-pedagogical-interaction.php?aid=72849> (дата звернення: 20.10.2019).

Павльш Татьяна Григорьевна,
кандидат педагогических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5288-5301>

ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ КУРСАНТОВ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ СО СПЕЦИФИЧЕСКИМИ УСЛОВИЯМИ ОБУЧЕНИЯ

В статье акцентировано внимание на проблеме формирования информационной компетентности курсантов в учреждениях высшего образования со специфическими условиями обучения. Проанализированы исследования учёных по данной проблеме. Осуществлён анализ сущности понятия «информационная компетентность». Предложено содержание учебной дисциплины «Информационные технологии» для специальности 262 «Правоохранительная деятельность».

Ключевые слова: информационные технологии; информационная компетентность; информационная компетентность выпускника учреждения высшего образования со специфическими условиями обучения.

Pavlysh Tetiana,

PhD in Pedagogics

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5288-5301>

FORMATION OF INFORMATION COMPETENCE OF COURSES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS WITH SPECIFIC CONDITIONS OF LEARNING

The article focuses on the problem of formation of information competence of cadets in higher education institutions with specific learning conditions. The research of scientists on the problem is analyzed. The essence of the concept of «information competence» is analyzed. The content of the course «Information Technology» for the specialty 262 «Law Enforcement» is offered. Found that information competence of a graduate of a higher education institution with specific learning conditions is the ability of the individual to navigate the flow of information as the ability to ensure effective search, structure of information, its adaptation to the peculiarities of professional activity, skilled work with various information resources and legal information system, databases skillful use of automated law enforcement jobs; to support regular self-cognitive activities, documentation, use of computer and multimedia technologies. It is emphasized that information competence deserves special attention because it enables the individual to be modern, active in the information environment, to use the latest achievements of technology in his professional activity and to be professionally mobile and competitive in the labor market.

Key words: *information technology; information competence; information competence of a graduate of a higher education institution with specific learning conditions.*

Надійшла до редколегії 19.11.2019

удк: 378:005.6 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-161-167>

Сальнікова Наталія Валеріївна,

кандидат історичних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4931-0491>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ У ВІДОМЧИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Забезпечення якості вищої освіти є стратегічним пріоритетом розвитку сучасної системи вищої освіти України. Для впровадження та забезпечення стандартів якості вищої освіти, які прийняті в Європейському просторі вищої освіти, розглянуто особливості реформування вищої школи. Окреслено особливості створення зовнішньої та внутрішньої систем забезпечення якості. На основі контент-аналізу офіційних документів спеціалізованих закладів вищої освіти досліджено внутрішню систему забезпечення якості вищої освіти та повноваження структурних підрозділів, які забезпечують реалізацію, моніторинг та контроль забезпечення якості вищої освіти у відомих університетах.

Ключові слова: вища освіта; зовнішнє забезпечення якості; внутрішнє забезпечення якості; відомчі університети.

Постановка проблеми. У глобалізованому світі інститут вищої освіти є саме тим соціальним активом, який обумовлює потенціал соціально-економічного розвитку країни. Це особливий соціальний інститут, через який у суспільстві відбувається трансляція знань, норм, способів діяльності, моделей поведінки та культурних цінностей.

Українська вища освіта знаходиться у процесі реформування відповідно до вимог Болонського процесу. Болонський процес передбачає імплементацію основних положень Болонської декларації для інтеграції освітньої системи України у Європейський простір вищої освіти, що своєю чергою передбачає впровадження європейських стандартів в освітній і науковий простір, розробку єдиних критеріїв і стандартів, основою яких є забезпечення якості освіти. Підвищення якості освітніх послуг є пріоритетним напрямом розвитку сучасної конкурентної вищої освіти в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий доробок, у якому окреслено проблеми функціонування системи вищої освіти, представлений великою кількістю робіт вітчизняних та іноземних дослідників, серед яких В. Кремень, В. Луговий, Ж. Таланова, С. Калашнікова та ін. Праці В. Андрущенко, Л. Ващенко, О. Вашуленка, І. Зязюн, В. Лугового, В. Радкевича, О. Слюсаренко та інших присвячені дослідженню проблематики системи вищої освіти в сучасному світі, її трансформації та питанням забезпечення якості вищої освіти.

Так, оцінюючи вітчизняний стан розвитку забезпечення якості вищої освіти, В. Луговий та Ж. Таланова зазначають, що «в Україні культура якості, що базується на збалансованому поєднанні стандартів забезпечення мінімуму і стандартів покращення максимуму якості вищої освіти з тенденцією домінування других, знаходиться на початковій стадії становлення», коли світова практика «в умовах розширення автономії університетів» передбачає «тенденцію до поширення стандартів другого роду, що базуються на застосуванні рейтингів та акредитації реалізації освітніх програм і діяльності закладів освіти з урахуванням та на основі покращення їх досконалості, розвитку» [1, с. 6].

Описуючи умови функціонування сучасних закладів вищої освіти, С. Калашникова зазначає, що сучасні університети діють в умовах відкритості та партнерства на основі нової моделі управління вищою освітою (врядування), яка «включає – багато рівнів і багато акторів (учасників); правила, процедури і механізми їх взаємодії для досягнення спільних цілей» [2, с. 9], що «спричинює зміну ролі держави в управлінні вищою освітою (від регулятора до фасилітатора) та делегування/перерозподіл її владних повноважень серед нових акторів (учасників) процесу управління» [2, с. 10].

Утім, незважаючи на значну кількість наукових робіт, присвячених трансформації системи вищої освіти, подальшого дослідження потребує проблематика, пов'язана з вивченням якості вищої освіти, її моніторингу та специфіки реалізації в закладах вищої освіти особливого типу.

Формування мети статті. З огляду на викладене вище, метою статті є здійснення контент-аналізу Положень про внутрішній контроль забезпечення якості спеціалізованих закладів вищої освіти України стосовно розподілу посадових обов'язків з метою забезпечення якості освітніх послуг у межах внутрішньої системи забезпечення якості відповідного закладу вищої освіти (далі – ЗВО).

Виклад основного матеріалу. Модернізація управління якістю освіти є обов'язковою складовою державного управління освітою та пріоритетним напрямом державної освітньої політики України [3, с. 78].

Визначення поняття «якість вищої освіти» міститься в Національному глосарії вищої освіти: «Якість вищої освіти (Quality in Higher Education) – характеристика вищої освіти, що відображає відповідність результатів навчання, освітніх процесів та інституційних умов актуальним цілям розвитку особи й суспільства. Якість вищої освіти є ключовим поняттям Болонського процесу. З метою її забезпечення, розроблено Рамку кваліфікацій Європейського простору вищої освіти (2005 р.), Європейські стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості вищої освіти (2005 р.), утворено Європейську асоціацію забезпечення якості вищої освіти (2004 р.) та Європейський реєстр забезпечення якості вищої освіти (2008 р.)» [4, с. 66].

Система забезпечення якості для вищої освіти за європейськими стандартами окреслена у «Стандартах і рекомендаціях щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» («Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area»), що набрав чинності у 2005 році. Зазначеним документом визначається перелік європейських стандартів забезпечення якості вищої освіти. Організація забезпечення якості вищої освіти, відповідно до «Стандартів», складається, по-перше, із зовнішнього забезпечення якості вищої освіти; по-друге, із забезпечення якості в діяльності (незалежних або державних) агенцій із зовнішнього забезпечення якості; по-третє, із внутрішнього забезпечення якості у вищих навчальних закладах [5].

Як бачимо, основними організаційними формами, у яких реалізується процес забезпечення якості вищої освіти, є система зовнішнього забезпечення якості та система внутрішнього забезпечення якості.

Система зовнішнього забезпечення якості закладів вищої освіти України базується на «мінімальному переліку показників, які має відстежувати система забезпечення якості освіти у ЗВО, пороговий рівень вимог до діяльності навчального закладу визначається зовнішніми процедурами гарантування якості – процедурами ліцензування та акредитації, визначеними МОНмолодьспорту України, процедурами акредитації та оціночними критеріями Європейської Асоціації Університетів, Європейської Асоціації вищих навчальних закладів, загальноновизнаних рейтингів тощо» [6, с. 9].

Система зовнішнього контролю за якістю освітніх послуг заснована на державній акредитації університету та видачі державних ліцензій на право здійснення відповідної професійної підготовки. Зовнішній контроль включає: галузеві стандарти; ліцензування і акредитацію напрямів підготовки та спеціальностей; менеджмент якості; державну атестацію

випускників; міжнародну акредитацію; рейтингову оцінку діяльності університету тощо [7, с. 116].

У 2018 р. було створено Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, яке здійснює функцію зовнішнього контролю за якістю вищої освіти. У грудні 2018 р. було затверджено Статут агентства, відповідно до якого, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти офіційно набуло повноважень стосовно забезпечення та моніторингу якості вищої освіти в Україні.

Система внутрішнього контролю за якістю освітніх послуг у вищій освіті ґрунтується на вимогах Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII (розділ V, ст. 16) [8], Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII (розділ V, ст. 16) [9], Постанови Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1341 «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» тощо.

Функціонування внутрішньої системи забезпечення якості вищої освіти базується на таких принципах, як-от:

- «необхідність розробки стратегії, політики та процедур забезпечення якості для освітніх програм;
- прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо підвищення якості освітньої діяльності;
- урахування вимог до забезпечення якості вищої освіти усіх стейкхолдерів;
- імплементація європейського досвіду у вітчизняні реалії» [10, с. 94].

Інституційна структура внутрішньої системи забезпечення якості є сукупністю структурних підрозділів (дійових осіб), що забезпечують якість освітньої діяльності та якість вищої освіти. Мета функціонування внутрішньої системи забезпечення якості – створити умови для якісної підготовки висококваліфікованих фахівців, які будуть конкурентоспроможними на ринку праці, здатних до ефективної професійної діяльності на рівні світових стандартів, готових до постійного професійного зростання та професійної мобільності.

Відповідно до Постанови № 62 від 14.02.2008 «Про затвердження Положення про вищі навчальні заклади МВС», відомчі ЗВО є «державними навчальними закладами, які підпорядковані МВС, засновані і діють згідно із законодавством України, реалізують відповідно до наданої ліцензії (ліцензій) освітньо-професійні програми підготовки фахівців за певними освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечують навчання, виховання та професійну підготовку осіб з урахуванням нормативних вимог у галузі вищої освіти з метою задоволення освітніх потреб особи, суспільства і держави, а також здійснюють наукову і науково-технічну діяльність» [11].

Новоприйнятий Закон України «Про вищу освіту» (у редакції від 2019 р.) спирається на ідею системного забезпечення якості освітнього процесу в усіх закладах вищої освіти, навіть у спеціалізованих закладах вищої освіти. Процес забезпечення якості вищої освіти передбачає здійснення таких процедур і заходів: «щорічного оцінювання здобувачів вищої освіти шляхом проведення зрізів знань; перевірки рівня викладання дисциплін, особливо молодими викладачами (проведення моніторингу думки курсантів, слухачів і студентів); посилення вимог до якості підготовки робіт усіх рівнів (курскових, дипломних, магістерських і дисертацій) та запобігання академічному плагіату; обов'язкового стажування науково-педагогічних працівників» [9].

Для дослідження діяльності у сфері забезпечення якості вищої освіти у відомчих університетах на рівні внутрішньої системи забезпечення якості нами проаналізовано зміст Положення про систему внутрішнього забезпечення якості освіти Харківського національного університету внутрішніх справ [13], Львівського університету внутрішніх справ [14] та Дніпропетровського університету внутрішніх справ, які офіційно опубліковані на сайтах відповідних закладів вищої освіти [15].

**Положення про систему внутрішнього забезпечення якості освіти:
порівняльний аналіз**

Критерії порівняння	Харківський національний університет внутрішніх справ	Дніпропетровський університет внутрішніх справ	Львівський університет внутрішніх справ
Положення про систему внутрішнього забезпечення якості освіти	Уведено в дію 18/11/2016	Уведено в дію 14/06/2016	Уведено в дію 29/08/2018
Підрозділи, відповідальні за забезпечення якості	Підрозділи, відповідальні за ректорат із забезпечення якості; вчена рада університету; науково-методична рада університету; вчена рада факультету; декан факультету та його заступник; начальник відділу; науково-педагогічний персонал	Ректор та проректори; вчена рада університету; керівники підрозділів та декани факультетів; науково-методична рада університету; вчена рада факультетів	Ректор, проректори та колегиати; вчена рада університету; наглядова рада університету; зовнішні зацікавлені сторони; кожен працівник університету в межах своєї компетенції
Опис повноважень органів, відповідальних за внутрішнє забезпечення якості	Повноваження, форми контролю та моніторингу забезпечення якості повністю детально описані в документі	Повноваження, форми контролю та моніторингу забезпечення якості частково описані в документі	Повноваження, форми контролю та моніторингу забезпечення якості частково описані в документі
Стейкхолдери забезпечення якості освіти	Не згадуються	Не згадуються	Є посилання на участь стейкхолдерів, але їхні повноваження та форми впливу не уточнюються
Співпраця з європейськими асоціаціями спеціалізованих вищих навчальних закладів ЄС	Не згадуються	Не згадуються	Не згадуються

Джерело: складено автором на основі офіційних документів [12], [13], [14].

Висновки.

1. Проблема забезпечення якості вищої освіти залишається пріоритетним напрямом сучасної державної політики у сфері вищої освіти. Управління забезпеченням якості передбачає встановлення певних показників якості вищої освіти, які корелюються з показни-

ками, що прийняті в Європейському просторі вищої освіти. Внутрішня самодіагностика стосовно забезпечення якості та незалежна зовнішня оцінка якості вищої освіти є обов'язковою вимогою Європейської асоціації забезпечення якості вищої освіти.

2. На якість вищої освіти України впливають різні фактори: рівень підготовки абітурієнтів, кваліфікація та компетентність професорсько-викладацького складу, наявність актуальних освітніх програм, матеріально-технічне забезпечення та ін. Подальші умови забезпечення якості вищої освіти передбачають упровадження програм навчання без зниження якості освіти обмеженими ресурсами. Це можливо лише через упровадження нових форм, методів, технологій викладання та модернізованої організації освітнього процесу. Ключовим аспектом залишається роль різних стейкхолдерів у формуванні й моніторингу стандартів якості вищої освіти: адміністрації університетів, науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти та роботодавців. Первинну відповідальність за впровадження і дотримання стандартів якості несуть самі заклади вищої освіти шляхом організації системи внутрішнього забезпечення якості.

3. Підрозділи ЗВО розпочали формування внутрішньої системи забезпечення якості вищої освіти. На цьому етапі розроблені відповідні положення, якими регламентується розподіл повноважень стосовно забезпечення якості освіти між різними службами та підрозділами закладів вищої освіти. Положення містять інформацію про структуру та функціональні повноваження служб університету, але на основі проаналізованих нами документів можна побачити, що відповідних відділів із забезпечення якості вищої освіти немає, а функції з дотримання стандартів якості покладено як додаткові на наявні структурні підрозділи. Роль інших стейкхолдерів, наприклад, асоціацій юристів чи адвокатів, у процесі забезпечення якості вищої освіти не позначена в офіційних документах. Також зазначимо, що методичні рекомендації, надані в Керівних принципах щодо побудови інституційної структури внутрішньої системи забезпечення якості та якості освіти в рамках проєкту Erasmus + QUAERE, не використано повною мірою.

4. Для забезпечення європейських стандартів якості вищої освіти у спеціалізованих закладах вищої освіти рекомендуємо адаптувати теоретичні та методичні розробки, які містяться в Керівних принципах щодо побудови інституційної структури внутрішньої системи забезпечення якості та якості освіти в рамках проєкту Erasmus + QUAER, а також представлені авторитетними європейськими асоціаціями спеціалізованих вищих навчальних закладів ЄС – Агентством Європейського Союзу для підготовки правоохоронних органів та Асоціацією коледжів європейської поліції. Насамперед цікавими до адаптації можуть бути принципи роботи із зовнішніми стейкхолдерами (асоціаціями адвокатів тощо) та розподіл відповідальності стосовно забезпечення стандартів якості освітніх послуг.

На наш погляд, перспективою подальших досліджень у згаданому напрямі є формування чітких критеріїв та показників внутрішнього процесу забезпечення якості вищої освіти у спеціалізованих ЗВО.

Список використаних джерел

1. Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду гуманізації вищої освіти як засобу забезпечення її якості : аналітичні матеріали (частина II) (препринт). О. Воробйова та ін.; за ред. В. Лугового, Ж. Таланової. Київ : ІВО НАПН України, 2016. 111 с.
2. Розвиток інституційного потенціалу університетів у контексті глобального лідерства : колективна монографія. Є. Балджи та ін.; за заг. ред. С. Калашнікової. Київ : Інститут вищої освіти НАПН України, 2017. 205 с.
3. Трима К. Вплив Групи Є4 на забезпечення якості вищої освіти у Європейському просторі вищої освіти. *«Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка»*. № 22. 2018. С. 78–84.
4. Національний освітній глосарій: вища освіта. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. 100 с.

5. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. Київ, 2006. 35 с.
6. Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо оцінювання якості вищої освіти в умовах євроінтеграції : аналітичні матеріали (частина I) (препринт); за ред. В. Лугового, Ж. Таланової. Київ, 2018. 172 с.
7. Линьова І. Забезпечення якості вищої освіти – стратегічний пріоритет розвитку системи освіти України. Проблеми сучасної педагогічної освіти. *Педагогіка і психологія*. 2013. № 40. С. 115–121.
8. Закон України «Про освіту». URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 28.09.2019).
9. Закон України «Про вищу освіту». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 28.09.2019).
10. Гринькевич О. Стратегічні пріоритети підвищення конкурентоспроможності вищої освіти в Україні. *Формування ринкової економіки в Україні* : зб. наук. праць. 2018. № 40. Ч. 1. С. 92–102.
11. Постанова № 62 від 14.02.2008. «Про затвердження Положення про вищі навчальні заклади МВС». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0193-08/conv/print> (дата звернення: 23.09.2019).
12. Положення про систему внутрішнього забезпечення якості освіти Харківського національного університету внутрішніх справ. URL : http://univd.edu.ua/files/generaldocs/quality_education_KhNUVS.pdf (дата звернення: 24.09.2019).
13. Положення про систему внутрішнього забезпечення якості освіти Дніпропетровського університету внутрішніх справ. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/nmc/polog/nakaz301.pdf> (дата звернення: 20.09.2019).
14. Положення про систему внутрішнього забезпечення якості освіти Львівського національного університету внутрішніх справ. URL : http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/normat_doc/norm_doc_lvduvs/polozh_pro_systemy_vnytr_za_bezp.pdf (дата звернення: 18.09.2019).

Сальникова Наталія Валерьевна,
кандидат исторических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Мариуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4931-0491>

ОБЕСПЕЧЕНИЕ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В ВЕДОМСТВЕННЫХ ВУЗАХ

Обеспечение качества высшего образования является стратегическим приоритетом развития современной системы высшего образования Украины. Для внедрения и обеспечения стандартов качества, принятых в Европейском пространстве высшего образования, изучены особенности внешней и внутренней систем обеспечения качества. На основе контент-анализа официальных документов специализированных вузов исследованы внутренняя система обеспечения качества высшего образования и полномочия структурных подразделений, обеспечивающих реализацию, мониторинг и контроль качества в ведомственных вузах.

Ключевые слова: высшее образование; внешнее обеспечение качества; внутреннее обеспечение качества; ведомственный вуз.

Salnikova Natalia,
PhD in History
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4931-0491>

THE QUALITY OF EDUCATIONAL SERVICES IN THE DEPARTMENTAL UNIVERSITIES

Quality assurance in higher education is a strategic priority for the development of the Ukrainian modern higher education system. Quality assurance management involves setting certain indicators of the quality of higher education adopted in the European Higher Education Area. Internal self-diagnosis of quality assurance and independent external evaluation of the quality of higher education is a requirement of the European Association for Quality Assurance in Higher Education. In order to implement and maintain the quality standards of higher education adopted in the European Higher Education Area external and internal quality assurance units and agencies are being formed in Ukraine. The features of establishment of

external and internal quality assurance systems are highlighted. The role of the departmental universities in ensuring the internal quality of higher education, its monitoring and control is investigated. Based on the content analysis of the Regulations on the internal quality assurance system of the departmental universities, it is found that these documents contain information on the structure and functional authority of the university services, but there are no specially established departments for the internal quality assurance of higher education. Functions for compliance with quality standards are assigned as additional to the existing structural units. The role of other stakeholders, such as associations of lawyers in the process of quality assurance in higher education is not indicated in official documents. It is concluded that further research is needed in this area to formulate clear criteria and indicators for the internal process of quality assurance in higher education in specialized HEIs, taking into account the leading European experience, based on the materials of the European Union Agency for the Training of Law Enforcement Agencies and the Association of European Colleges.

Key words: *higher education; external quality assurance; internal quality assurance; departmental universities.*

Надійшла до редколегії 13.12.2019

РОЗДІЛ VII

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

удк: 343.9

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-168-175>

Бардачов Віктор Володимирович,

здобувач

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1834-5483>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬ ПРАЦІВНИКИ ПОЛІЦІЇ

У статті здійснено порівняльно-правовий (компаративний) аналіз особливостей реалізації державної політики (стратегії) протидії правопорушенням серед персоналу органів поліції в інших країнах. Виокремлено та розглянуто основні напрями забезпечення захисту системи поліції від учинення злочинів у сфері службової діяльності в інших країнах, а саме: запровадження єдиних правових стандартів запобігання корупції в поліцейських підрозділах і службах; чітке визначення (унормування) програм (алгоритмів) здійснення поліцейськими своїх службових повноважень; посилення кримінальної відповідальності працівників за корупційні діяння з одночасним підвищенням рівня їхнього грошового та соціального забезпечення; запровадження спеціальних навчальних програм (тренінгів) з питань запобігання корупції.

Ключові слова: міжнародно-правові засади; зарубіжний досвід; злочини у сфері службової діяльності; корупція; поліція.

Актуальність дослідження. Проблеми зміцнення правопорядку, запобігання злочинам були й залишаються одними з найнагальніших у суспільстві. Не випадково за всю історію свого розвитку людство намагалось у всілякий спосіб боротися проти проявів, що суперечили загальноприйнятим поняттям про мораль, співіснування, громадську безпеку та порядок. З виникненням держави протидія злочинності, забезпечення дотримання громадянами встановлених норм поведінки стали одними з основних їхніх функцій. Зокрема, почали формуватися обов'язкові для виконання кожним членом суспільства правові норми та приписи у найрізноманітніших сферах людських взаємин, визначалися вчинки, що вважалися державою суспільно небезпечними й засуджувалися громадськістю.

Сучасний етап становлення і розвитку державності в Україні характеризується істотними змінами в соціальних, економічних і політичних сферах, формуванням національно-го законодавства. Важливим етапом для поглиблення процесів розбудови правової держа-

ви, її подальшого цивілізованого розвитку є закріплення в Конституції України пріоритету прав і свобод людини, гарантії їхньої реалізації, охорони та захисту. Визначивши їх як найвищу соціальну цінність [1], наша держава приєдналася до європейського й світового бачення цієї проблеми, створила відповідні передумови для її вирішення у всіх сферах відносин особи й суспільства, громадянина й держави.

Захист прав і свобод людини державою здійснюється цілою системою спеціальних правоохоронних органів, наділених компетенцією охорони урегульованих правом суспільних відносин, покликаних забезпечувати правопорядок і внутрішню безпеку в суспільстві, уживати до правопорушників різноманітні форми виховання, переконання і примусу. Для того, щоб ці владні структури успішно виконували покладені на них завдання, необхідно спрямувати зусилля на вирішення питання радикального покращення їхньої діяльності, розробки та втілення системи ефективних заходів, які б гарантували дотримання і виконання нормативно-правових приписів з боку органів державної влади та їхніх службових осіб. За цих умов особливої ваги набувають питання активної протидії як свавілля безвладдя, так і свавілля з боку влади, поглиблення демократії, гуманізму та зміцнення законності у правоохоронній діяльності. Єдиним засобом діяльності правозахисних структур, реалізації покладених на них державою функцій, а також здійснення як внутрішньої, так і зовнішньої взаємодії між ними для ефективної боротьби з антигромадськими проявами має стати закон. Це особливо підкреслює його чільну роль у забезпеченні правопорядку й водночас є важливою передумовою для формування громадянського суспільства, справді правової держави, якою прагне бути Україна.

Сучасні тенденції розвитку Національної поліції України свідчать про безсумнівний пріоритет людського фактора й показують, що поряд з удосконаленням структури, технічної модернізації правоохоронної системи все більша увага концентрується на підвищенні якісного рівня кадрів; розвитку нових форм правоохоронної роботи й управління цим процесом; удосконаленні системи стимулювання і оцінки діяльності співробітників як одного з вирішальних факторів спонукання працівника до ініціативи, самовдосконалення, професійного зростання. Саме тому одним із найпріоритетніших напрямів діяльності в системі Національної поліції України була й залишається робота з кадрами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідно відзначити, що вітчизняними вченими проводилися дослідження з різних питань протидії злочинності у правоохоронній системі. Окремим аспектам окресленої проблеми присвячені праці таких учених, як О. М. Бандурка, В. М. Бесчастний, Ю. П. Битяк, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. М. Джужа, В. І. Шакур, О. Н. Ярмиш тощо. Однак з урахуванням системних змін у поліцейській практиці в Україні залишається відкритим спектр дискусії із приводу зарубіжного досвіду запобігання корупції серед поліцейських.

Тому **метою цієї статті** є узагальнення зарубіжного досвіду запобігання злочинам, що вчиняють працівники поліції, та розроблення на цій основі заходів удосконалення вітчизняного законодавства та відповідної правозастосовної практики.

Виклад основного матеріалу. Антикорупційні заходи в зарубіжних країнах здебільшого подібні між собою. Це пояснюється як процесами інтеграції законодавства, активною міжурядовою координацією заходів протидії правопорушенням з ознаками корупції, так і обміном досвіду проведення конкретних антикорупційних заходів. Це стосується передусім країн-членів Євросоюзу, хоча в кожній країні все ж таки залишаються специфічні риси, з огляду на особливості їхнього розвитку, правові традиції, ментальність і ступінь активності громадян [2, с. 75–76].

Ураховуючи актуальність забезпечення захисту системи правоохоронних органів від корупції, на 71-й сесії Генеральної асамблеї Інтерполу, яка проходила 2002 р. в Камеруні, прийнято Загальні стандарти боротьби з корупцією в поліцейських підрозділах і службах, спрямованих на забезпечення чесності, непідкупності та етичної поведінки працівників поліції під час виконання ними функцій з охорони правопорядку, сприяння розробленню в

кожній країні-члені Інтерполу заходів, необхідних для попередження, виявлення, покарання та викорінення корупції в поліції, а також притягнення корумпованих працівників поліції до відповідальності. Поняттям «корупція», з огляду на згадані стандарти, охоплюються всі форми зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади, хабарництва та інших службових зловживань, про які йдеться у Кримінальному кодексі України. Значення закордонного досвіду протидії корупції на державній службі, що включає різноманітні за своїм змістом заходи для вирішення завдання формування антикорупційної правосвідомості державних службовців, зумовлено тим, що правосвідомість – це особливий правовий феномен, який розвивається під впливом комплексу різнобічних факторів, що включають:

- особливості історичного розвитку країни;
- специфіку функціонування інститутів держави;
- цілеспрямовану діяльність із формування антикорупційних світогляду й свідомості;
- соціальну обстановку.

Процес його формування передбачає вплив на особистість і суспільство загалом з різних боків, які зачіпають усунення правових, соціальних, економічних, духовно-моральних та інших причин і умов корупції [3, с. 222–223].

Іншим міжнародним нормативно-правовим актом антикорупційного спрямування вважається Декларація про поліцію, прийнята Парламентською асамблеєю Ради Європи 1979 р. (Резолюція № 690). У ній викладено правила проходження державної служби в поліції. Визначено чіткий порядок виконання наказу та порядку віддання розпоряджень від керівників підлеглим, а також етичні положення, яких мають дотримуватися працівники поліцейських відомств різних країн, зокрема такі: 1) поліцейський повинен діяти чесно, неупереджено, з почуттям особистої гідності; 2) утримуватися від корупції та рішуче протидіяти їй; 3) поліцейський повинен виконувати вказівки, які віддані належним чином його вищим начальником, але він повинен утримуватися від виконання вказівок, якщо йому відомо або має бути відомо про те, що вони незаконні; 4) жодні кримінальні та адміністративні заходи покарання не можуть бути застосовані до працівника поліції, який відмовився виконувати незаконний наказ; 5) поліцейський повинен нести особисту відповідальність за свої дії, а також за незаконні дії або бездіяльність, учинені за його вказівкою; 6) повинна існувати можливість установаження керівника, який відповідатиме за дії або бездіяльність того чи іншого працівника [4, с. 54].

Причини корупції в поліцейських відомствах інших країн здебільшого подібні. Відповідно до аналізу, проведеного Н. П. Матюхіною, факти корупції серед співробітників поліцейських відомств частіше трапляються в тих підрозділах, де відсутній належний контроль за діяльністю підлеглих [5, с. 70–73].

У літературі прийнято виділяти чотири найбільш яскраві моделі сприйняття корупції, кожна з яких заснована на спільності системи ознак, характерних для відповідних груп країн. До таких моделей належать азіатська, африканська, латиноамериканська, європейська.

Для азіатської моделі характерне ставлення суспільства до корупції як до звичного явища, зумовленого культурними традиціями й економічною необхідністю та прийнятного для всієї структури державного управління і всіх верств населення. У рамках цієї моделі корупція не сприймається як явище протизаконне й найчастіше розцінюється як атрибут функціонування держави. Африканська модель відрізняється тим, що тут превалює клановий підхід, при якому влада продається групі основних економічних кланів, які домовляються між собою про розподіл сфер впливу й контролю, а потім шляхом застосування політичних заходів і засобів утримують ці сфери, забезпечуючи надійність їхнього існування і функціонування. Для латиноамериканської моделі важливим є визначення найбільш сильних і впливових тіньових секторів економіки, а також кримінальних авторитетів. При цьому названі два нелегальних вектори знаходяться у стані постійного суперництва й кон-

курентції не між собою, а між державним сектором економіки й легальними політичними силами. Як вважають кримінологи, таким чином створюється «мотрійка», де верхня оболонка – це офіційна держава з усіма атрибутами влади, а під нею – кримінальне формування, нелегальна тіньова «держава», яка претендує на займання ключових позицій на політичному та економічному полях життя і діяльності країни. Європейська модель характеризується відносно невисоким рівнем корупції при майже повній відсутності низової корупції. Низький рівень корупції підтримується комплексом заходів – інституційних, організаційних, правових – поряд з ефективною дією традиції, культури й інститутів громадянського суспільства. Слід підкреслити, що країни, у яких реалізується ця модель, проходять, як правило, етап історичного розвитку, що характеризується досить високим рівнем корупції [3, с. 225].

Характер антикорупційних заходів, запроваджених у поліції інших країн, залежить насамперед від типових способів учинення корупційних діянь. Наприклад, у Польщі (як нині й в Україні) працівник поліції щороку заповнює так звані «декларації власності», у яких оприлюднює відомості про свої доходи та майно. Нині в країні діє нова Антикорупційна стратегія (на 2011–2016 рр.) з метою посилення співробітництва між правоохоронними органами, покращення законодавства та більш ефективної боротьби з корупційними злочинами, виконання вимог міжнародних організацій щодо криміналізації корупції.

У разі виникнення підозри стосовно працівника поліції в учиненні корупційних діянь Служба внутрішньої безпеки поліції Угорщини ініціює перевірку джерел походження його коштів або майна. Практикується створення мобільних груп із числа працівників підрозділів безпеки правоохоронних органів. Створення свого часу в системі МВС України постійних мобільних груп із моніторингу дотримання прав і свобод людини в діяльності органів внутрішніх справ (наказ МВС України від 31 червня 2006 р. № 894) стало помітним кроком у реалізації ідеї громадського контролю над правоохоронними органами. Але діяльність таких груп, запроваджена з ініціативи керівництва МВС, за відсутності відповідного законодавчого поля виглядала як «добра воля» відомства. Така ситуація призводила до того, що «на місцях» діяльність мобільних груп не завжди підтримувалася належним чином, а тому в кожному конкретному регіоні робота залежала від ставлення місцевого керівництва міліції, яке або сприяє роботі мобільної групи, або навпаки [6, с. 75]. Таким групам надано право здійснювати планові та позапланові перевірки підрозділів поліції будь-якого рівня (місцевого, регіонального чи центрального). У Словаччині низкою наказів міністра внутрішніх справ і президента поліції затверджено перелік видів діяльності, якими заборонено займатися працівникам поліції. У ФРН запроваджено «Антикорупційний кодекс», у якому чітко прописані сфери діяльності поліцейського з високими ризиками корупції, наведено ознаки корупційної поведінки та визначено порядок дій у разі спокуси до вчинення корупційного діяння.

З усіх превентивних антикорупційних заходів необхідно звернути увагу на досвід МВС Болгарії, у якому створено «гарячу телефонну лінію» для скарг про вчинення корупційних діянь серед співробітників цього відомства, а також двічі на місяць здійснюється прийом громадян, щоб вони могли викласти свої скарги та підозри стосовно посадових осіб міністерства [6, с. 77].

Важливу роль у боротьбі з корупцією у ФРН відіграє Федеральне кримінальне відомство. Цей поліцейський орган розробляє стратегію, тактику та методику боротьби з корупцією й організованою злочинністю, здійснює координацію зусиль німецької поліції. Привертає увагу такий факт: оприлюднюючи поліцейську статистику за 2004 р., Рада міністрів внутрішніх справ ФРН відзначила зменшення кількості виявлених фактів службових злочинів, у тому числі хабарництва та корупції, назвавши таку ситуацію «загрозливою для суспільства» і звинувативши своїх підлеглих у неефективності боротьби з корупційними правопорушеннями. З оприлюднених даних доцільно звернути увагу на те, що у відсотковому співвідношенні корупціонерів за галузями 7,9 % припадає на поліцію, і це є третій за

кількістю виявлених випадків показник після будівництва (25,6 %) та охорони здоров'я (15,8 %) [2, с. 87–88; 7, с. 80].

Крім Федерального кримінального відомства, завдання виявлення та попередження фактів корупції серед поліцейських Німеччини покладається на найбільш досвідчених керівників, які мають право проводити службову перевірку інформації про корупцію серед поліцейських, яка надходить із різних джерел, зокрема анонімних. Кількість таких керівників обмежена і береться у співвідношенні 1 на 700 працівників особового складу. Матеріали перевірок після їхнього завершення доповідаються першому керівникові для вжиття заходів. У разі підтвердження в діях поліцейського корупційного злочину матеріали направляються до прокуратури для відповідного реагування, а саму особу звільняють із поліції [8, с. 4–5].

У США створено систему протидії та контролю корупції серед поліцейських. Її суть полягає в тому, що поліцейські відомства з особливою увагою ставляться до питання свого кадрового забезпечення. Для кандидатів на службу, а також для співробітників поліції всіх рівнів встановлено високі моральні стандарти та досить жорсткі правила поведінки й дисципліни. Запроваджено суворий добір кандидатів на службу, який передбачає перевірку на детекторі брехні. У Федеральному бюро розслідувань, одним із головних завдань якого є боротьба з корупцією, практикується постійне переміщення співробітників з однієї ділянки на іншу, щоб зменшити можливість зрошування з місцевими органами та організованою злочинністю. До того ж у Головному управлінні ФБР існує спеціальний відділ внутрішніх розслідувань, який займається перевіркою інформації про зловживання своїх співробітників [2, с. 82]. Слід звернути увагу на ще один антикорупційний захід, запроваджений у поліції США, а саме випуск спеціального журналу «Національний бюлетень негідної поведінки», у якому поряд із прикладами жорстокості, невжиття необхідних законних заходів, спрямованих на припинення правопорушення, публікується інформація про корупційні діяння в поліції [9, с. 117–120]. Цей досвід варто використати і в нашій країні. Ми вважаємо, що у відомчих друкованих засобах масової інформації МВС України та Національної поліції України доцільно запровадити рубрику, у якій періодично висвітлювати приклади зловживання та вчинення працівниками поліції правопорушень з ознаками корупції, їхні наслідки та відповідальність.

Країною з низьким рівнем корупції в поліції вважається Велика Британія. На відміну від традиційних для цієї країни правових принципів, антикорупційні закони зобов'язують службових осіб доводити свою невинуватість стосовно корупційних правопорушень (тобто у правовій системі «колиски демократії» Великої Британії щодо корупційних діянь закріплено принцип презумпції винуватості). З метою протидії корупції у країні створено автономні поліцейські підрозділи, головним завданням яких є пошук та притягнення до відповідальності поліцейських, винних у вчиненні корупційних правопорушень. Для викриття та доказування корупційних діянь спеціальні підрозділи внутрішньої безпеки вживають різноманітних заходів та застосовують методи, зокрема проводять таємні операції, опитування, збирають відомості як від постійних інформаторів, так і з інших джерел, які надають повідомлення в конфіденційній формі. Після уточнення оперативних даних за санкцією відповідного начальника проводиться подальше поглиблене розслідування. У процесі слідства вирішується питання про початок кримінального переслідування або притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності. Ці спеціалізовані підрозділи (аналог вітчизняних підрозділів внутрішньої безпеки), що займаються винятково справами, пов'язаними з корупційними правопорушеннями, мають найвищий рівень матеріального забезпечення та фінансування. Ефективність їхньої діяльності визначається результативністю розгляду кримінальних справ, а також кількістю поліцейських, покараних за корупційні правопорушення [10, с. 142].

Завдяки злагодженій антикорупційній «стратегії профілактики» поліція Великої Британії системно вивчає потенційних кандидатів на посади поліцейських, створює системи

захисту інформації та обмежує доступ до них сторонніх осіб. Водночас значна увага приділяється етичному вихованню як одному з компонентів запобігання виявам корупції серед поліцейських [10, с. 143].

Досвід Грузії, де відносно не так давно проведено реформу у сфері кримінальної юстиції і прийнято новий Кримінально-процесуальний кодекс, частково було запозичено Україною. Закон Грузії не містить поняття «викривачі». Натомість у ньому закріплено низку положень, з яких можна зробити висновок про ті істотні ознаки, що, на думку грузинського законодавця, притаманні цим особам [11, с. 117]. Відповідно до нового Закону «Про патрульну поліцію», створювалася патрульна поліція, яка виконувала функції боротьби із правопорушниками та нагляду за дорожнім рухом. Поряд із нею було створено відділ кримінальної поліції. Водночас було звільнено майже 90 % усіх співробітників колишньої міліції (близько 75 тис.), а кількість новоствореної поліції скорочено до 30 тис. На місце міліціонерів, уражених хворобою корупції, набрано людей, необхідною умовою працевлаштування яких була відсутність досвіду роботи у правоохоронних органах. Грузинські реформатори рухалися логічним шляхом. Вони розуміли просту істину: людина з ментальністю хабарника не зможе стати чесним поліцейським чи державним чиновником, навіть якщо отримуватиме високу зарплату.

З метою кардинальної зміни іміджу поліцейських та відновлення довіри до них з боку населення, у Грузії створено незалежну Сервісну агенцію. Агенція виконує цілу низку різних функцій, як-от:

- отримання скарг від населення;
- видача посвідчень водія;
- реєстрація автотранспортних засобів та зброї.

Завдяки запровадженню принципу «єдиного вікна», процес оформлення документів і здійснення реєстраційних процедур скоротився від кількох тижнів до кількох хвилин [12, с. 395].

Забезпечення стабільності функціонування поліцейської системи в деяких країнах Європи покладається на подібні за функціональним призначенням підрозділи, зокрема в Бельгії – на Генеральну інспекційну службу, Комітет з персоналу та Федеральну службу боротьби з корупцією; у Великій Британії – на Незалежну комісію з питань скарг на поліцію та Антикорупційний департамент; у Данії – на Департамент з персоналу; у Молдові – на Субдивізіон внутрішньої безпеки та Центр боротьби з економічною злочинністю та корупцією; у Польщі – на Бюро внутрішніх справ; у Словаччині – на Інспекцію Міністерства внутрішніх справ і Агенцію з контролю; в Угорщині – на Службу безпеки правоохоронних органів; у Чехії – на Інспекцію Міністерства внутрішніх справ.

Під час виконання своїх функцій указані підрозділи максимально незалежні, що забезпечується їхнім прямим підпорядкуванням міністрам внутрішніх справ або керівникам поліції. У Республіці Білорусь створено головне управління власної безпеки МВС Республіки Білорусь – самостійний оперативний підрозділ щодо захисту системи органів внутрішніх справ, основним завданням якого є попередження, виявлення і припинення корупційних правопорушень.

Висновки. Дослідження зарубіжних стратегій (моделей) протидії корупції дозволило дійти висновку, що акцентувати увагу лише на репресивному підході в антикорупційній діяльності, посилюючи заходи кримінально-правового впливу є не виправдано одностороннім підходом. У зарубіжних країнах основні зусилля у протидії корупції, як правило, зосереджені в реалізації адміністративно-правових і організаційних заходів запобігання корупції.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.09.2019).

2. Стеценко С. Г., Ткаченко О. В. Корупція в органах внутрішніх справ: проблеми протидії : монографія. Київ : Алерта, КНТ, Центр учб. літ., 2008. 168 с.
3. Корупційна злочинність в Україні: сучасний стан, детермінанти та запобігання : навч. посіб. / за ред. О. М. Джужи, Е. В. Рясюка. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. 340 с.
4. Підсумки роботи МНДЦ з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України за 2012 рік. Київ : РНБО України, 2012. С. 47–61.
5. Матюхіна Н. П. До проблеми поліцейської корупції. *Право і безпека*. 2002. № 1. С. 70–73.
6. Боднар В. Е. Зарубежний опыт противодействия преступлениям, совершаемым сотрудниками полиции (на примере США и стран Европы). *Право и закон*. 2014. № 1. С. 70–76.
7. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / за ред. О. А. Банчука. Київ : Москаленко О. М., 2013. 588 с.
8. Коненко С. Я. Профілактика та боротьба з корупцією в поліції Німеччини: (з досвіду роботи поліції землі Нижня Саксонія). Київ : Знання України, 2006. С. 4–5.
9. Бровкин В. Новые инициативы США в отношении борьбы с коррупцией в глобальном контексте. *Відповідальність посадових осіб за корупційну діяльність : зб. матеріалів Міжнарод. наук.-практ. семінару / В. В. Сташис (відп. ред.)*. Харків : Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого, 2003. С. 115–121.
10. Куліш А. Досвід боротьби з корупцією в поліції Великої Британії. *Право України*. 2005. № 12. С. 141–145; Протидія організованій злочинності в країнах ЄС та США. Київ : Правник, 2002. С. 186.
11. Бобіта А. Викривачі за антикорупційним законодавством України та Грузії: порівняльно-правова характеристика. *Вісник прокуратури*. 2015. Вип. 3. С. 117–128.
12. Чернявський С. С., Татаров О. Ю. Досвід Грузії щодо реалізації нового кримінального процесуального законодавства в діяльності органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 390–400.

Бардачєв Виктор Владимирович,

соискатель

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1834-5483>

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШАЕМЫХ СОТРУДНИКАМИ ПОЛИЦИИ

В статье осуществлен сравнительно-правовой (компаративный) анализ особенностей реализации государственной политики (стратегии) противодействия правонарушениям среди персонала органов полиции в других странах, а также выделены и рассмотрены основные направления обеспечения защиты системы полиции от совершения преступлений в сфере служебной деятельности. Сделан вывод, что акцентирование внимания только на репрессивном подходе в антикоррупционной деятельности при условии усиления мер криминально-правового влияния является неоправданным. В зарубежных странах основные усилия в противодействии коррупции, как правило, сосредоточены в реализации административно-правовых и организационных мер предотвращения коррупции.

Ключевые слова: международно-правовые принципы; зарубежный опыт; преступления в сфере служебной деятельности; коррупция; полиция.

Bardachov Viktor,

graduate student

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1834-5483>

FOREIGN EXPERIENCE IN PREVENTING CRIMES COMMITTED BY POLICE OFFICERS

Studying the foreign experience of preventing corruption is one of the most important areas of obtaining information on what means, methods, in what forms it is possible to create an environment of intolerance to corruption and reduce the level of corruption crime of the state. Study and accounting of foreign countries practices help to avoid mistakes, contradictions in anti-corruption activity and to choose the right approaches in the strategy of combating corruption. It was done the comparative legal analysis of the peculiarities of the implementation the state policy (strategy) of counteracting the offense among the staff of police bodies in other countries. The main directions of ensuring protection of the police system from committing crimes in the sphere of official activity in other countries are highlighted and discussed, in particular: the introduction of common legal standards for the prevention of corruption in police units and

services; clear definition (normalization) of programs (algorithms) for police officers to exercise their authority; strengthening of criminal liability of employees for corruption acts while increasing the level of their financial and social security; introduction of special training programs on corruption prevention. Scientific comparative studies of the activities of internal (own) security services in a number of European countries, the US and post-Soviet states serve as a guide in the context of reforming relevant units in Ukraine. Official misconduct of police officers usually occurs in units that lack proper control over the activities of subordinates by the executives and the public. In recent years, in most European countries, there has been a tendency to approach (unify) anti-corruption initiatives. The study of foreign anti-corruption strategies (models) has made it possible to conclude that focusing only on the repressive approach in anti-corruption activities, enhancing the measures of criminal influence is unjustifiably one-sided. In foreign countries, major anti-corruption efforts are generally focused on the implementation of administrative, legal and organizational measures to prevent corruption. The expediency of introducing into the practice of counteracting crime in the sphere of professional activity the experience of Austria, Belarus, Great Britain, Germany, Poland, Slovakia, USA, Hungary in the implementation of preventive, information-analytical and other anti-corruption measures are proved.

Key words: *international legal principles; foreign experience; crimes in the field of official activity; corruption; police.*

Надійшла до редколегії 31.10.2019

удк: 174:351.74

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-176-182>

Бесчастний Віктор Миколайович,

доктор наук з державного управління,

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4650-7371>

ЕТИЧНА ПОВЕДІНКА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ І ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

Стаття присвячена азам професійної етики поліцейських, аналізу європейського і вітчизняного досвіду, утвердженню високих моральних стандартів, прав і свобод, гуманізму, законності, правопорядку. Зокрема наголошується, що основними координатами діяльності поліцейських є антропоцентризм, поєднання правової і моральної свідомості, розуміння соціальної спрямованості своєї професії, домінанта справедливості, законності, відповідальності перед суспільством і державою, культури.

Ключові слова: Національна поліція України; професійна етика поліцейського; етична поведінка поліцейського; права і свободи; гуманізм; законність; правопорядок.

Постановка проблеми. Сучасна Україна обирає для себе європейський шлях розвитку, визначає пріоритети демократії, верховенства права, законності. Цьому вибору повинна відповідати і правоохоронна система. Світове співтовариство має значний досвід щодо ефективної діяльності поліції. Неабияку роль тут відіграють високі моральні стандарти. Діяльність поліцейського завжди перебуває під пильною увагою, оскільки вона пов'язана із забезпеченням правопорядку, гарантуванням безпеки людини, суспільства, держави, реалізацією прав і свобод, захистом власності. Поліцейський завжди працює з людьми, втручається в складні сфери взаємин у конфліктних ситуаціях. Суспільство і держава делегують йому не тільки правові, але й моральні підстави для використання владних повноважень, що накладає велику відповідальність за дотримання законності. Незважаючи на те, що службова діяльність правоохоронця суворо регламентована нормативно-правовими актами, трапляються ситуації, коли він мусить діяти відповідно до власних уявлень про добро і зло, справедливість, честь і гідність. Отже, етична складова є невід'ємною частиною професійної підготовки поліцейського.

Мета статті – аналіз етичної поведінки поліцейських, порівняння європейського і вітчизняного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на постійну увагу до зазначеної проблеми в суспільстві, вона завжди перебуває в колі наукових інтересів багатьох авторів. Зокрема, її розробляють у своїх працях такі науковці: О. М. Бандурка (професійна етика поліцейського), В. В. Бондаренко (професійна підготовка патрульної поліції), М. В. Кожушко (професійна етика курсантів ВНЗ МВС України), В. Л. Ортинський, В. С. Бліхар, М. П. Гетьманчук, В. І. Ряшко, М. Й. Штангерт (культура поведінки працівника ОВС), Г. М. Петрова (деонтологічні засади службової діяльності поліцейського), Ю. М. Самолюк (співвідношення права і моралі), О. М. Солоненко (міжнародні стандарти забезпечення прав і свобод людини в діяльності ОВС).

Виклад основного матеріалу. І мораль, і право постійно еволюціонують. Сучасне суспільство стає більш відкритим, морально орієнтованим, толерантним. Гуманізм як

принцип моралі і права виходить із розуміння людини як вищої цінності, домінанти її прав і свобод, відсутності привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних або інших переконань, статі, етнічного і соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками, поваги до честі і гідності. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [1] у традиції гуманізму проголошує право на життя, заборону катування, рабства і примусової праці, право на свободу й особисту недоторканність, на справедливий суд, право на повагу до приватного і сімейного життя, свободу думки, совісті і релігії, вираження поглядів, свободу зібрань і об'єднань, право на ефективний засіб юридичного захисту, заборону дискримінації і зловживання правами. Професійна діяльність поліцейського якраз і спрямована на протидію злочинності; забезпечення публічної безпеки й порядку; охорону прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави. Принцип гуманізму реалізується у ввічливому ставленні до людини, готовності надати допомогу, у повазі і толерантності. Працівник поліції повинен бачити перш за все людину, в тому числі і в особі правопорушника.

9 листопада 2016 року вийшов Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 1179 Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських [2]. Ці Правила є узагальненим зібранням професійно-етичних вимог щодо поведінки поліцейських на засадах етики і загальнолюдських цінностей, формування почуття відповідальності перед суспільством і законом за свої дії чи бездіяльність, зростання авторитету поліції та рівня довіри громадян до її представників.

Під час виконання службових обов'язків поліцейський повинен:

- неухильно дотримуватися положень Конституції і законів України, інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції;
- професійно виконувати свої службові обов'язки, діяти на підставі, у межах повноважень, у спосіб, визначений Конституцією, законами, нормативно-правовими актами, міжнародними договорами України;
 - поважати права і свободи людини;
 - обирати той захід, застосування якого призводить до найменш негативних наслідків;
 - неухильно дотримуватися антикорупційного законодавства України;
 - виявляти повагу до гідності людини;
 - поводитися стримано, доброзичливо, відкрито, уважно, викликаючи повагу до поліції і готовність співпрацювати з нею;
 - контролювати свою поведінку, почуття, емоції, не дозволяючи особистим симпатіям або антипатіям, дружнім почуттям або неприязні, недоброму настрою впливати на прийняття рішень і службову поведінку;
 - мати охайний зовнішній вигляд, бути у встановленій формі одягу;
 - дотримуватися норм ділового мовлення, не допускати використання ненормативної лексики;
 - зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків;
 - інформувати безпосереднього керівника про обставини, що унеможливають подальшу службу в поліції або перебування на посаді;
 - дотримуватися субординації у стосунках з колегами, з повагою ставитися до старших за віком.

Поліцейський взаємодіє з населенням, територіальними громадами і громадськими об'єднаннями на засадах партнерства. Він зобов'язаний дотримуватися норм професійної етики, бути тактовним і доброзичливим, висловлювати вимоги, зауваження у ввічливій і переконливій формі, надавати можливість особі висловити власну думку, до всіх потерпілих виявляти повагу, охороняти їх безпеку і право на невтручання в особисте життя, бути коректним і об'єктивним, не погрожувати, не іронізувати, виявляти розсудливість, відкри-

тість, почуття справедливості, володіти комунікативними навичками, мати керівні й організаційні якості.

На особливу увагу заслуговують правила поведження із затриманими, оскільки особи, позбавлені волі, перебувають у вкрай вразливому становищі. Поліцейський не має права обмежувати свободу людини, крім як на підставах і в порядку, визначених законом. Він зобов'язаний пояснити затриманій особі підстави для затримання і ознайомити з правами, надати можливість захищати себе особисто і користуватися правовою допомогою захисника, повідомити про факт затримання третій особі, забезпечити надання медичної допомоги за необхідності, забезпечити повагу до затриманої особи. Життя і здоров'я людини є найвищою цінністю, тому поліцейський не має права принижувати честь і гідність, використовувати погрози, насилля, інші незаконні дії в роботі з потерпілими, свідками і підозрюваними, впливати на позицію невинного, спонукаючи до визнання ним ще не доведеної вини, сприяти наклепу на невинного або звинуваченню винного в більшому обсязі порівняно зі справжньою виною, використовувати необізнаність обвинуваченого в тих чи інших питаннях кримінального права і процесу, будувати процес на свідомо неправдивих даних чи свідченнях, виправдовувати скоєння злочину.

Згідно зі статтею 62 Конституції України [3], особа вважається невинуватою у скоєнні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у скоєнні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях і доказах, одержаних незаконним шляхом. Усі сумніви щодо вини тлумачаться на користь особи. Стаття 63 фіксує, що підозрюваний, обвинувачуваний чи підсудний має право на захист, а засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Суспільство і держава, безумовно, визнають необхідність покарання, але не повинні допускати жорстокості. Разом з тим важливо забезпечити невідворотність покарання, щоб кожний правопорушник відчував відповідальність за скоєний злочин.

Водночас слід завжди пам'ятати про принцип презумпції невинуватості, адже він спрямований на забезпечення права на справедливий суд і захист особи, яка підозрюється або обвинувачується у скоєнні злочину. Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположні свободи наголошує, що кожна людина має право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо її прав і обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти неї кримінального обвинувачення. Кожен, кого обвинувачено у скоєнні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки вину не буде доведено в законному порядку.

У своїй професійній діяльності представники органів досудового розслідування повинні об'єктивно, неупереджено оцінювати факти. Для отримання адекватної інформації, повного та всебічного розслідування справи необхідно мати розвинені комунікативні навички, застосовувати прийоми ефективної комунікації. Часто виникають ситуації, коли допитувана особа не володіє інформацією або приховує чи умисно спотворює її, або ж внаслідок суб'єктивної реконструкції матеріалу в пам'яті інформація не відповідає дійсності. Намагання досягти позитивного результату в розслідуванні злочину будь-яким чином, будь-якими засобами є абсолютно неприпустимим і аморальним. Органи досудового розслідування представляють державу на дуже відповідальній ділянці боротьби зі злочинністю: від їхніх дій і рішень залежить доля обвинувачуваних, їх родичів і близьких, тому вони не можуть бути байдужими до переживань людини, до її подальшої долі. Антигуманною є концепція, за якою розслідування – це боротьба слідчого з обвинувачуваним, що якоюсь мірою легітимізує порушення моралі, виправдовує провокації, одержання свідчень шляхом насилля, погроз, обману, уможлиблює надання пріоритетного значення виявленню обста-

вин, що роблять вину тяжчою, і, навпаки, ігнорування обставин, які виправдовують або пом'якшують вину. Представники органів досудового розслідування зобов'язані забезпечувати реалізацію прав осіб, які беруть участь у справі, під час допиту дотримуватися загальноприйнятих правил етикету, правових і моральних норм ведення протоколу. Повага, чуйність, доброзичливість надзвичайно важливі під час спілкування і з потерпілими, і зі свідками, і з рідними та близькими обвинувачуваних.

Сучасні європейські стандарти етичної поведінки поліцейського базуються на чотирьох основоположних принципах: 1) законності: всі дії повинні ґрунтуватися на положеннях закону; 2) необхідності: вони не повинні утискати або обмежувати права людини більше, ніж це необхідно; 3) пропорційності: їх вплив на права людини повинен бути пропорційним цілям; 4) підзвітності: ті, хто певним чином діє, повинні повною мірою нести відповідальність на всіх відповідних рівнях (перед громадськістю, урядом, судовою владою і в межах внутрішньої системи підпорядкування).

Усвідомлюючи важливість етичної складової, широкі громадські кола передових держав світу в другій половині ХХ століття ініціюють масове обговорення на міжнародних форумах проблем відносин правоохоронної системи і громадянського суспільства. Результатом такого обговорення є прийняття низки документів, якими керуються у своїй діяльності правоохоронці світової спільноти. Зокрема, Парламентська Асамблея Ради Європи приймає Декларацію про поліцію [4], Генеральна Асамблея ООН – Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку [5]. У цих документах зазначається, що під час виконання своїх обов'язків посадові особи з підтримання правопорядку повинні поважати і захищати гідність і права людини. За будь-яких обставин забороняються тортури й інші форми негуманного поводження.

Ключовим обов'язком співробітників правоохоронних органів є підтримання громадського порядку. Це вимагає постійного ретельного співвідношення прав та інтересів усіх груп населення. У розв'язанні будь-якої ситуації, пов'язаної з підтриманням громадського порядку, керівними принципами повинні бути попередження насильства і прагнення уникнути застосування сили. Обов'язковою умовою для цього є наявність правової бази, яка регулює громадський порядок, зокрема, публічні зібрання. Будь-які обмеження щодо зборів повинні базуватися на положеннях державного законодавства і не виходити за межі того, що є необхідним для забезпечення порядку. Повага до життя, свободи та особистої безпеки – визначальний пріоритет у діяльності поліції. У цьому зв'язку доречним буде наголосити на обов'язку захищати мирні збори від насильницьких дій інших осіб, наприклад, у разі альтернативних демонстрацій, представники яких вдаються до насильства. У тих же випадках, коли зібрання вважається протизаконним, але проходить мирно, правоохоронці повинні утримуватися від дій, які можуть призвести до ескалації ситуації, що може, ймовірно, закінчитися смертю людей або пошкодженням майна. У такому разі краще не вдаватися до розгону демонстрації. Але при цьому не виключається можливість подальшого судового переслідування організаторів та учасників у зв'язку з участю в протизаконному зібранні [6, с. 24–27]. У будь-якому разі, якщо діяти законно і точно спрямовувати дії проти ініціаторів і винуватців безпорядків, можна відновити контроль і розрядити ситуацію. В основі підходу, на якому базується спілкування між правоохоронцями та учасниками демонстрацій, повинно бути визнання того факту, що натовп складається з окремих осіб, а не є безликою масою. Конкретні дії проти окремих правопорушників не відображаються на ході демонстрації, оскільки не впливають на інших демонстрантів, які можуть безперешкодно продовжувати участь у зібраннях [7, с. 19].

У будь-якому разі в ситуаціях, які потребують заходів щодо підтримання громадського порядку, перевагу слід надавати таким методам, як переконання, перемовини та деес-

калація. Для того, щоб бути компетентними виконувати зазначені функції, правоохоронці повинні проходити підготовку щодо налагодження зв'язків з організаторами та учасниками демонстрацій, а також мати необхідну апаратуру зв'язку та вміти нею користуватися. Крім того, вони повинні бути забезпечені захисним спорядженням, яке обмежить необхідність застосовувати силу, і відповідною зброєю, застосування якої з меншою вірогідністю спричинить смерть людей. При цьому слід завжди пам'ятати, що в більшості випадків застосування зброї не буде сприяти відновленню миру і порядку, а, навпаки, буде нести в собі небезпеку посилити хаос. Її застосування повинно бути виключною мірою реагування в окремих ситуаціях, які загрожують людям смертю чи серйозними тілесними ушкодженнями, і коли всі інші заходи не спрацювали [6, с. 25].

У цивілізованих країнах поліцейські дотримуються беззаперечного принципу: вогнепальна зброя не є засобом, прийнятним для розгону натовпу, і ні за яких обставин правоохоронці не повинні стріляти в натовп [6, с. 41]. Зовнішній вигляд поліцейських не повинен бути загрозливим і не повинен ніяким чином сприяти створенню атмосфери ворожості. Цей досвід світового співтовариства щодо охорони правопорядку під час масових зібрань є особливо необхідним для України, яка орієнтується на європейську цивілізаційну модель у розбудові громадянського суспільства і правової держави. Проблема застосування сили та вогнепальної зброї працівниками правоохоронних органів має особливий резонанс у суспільстві. Те, як правоохоронці застосовують силу і вогнепальну зброю, здійснює безпосередній вплив на відносини між правоохоронними органами і суспільством у цілому, особливо коли застосування сили є довільним, надмірним або протиправним. Тому будь-які дії щодо охорони правопорядку, які порушують основні права людини, повинні виконуватися після ретельного зважування всіх «за» і «проти».

Коли для досягнення законної мети виникає необхідність застосування сили, наслідки такого застосування не повинні перевищувати важливість виконуваного завдання. Якщо таке трапиться, то застосування сили не буде пропорційним. У такому разі правоохоронці повинні розглянути можливість відступити і припинити досягнення своєї законної мети. Зокрема, слід зважати на небезпеку щодо сторонніх свідків. Діяльність правоохоронних органів повинна бути спрямована на мирне врегулювання конфліктів. Оскільки застосування вогнепальної зброї може спричинити смерть, його використання допускається лише в тому разі, якщо ця зброя застосовується для захисту від загрози смерті чи серйозного поранення.

До повноважень правоохоронної системи належить затримання підозрюваних. Важливим етичним принципом, яким мають керуватися правоохоронці, є принцип необхідності, який визначає, як, коли і де здійснювати затримання. Наприклад, щоб зменшити шкоду репутації людини, не варто проводити затримання на її робочому місці або привселюдно, за умови, звісно, що існує прийнятна альтернатива. Під час затримання представники правоохоронних органів зобов'язані забезпечити дотримання прав затриманого, а саме: інформування про причини затримання та права затриманого, забезпечення доступу до допомоги адвоката, повідомлення рідним, гуманне ставлення тощо. Будь-яка особа, яка стала жертвою незаконного арешту або утримання під вартою, повинна мати юридичні гарантії щодо дотримання права на компенсацію [6, с. 41–48].

Обшук і вилучення також мають відповідати керівним принципам законності, необхідності, пропорційності та підзвітності. Зокрема, під час проведення обшуку не варто вдиратися в життя людей більше, ніж це необхідно для досягнення законної мети. Правоохоронці повинні нести відповідальність за завдання зайвої шкоди під час обшуку і забезпечувати конфіденційність будь-якої інформації, отриманої під час обшуку.

У сучасному світі, технологічному та глобалізованому, правоохоронці все більше вдаються до таких методів спостереження, як фотографування, використання камер спостереження, перехоплення листів, телефонних дзвінків та Інтернет-чатів. Все це – засоби непомітного проникнення до найбільш сокровенної сфери людського життя. Отже, зростає необхідність правових гарантій щодо вибору способів спостереження. Державне законодавство й оперативні інструкції правоохоронних органів повинні бути сформульовані таким чином, щоб унеможливити довільне спостереження за громадянами і порушення принципу презумпції невинності [6, с. 49–52].

Одним із основних елементів обов'язків правоохоронних органів є надання захисту та допомоги людям, які цього потребують. Цей обов'язок набуває особливого значення стосовно тих осіб, які можуть зазнавати більш серйозної небезпеки дискримінації або експлуатації. До них можна віднести осіб, які не мають доступу до необхідних для виживання предметів та послуг першої необхідності, або тих, що не в змозі піклуватися про себе самі. У цьому зв'язку дуже важливо, щоб правоохоронці знали про групи в суспільстві, що мають зазначені вище ознаки, про потенційні небезпеки, які можуть їм загрожувати, а також про їх особливі потреби щодо захисту й допомоги [6, с. 27].

Перелічені вище етичні стандарти професійної діяльності правоохоронців випробувані багатолітнім досвідом європейської правоохоронної системи, ефективність якої не викликає сумнівів. Правоохоронна система є частиною суспільства, яка повинна не протистояти, а бути його гармонійною складовою. Саме цим визначається продуктивність роботи поліції як державної структури. І саме тому правоохоронна система України орієнтується у своїй діяльності на етичні стандарти передових країн світу.

Висновки. Професійна етика поліцейського покликана сприяти втіленню гуманістичного імперативу, встановити межі дозволеного і неприпустимого, обґрунтувати морально-професійний взірець поведінки. Основними координатами діяльності поліцейського повинні бути антропоцентризм, тобто ставлення до людини, її прав і свобод як до найвищої цінності, поєднання правової і моральної свідомості, розуміння соціальної спрямованості своєї професії, піклування про потерпілого, гуманне ставлення до підозрюваного, обвинувачуваного і підсудного, домінанта справедливості, законності, відповідальності перед суспільством і державою, культури.

У високорозвинених країнах світу в результаті діалогу між представниками громадянського суспільства і правоохоронної системи напрацьовано значний досвід щодо етичної поведінки правоохоронців під час виконання ними службових обов'язків. Аналіз роботи правоохоронних систем країн Європи показує, що ефективність службової діяльності поліції багато в чому визначається високими етичними стандартами. Такий досвід є нецінним для України, яка обирає для себе європейський вектор розвитку.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 02.12.2019).
2. Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16> (дата звернення: 05.12.2019).
3. Конституція України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 25.11.2019).
4. Резолюція Парламентської ассамблеї Ради Європи «Декларация о полиции». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_803 (дата звернення: 10.12.2019).

5. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282 (дата звернення: 15.11.2019).
6. Охрана правопорядка: международные нормы и стандарты. Женева, 2017. 72 с.
7. Применение силы в ситуации насилия. Женева, 2017. 64 с.

Бесчастный Виктор Николаевич,

доктор наук по государственному управлению,
доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4650-7371>

ЭТИЧЕСКОЕ ПОВЕДЕНИЕ ПОЛИЦЕЙСКИХ: ЕВРОПЕЙСКИЙ И ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ ОПЫТ

Статья посвящена азам профессиональной этики полицейских, анализу европейского и отечественного опыта, утверждению высоких моральных стандартов, прав и свобод, гуманизма, законности, правопорядка. В частности, утверждается, что основными координатами деятельности полицейских являются антропоцентризм, сочетание правового и нравственного сознания, понимание социальной направленности своей профессии, доминанта справедливости, законности, ответственности перед обществом и государством, культуры.

Ключевые слова: Национальная полиция Украины; профессиональная этика полицейского; этическое поведение полицейского; права и свободы; гуманизм; законность; правопорядок.

Beschastnyi Viktor,

Doctor of Law, Professor, Honored lawyer of Ukraine
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4650-7371>

ETHICAL BEHAVIOUR OF POLICE OFFICERS: EUROPEAN AND DOMESTIC EXPERIENCE

The article deals with the fundamentals of the professional ethics of police officers, the analysis of European and domestic experience, the strengthening of high moral standards, rights and freedoms, humanism, legality, law and order. It is argued that the main frame of reference of the police activities is anthropocentrism, i.e. the treatment of an individual, his/her rights and freedoms as the highest value, the combination of legal and moral awareness, the understanding of the social orientation of the police profession, the care of the victim, the humane treatment of the suspect, the accused and the defendant, the dominant idea of justice, legality, responsibility to the society and the state, of civility. The following principles of the police activities are emphasized: rule of law, respect for rights and freedoms, absence of any privileges or restrictions, prohibition of ill-treatment, legality, openness and transparency, political neutrality, equal partnership with the public, permanent character of policing. Policemen and women must show respect for human dignity, treat everyone fairly and impartially, strictly adhere to the anti-corruption legislation, behave in a restrained manner, considerately and benevolently thus arousing respect for the police and a willingness to cooperate. European standards are identified and researched: legality (all actions must be based on the provisions of the law), necessity (those actions must not suppress or restrict human rights more than is necessary), proportionality (the impact of police actions on human rights must be proportionate to the objectives of those actions), accountability (those who act in a certain manner must be fully accountable at all respective levels).

Key words: National Police of Ukraine; professional ethics of a police officer; ethical behaviour of a police officer; rights and freedoms; humanism; legality; law and order.

Надійшла до редколегії 15.12.2019

удк: 342.9(045)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-183-189>

Пересада Ольга Михайлівна,

кандидат юридичних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7199-1938>

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Статтю присвячено дослідженню теоретико-методологічних аспектів місця та ролі Національної поліції в забезпеченні інформаційної безпеки держави. Проаналізовано функції та повноваження органів поліції у сфері забезпечення інформаційної безпеки суспільства та держави. На підставі проведеного аналізу систематизовано форми, методи та практичні аспекти діяльності кіберполіції в сучасних умовах розвитку інформаційних технологій та розбудови інформаційного суспільства. Наголошується, що побудова європейської моделі організації та діяльності Національної поліції є важливим напрямком діяльності держави та актуальним аспектом забезпечення її інформаційної безпеки в сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції та імплементації до українського законодавства європейських правових стандартів інституціонального та інструментального юридичного змісту.

Ключові слова: Національна поліція України; правоохоронна система; правоохоронна діяльність; кіберполіція; інформаційна безпека; національна безпека; інформаційна загроза.

Актуальність дослідження. У сучасних умовах появи принципово нових інформаційних загроз національній безпеці держави, прогресивного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, перманентної появи нових форм та засобів як внутрішнього, так і зовнішнього інформаційного впливу значно актуалізується та об'єктивується інституціональна роль правоохоронних органів, зокрема поліції, у реалізації державної стратегії подолання та запобігання таким загрозам та викликам.

Окреслене завдання Національної поліції України набуває особливого значення та змісту в наявних умовах комплексної агресії Російської Федерації проти державного суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності нашої держави, однією зі складових якої є саме інформаційна агресія, що полягає, по-перше, у спланованій систематичній інформаційній пропаганді ЗМІ, інтернет-ресурсів, соціальних мереж; по-друге, у військово-технічному шпіонажі з використанням електронних технологій; по-третє, у прямих кібератаках на об'єкти економічної та управлінської інфраструктури тощо.

У подібних умовах пріоритетним завданням держави є створення ефективної правоохоронної системи, здатної протистояти вказаним викликам та загрозам, і забезпечення її належного функціонування. Зі свого боку, ключову роль у забезпеченні інформаційної безпеки суспільства й держави в умовах функціонування європейської моделі правоохоронної системи відіграють саме органи поліції, що й визначає важливість теоретико-

методологічного та науково-практичного завдання, яке вирішується в наданому дослідженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика забезпечення інформаційної безпеки суб'єктами публічної влади різного рівня, а також визначення інституціонального місця та ролі органів поліції на сучасному етапі їхньої модернізації ретельно розглядається у вітчизняній юридичній літературі. Зокрема можна відзначити праці В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурки, В. М. Бесчастного, С. А. Вавренюка, Ю. О. Винокурова, В. Д. Гавловського, В. А. Глуховері, В. О. Голубєва, Р. А. Калюжного, А. Т. Комзюка, М. І. Корнієнка, Н. В. Лесько, В. Я. Малиновського, Р. М. Пилипіва, О. С. Проневич, В. С. Цимбалюка, В. М. Циндрі, О. Н. Ярмиша та інших дослідників.

Водночас ще не вироблено концептуальні підходи до ролі органів поліції в реалізації функції забезпечення інформаційної безпеки держави на тлі інтенсифікації впровадження європейських стандартів організації та діяльності органів внутрішніх справ, формування новітньої теоретичної моделі державної інформаційної політики, побудови дієвого механізму реалізації поліцейської реформи в Україні. Ретельної розробки, зокрема, потребують форми та методи діяльності органів поліції в комплексному забезпеченні інформаційної безпеки як одного з найважливіших телеологічних напрямів гарантування національної безпеки держави загалом.

Мета статті – дослідити інституціональні теоретико-методологічні аспекти діяльності Національної поліції України стосовно забезпечення інформаційної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи інституціональні теоретико-методологічні аспекти забезпечення інформаційної безпеки держави, слід зазначити, що відповідно до ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015, «завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги» [1].

Виходячи з аналізу положень цієї норми профільного закону, ключовим для формування належного розуміння місця та ролі Національної поліції в забезпеченні інформаційної безпеки вважаємо завдання стосовно забезпечення «охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави» (п. 2 ст. 2), адже інформаційна безпека становить важливий структурний елемент національної безпеки та національних інтересів держави й суспільства взагалі.

У цьому контексті слід зазначити, що загалом сформувалося два доктринальних підходи до визначення поняття «національна безпека». Згідно з першим, національна безпека розглядається у вимірі національних інтересів (інакше кажучи, ідеться якраз про «інтереси суспільства і держави», через які етимологічно формулюється одне з інституціональних завдань Національної поліції України. – Авт.), а згідно із другим, – у концептуальній парадигмі базисних цінностей суспільства (у розумінні громадянського суспільства, автономного від державних інтересів у вузькому тлумаченні цієї політико-правової категорії. – Авт.) [2, с. 26–27].

Як слушно вказує Г. П. Ситник, на етапі формування відповідного лексикону поняття «національна безпека» використовувалося передусім як синонім до дефініції «обороноздатність держави», тобто у значенні виключно політичної та воєнної безпеки [2, с. 27].

Водночас із подальшим розвитком уявлень про змістовне наповнення цієї категорії актуальним стало її комплексне, різнобічне розуміння. Так, на думку А. В. Возженікова, національна безпека як соціальне явище має багато відтінків, закріплених правом як сукупний стан, який акумулює безкінечну множину видів збитків, а також можливих уявлень про загрози та їхні наслідки, а тому національну безпеку слід розглядати як «...стан краї-

ни, за якого відсутні або усунені...реальні зовнішні та внутрішні загрози її національним цінностям, інтересам і національному способу життя, тобто забезпечується реалізація життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави» [3, с. 55].

Сучасні тлумачні словники трактують поняття «безпека» як стан, коли немає небезпеки, тобто як стан, за якого ніщо не загрожує кому-небудь або чому-небудь [4, с. 84]. З подібним визначенням не можна погодитися повністю, адже за такого підходу розглядається виключно ідеальна ситуація, що навряд чи може бути досягнута за реальних політичних, правових, соціально-економічних, культурних (духовних) умов існування будь-якого сучасного суспільства та світу загалом. Найімовірніше, у цьому контексті варто визнати справедливим зауваження В. Л. Манілова про те, що зміст категорії «безпека» складає певний стан системи, досягнутий внаслідок запобігання шкоди її розвитку (життєдіяльності) [5, с. 29].

Крім того, на користь такого підходу до визначення юридичної сутності терміна «безпека» свідчить зміст міжнародно-правових документів, найперше – Статуту ООН, який визначив як одну з головних цілей створення та діяльності ООН об'єднання зусиль міжнародного співтовариства для підтримання безпеки, а держави-учасниці ОБСЄ у ст. 5 Заключного акта від 1 серпня 1975 р. визначили «...утримуватися від будь-яких дій, які можуть погіршити становище до такої міри, що буде поставлено під загрозу підтримання...безпеки» [6, с. 9]. Отже, на міжнародно-правовому рівні під безпекою в широкому значенні розуміється певна якість міжнародних відносин, що ставиться в залежність від того чи іншого рівня міждержавних правовідносин, а тому безпеку можна розглядати як своєрідну інтегральну характеристику соціальної системи, яка залежить від багатьох параметрів і характеризує той чи інший її стан (аж до людської цивілізації включно). У цьому разі досягнення такого стану соціальної системи визначає її головну ціль, а також спосіб та умови існування під впливом тих чи інших факторів [2, с. 22].

Зі свого боку, інформаційна безпека в сучасних умовах розвитку інформаційно-комунікаційних технологій є однією з ключових складових національної безпеки держави, зважаючи на характер наявних інформаційних загроз та викликів життєво важливим суспільним і державним інтересам.

Необхідно відзначити, що поняття «інформаційне суспільство» є новітнім для науково-доктринального термінологічного обігу. При цьому в науковій літературі спостерігається деяка розбіжність у думках про авторство цього поняття. Так, на погляд одних дослідників, у науковий обіг поняття «інформаційне суспільство» увійшло наприкінці 60-х – початку 70-х років ХХ ст. Його автором став Ю. Хаяші, але водночас у розробленні цього поняття брали активну участь також організації, що працювали на японський уряд, поміж них: Агентство економічного планування, Інститут розробки й використання комп'ютерів, Рада зі структури промисловості. Зі звітів цих організацій за 1969–1971 рр. стає зрозумілим, що інформаційне суспільство – це суспільство, у якому процес комп'ютеризації дає людям доступ до надійних джерел інформації, рятує їх від рутинної роботи, забезпечує високий рівень автоматизації виробництва. Як вважають автори нової концепції, «... виробництво інформаційного продукту, а не продукту матеріального, буде рушійною силою утворення і розвитку суспільства» [7, с. 29].

На думку інших учених, зокрема В. Іноземцева, термін «інформаційне суспільство» був уведений у науковий обіг на початку 60-х років ХХ ст. фактично одночасно у США і Японії Ф. Махлупом і Т. Умесао. Так було започатковано теорію, яка була розвинута такими відомими авторами, як М. Порат, Й. Масуда, Т. Стоуньєр, Р. Катц та ін. До напрямку, що розглядає еволюцію людства крізь призму прогресу знання, прилучаються і деякі інші теорії, наприклад концепція технотронного суспільства, створена З. Бжезинським, а також теорії, що підкреслюють вирішальну роль знань у життєдіяльності сучасного соціуму (англ. «the knowledgeable society», «knowledge society», «knowledge-value society») [8, с. 21].

Подібне значення інформації, інформаційного обміну та інформаційних технологій у життєдіяльності сучасного суспільства об'єктивує важливість забезпечення інформаційної безпеки суспільства й держави як стану захищеності життєво важливих суспільних і державних інтересів від різноманітних інформаційних загроз.

Специфічною особливістю забезпечення інформаційної безпеки держави як поліцейської функції є необхідність охорони та захисту інформації в соціотехнічних системах, що викликає доцільність застосування спеціальних знань із технічних галузей, підгалузей, окремих інституцій як технічних, так і суспільних наук, а сама інформаційна безпека за природою походження в умовах інформаційного суспільства має триєдиний зміст: організаційний, інженерно-технічний (у тому числі програмно-технічний) та правовий [9, с. 248–249].

Таким чином, сутність завдань поліції як суб'єкта забезпечення інформаційної безпеки держави визначається провідним предметом суспільних відносин у вказаній сфері, яким є інформація в автоматизованих (комп'ютерних) системах, у тому числі в електронних телекомунікаціях, зокрема в мережі Інтернет [9, с. 249].

Особливості вирішення вказаних завдань із застосуванням цілісного комплексу як соціогуманітарних, так і технічних знань зумовили необхідність створення спеціального підрозділу Національної поліції України – Департаменту кіберполіції як міжрегіонального територіального органу Національної поліції зі статусом юридичної особи публічного права [10].

Метою створення кіберполіції в Україні було реформування та розвиток підрозділів МВС України, що забезпечило підготовку та функціонування висококваліфікованих фахівців в експертних, оперативних та слідчих підрозділах поліції, задіяних у протидії кіберзлочинності, та здатних застосовувати на високому професійному рівні новітні технології в оперативно-службовій діяльності.

Міністр внутрішніх справ України А. Б. Аваков після утворення вказаного підрозділу цілком слушно визначив такі основні завдання кіберполіції, як:

1. Реалізація державної політики у сфері протидії кіберзлочинності.
2. Завчасне інформування населення про появу новітніх кіберзлочинів.
3. Упровадження програмних засобів для систематизації та аналізу інформації про кіберінциденти, кіберзагрози та кіберзлочини.
4. Реагування на запити закордонних партнерів, що надходять каналами Національної цілодобової мережі контактних пунктів.
5. Участь у підвищенні кваліфікації працівників поліції стосовно застосування комп'ютерних технологій у протидії злочинності.
6. Участь у міжнародних операціях та співпраця в режимі реального часу. Забезпечення діяльності завдяки мережі контактних пунктів між 90 країнами світу.
7. Протидія кіберзлочинам, а саме:

- у сфері використання платіжних систем: скімінг (шимінг) – незаконне копіювання вмісту треків магнітної смуги (чипів) банківських карток; кеш-трепінг – викрадення готівки з банкомата шляхом установлення на шатер банкомата спеціальної накладки-утримувача; кардинг – незаконні фінансові операції з використанням платіжної картки або її реквізитів, що не ініційовані або не підтверджені її власником; несанкціоноване списання коштів із банківських рахунків за допомогою систем дистанційного банківського обслуговування;

- у сфері електронної комерції та господарської діяльності: фітінг – виманювання в користувачів Інтернету їхніх логінів та паролів до електронних гаманців, сервісів онлайн-аукціонів, переказування або обміну валюти тощо; онлайн-шахрайство – заволодіння коштами громадян через інтернет-магазини, сайти та телекомунікаційні засоби зв'язку;

- у сфері інтелектуальної власності: піратство – незаконне розповсюдження інтелектуальної власності в Інтернеті; кардшарінг – надання незаконного доступу до перегляду супутникового та кабельного телебачення;

- у сфері інформаційної безпеки: соціальна інженерія – технологія управління людьми в Інтернет-просторі; шкідливе програмне забезпечення (англ. «malware») – створення та розповсюдження вірусів і шкідливого програмного забезпечення; протиправний контент – контент, який пропагує екстремізм, тероризм, наркоманію, порнографію, культ жорстокості й насильства; рефайлінг – незаконна підміна телефонного трафіка.

Аналізуючи окреслені завдання, у сучасних умовах прогресивного інформаційно-комунікаційного розвитку загалом зазначимо такі ключові концептуальні напрями забезпечення інформаційної безпеки, як завдання Національної поліції України:

1. Організація протидії не бажаному для інтересів суспільства й держави впливу за допомогою технічних засобів захисту, причому засоби захисту мають бути адекватними засобам впливу, що означає необхідність застосування належних за кількістю та якістю технічних засобів захисту інформаційних систем (наприклад, створення системи просторового зашумлення для приховування інформації в обмеженому середовищі чи екранування технічних засобів у приміщенні).

2. Організація протидії негативному впливу на учасників інформаційних відносин, зокрема протидія кіберзлочинам як таким, що несуть безпосередню суспільну небезпеку.

3. Визначення майнових і моральних утрат та їхня мінімізація в разі порушення функціонування інформаційної системи, важливої для належного забезпечення інтересів суспільства та держави, включаючи взаємодію з іншими правоохоронними та судовими органами як України, так і зарубіжних держав для притягнення до відповідальності й відшкодування заподіяних протиправними діями (бездіяльністю) збитків.

Отже, заходи у сфері забезпечення інформаційної безпеки держави, що здійснюють органи поліції, з теоретико-методологічних позицій можна класифікувати на такі види, як: 1) організація запобіжних заходів; 2) організація блокування (протидії) реальних інформаційних загроз; 3) організація подолання наслідків інформаційних загроз, якщо їм не вдалося запобігти.

Висновки. Таким чином, під час аналізу теоретико-методологічних аспектів місця та ролі Національної поліції в забезпеченні інформаційної безпеки держави можна дійти загальних висновків, а саме: а) у сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства та науково-технічного прогресу інформаційна безпека є ключовим структурним елементом національної безпеки як стану достатньої захищеності життєво важливих суспільних і державних інтересів; б) забезпечення інформаційної безпеки на сучасному етапі потребує комплексного застосування як гуманітарних, так і спеціальних технічних знань, що об'єктивує створення окремого підрозділу (Департаменту кіберполіції) у структурі Національної поліції України; в) ключовими концептуальними напрямками забезпечення інформаційної безпеки органами поліції є організація протидії не бажаному для інтересів суспільства та держави впливу за допомогою технічних засобів захисту; організація протидії негативному впливу на учасників інформаційних відносин, зокрема протидія кіберзлочинам як таким, що несуть безпосередню суспільну небезпеку; визначення майнових і моральних утрат та їхня мінімізація в разі порушення функціонування інформаційної системи; г) заходи у сфері забезпечення інформаційної безпеки держави, що здійснюють органи поліції, з теоретико-методологічних позицій можна класифікувати на такі види: організація запобіжних заходів; організація блокування (протидії) реальних інформаційних загроз; організація подолання наслідків інформаційних загроз, якщо їм не вдалося запобігти; д) ключовим завданням Національної поліції вбачається завчасна профілактика та запобігання правопорушенням в інформаційному середовищі суспільної життєдіяльності.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію : закон України від 02 липня 2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
2. Національна безпека України : навч. посібник / Ситник Г. П. та ін.; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ : Кондор, 2007. 616 с.
3. Возжеников А. В. Национальная безопасность (теория, политика, стратегия) : монография. Москва : НПО Модуль, 2000. 240 с.
4. Ващенко Л. О., Єфімов О. М. Тлумачний словник – мінімум української мови. Київ : Довіра, 2000. Вид. 2-ге. 546 с.
5. Манилов В. Л. Безопасность в эпоху партнёрства : монография. Москва : ТЕРРА, 1999. 368 с.
6. Ведомости Верховного Совета СССР. Москва. 1975. С. 7–10.
7. Правова інформатика : підручник. У 2 т. Київ : Парлам. вид-во, 2004. Т. 1. 416 с.
8. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы : монография. Москва : Междунар. отношения, 1999. 256 с.
9. Основи інформаційного права України : навч. посіб. / В. С. Цимбалюк та ін.; за ред. М. Я. Швеця. Київ : Знання, 2009. Вид. 2-ге, переробл. і допов. 414 с.
10. Про утворення територіального органу Національної поліції : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2015 р. № 831. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2015-%D0%BF> (дата звернення: 20.11.2019).

Пересада Ольга Михайловна,

кандидат юридических наук

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Мариуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7199-1938>

РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Статья посвящена исследованию теоретико-методологических аспектов места и роли Национальной полиции в обеспечении информационной безопасности государства. Проанализированы функции и полномочия органов полиции в сфере обеспечения информационной безопасности общества и государства. На основании проведённого анализа систематизированы формы, методы и практические аспекты деятельности киберполиции в современных условиях развития информационных технологий и развития информационного общества. Отмечается, что построение европейской модели организации и деятельности Национальной полиции является важным направлением деятельности государства и актуальным аспектом обеспечения его информационной безопасности в современных условиях европейской межгосударственной интеграции и имплементации в украинское законодательство европейских правовых стандартов институционального и инструментального юридического содержания.

Ключевые слова: Национальная полиция Украины; правоохранительная система; правоохранительная деятельность; киберполиция; информационная безопасность; национальная безопасность; информационная угроза.

Peresada Olga,

PhD in Law

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7199-1938>

THE ROLE OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN ENSURING THE INFORMATION SECURITY OF THE STATE: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS

The article is devoted to the study of theoretical and methodological aspects of the place and role of the National Police in ensuring the information security of the state. The functions and powers of the police in the field of information security of society and the state are analyzed. Based on the analysis, the forms, methods and practical aspects of the activities of cyber police in the current conditions of the development of information technology and the development of the information society are analyzed and systematized. It is noted that the structure of a European model of the organization and activities of the National Police is an important direction of the state's activity and an urgent aspect of ensuring its information security in modern conditions of European interstate integration as well as the implementation of European legal standards of institutional and instrumental legal content in Ukrainian legislation. Thus, by analyzing the

theoretical and methodological aspects of the place and role of the National Police in the provision of information security of the state, we can come to the following general conclusions: a) protection of vital public and state interests and provision of information security at the present stage requires a comprehensive application of both humanitarian and specialized technical knowledge, which obstructs the creation of a separate unit (Department of Cyber Police) within the structure of the National Police of Ukraine; c) the key conceptual directions of ensuring information security by the police are: organization of counteracting for undesirable actions for the interests of society and the state by means of modern technologies; organization of counteraction to the negative impact on participants of information relations, including counteraction to cybercrimes that cause immediate public danger; determination of property and moral losses and their minimization in case of disruption of the information system functioning; d) measures of providing information state security, carried out by the police, from the theoretical and methodological standpoints can be classified into the following types: organization of preventive measures; organization of blocking (counteraction) to real information threats; organization of overcoming the consequences of information threats, if they could not be prevented; e) the key task of the National Police is the early prevention as well as the prevention of offenses in the information environment of public life.

Key words: National Police of Ukraine; law enforcement system; law enforcement; cyber police; information security; national security; information threat.

Надійшла до редколегії 03.12.2019

**ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ
НАУКОВИХ СТАТЕЙ,
ЯКІ ПУБЛІКУЮТЬСЯ В ЗБІРНИКУ
НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ»**

1. Структура наукових статей:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття;
- формування цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

2. Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

- обсяг статті для публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, список використаних джерел, анотації, ключові слова) 9–12 сторінок (інтервал – 1,5, шрифт – Times New Roman, кегель 14, поля: верхнє, нижнє, праве, ліве – 2 см.);
- перший рядок (ліворуч) – УДК статті;
- другий рядок (праворуч) – прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів) (шрифт напівжирний);
- третій (за необхідності й четвертий) рядок (праворуч) – науковий ступінь, вчене звання, почесне звання, членство в НАПрН України (за наявності), місце роботи автора (співавторів), інформація про ORCID автора;
- нижче (посередині рядка) назва публікації великими літерами (шрифт напівжирний);
- нижче розміщується анотація (500 друкованих знаків) та ключові слова (4–8 слів) українською мовою;
- через інтервал – текст статті;
- посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок, наприклад [1, с. 25–26], а самі назви джерел наводити в кінці статті в порядку згадування в тексті (розділ «Список використаних джерел»);
- після списку використаних джерел необхідно подати анотацію російською (2–4 речення) та розширену англійською (не менше 1800 знаків) мовами та ключові слова (4–8 слів). І російськомовна, і англійськомовна анотації мають містити прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів) та назву статті. Кожна публікація не українською мовою супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менше як 1800 знаків, включаючи ключові слова.

Звертаємо Вашу увагу: розширену англійськомовну анотацію має бути засвідчено підписом фахівця (підпис, ПІБ фахівця, контактні дані перекладача).

3. Вимоги щодо подання матеріалів у редакцію:

- електронний варіант статті, довідку про автора, фото автора та засвідчену підписом фахівця розширену англійськомовну анотацію необхідно надіслати на адресу: dui55@ukr.net;
- у довідці про автора (співавторів) зазначити П.І.Б. (повністю), науковий ступінь, вчене звання, членство в НАПрН України (за наявності), місце роботи й посаду, інформацію про ORCID автора, контактний номер телефону, електронну пошту та поштову адресу, на яку необхідно направити примірник збірника наукових праць, розділ наукового збірника, у який доцільно розмістити статтю;

- фото автора у форматі jpg;
- якщо автор не має наукового ступеня, додатково подається рецензія, усі матеріали підлягають обов'язковому внутрішньому рецензуванню членами редакційної колегії;
- витяг з протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку.

До Вашого відома! У зв'язку з набуттям чинності ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» приклади оформлення списку використаних джерел за новими вимогами наведено за посиланням <http://ljd.dli.donetsk.ua/ljd-help>

Відповідальність за достовірність поданої інформації, цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право повертати матеріали авторам на доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», а також на веб-сторінці видання за адресою: <http://ljd.dli.donetsk.ua/ljd-archive>.

Редакційна колегія збірника

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бабенко Ольга Георгіївна,

аспірант

ole4ka190184@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Бардачов Віктор Володимирович,

здобувач

fzdnpndyi@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Беліченко Олександра Валентинівна,

аспірант

beli.alexandra14@gmail.com

*(Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів)*

Бесчастний Віктор Миколайович,

доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління,
професор, заслужений юрист України

rector-dui@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Беліков Костянтин Аркадійович

tsvirkun.dmytro@gmail.com

(Криворізька міська рада, м. Кривий Ріг)

Ганенко Ігор Сергійович,

здобувач

isganenko@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Григоренко Олексій Вікторович,

здобувач

Grigor_zp@meta.ua

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Живіцька Інна Андріївна,

кандидат філологічних наук

Inna.Zhyvutska@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Лелеко Андрій Миколайович,

аспірант

sezon200606@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Лобач Анатолій Миколайович,

аспірант

schoolmaster@ukr.net

*(Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)*

Марусяк Олександр Васильович,

доктор філософії з галузі «Право»

alex.marusiak@gmail.com

(Центр політико-правових реформ, м. Київ)

Марущак Олександр Анатолійович,

кандидат юридичних наук

alexandr_mrs@ukr.net

(Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів)

Мицька Олександр Іванович

myskaaleksandr@gmail.com

(Дніпровський центр підвищення кваліфікації персоналу

Державної кримінально-виконавчої служби України, м. Дніпро)

Назимко Єгор Сергійович,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

(Головне управління Національної поліції в Донецькій області, м. Маріуполь)

Новікова Ольга Олександрівна,

кандидат філологічних наук

08novikovaolga76@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Павлиш Тетяна Григорівна,

кандидат педагогічних наук

tanuagrigorivna@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Пересада Ольга Михайлівна,

кандидат юридичних наук

peresada.olga@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Пономаренко Катерина Вікторівна,

кандидат філологічних наук

k.v.ponomarenko@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Потоцький Мирослав Михайлович,

ад'юнкт

ptmiroslav824@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Руденко Анатолій Петрович,

громадський діяч
guru171955@gmail.com

Руденко Тамара Володимирівна,

головний спеціаліст з питань приватизації житла
guru171955@gmail.com
(виконком Металургійної районної у місті
Кривий Ріг ради)

Сальнікова Наталія Валеріївна,

кандидат історичних наук
natalisalnikova2601@gmail.com
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Северінова Олександра Борисівна,

кандидат політичних наук
alex4hands@gmail.com
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Склема Тетяна Юріївна,

аспірант
sklematatyana@gmail.com
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

Ткаченко Юрій Сергійович,

здобувач
tkachenko007@meta.ua
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Хоббі Юлія Сергіївна,

кандидат юридичних наук
yhobby06@gmail.com
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Холодненко Дмитро Вікторович,

здобувач
holod0564@meta.ua
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Шульга Андрій Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент
shulgadon1@ukr.net
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Наукове видання
ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ
№ 4 (69) 2019

Редактори: О. Рутвян, Л. Рачковська

Комп'ютерний набір: О. Рутвян, Л. Рачковська

Видавець

Донецький юридичний інститут МВС України
Дніпропетровська обл., м. Кривий Ріг, вул. Степана Тільги, 21. Тел.: (056) 495 09 69
<http://mail.donbass.com/postmaster@dli.donetsk.ua>

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 22764-12661 ПР від 30.05.2017

Підп. до друку 27.12.2019. Формат 60x84 1/8. Друк офсет.

Папір офсет. Ум. друк. арк. 20,8. Обл.-вид. арк. 16,9.

Наклад 100 прим. Зам. № 29\19

Виготовлювач

ФОП Секішова, вул. Героїв Праці, 54, м. Харків
Свідоцтво про державну реєстрацію № 2 480 000 0000 079758
від 21.05.2007 р.

